

ॐ

અનુભૂત સિદ્ધ પ્રયોગ સંગ્રહ

અને

લોહ-પ્રયોગ સંગ્રહ

લેખક અને સંપાદક :

વૈદ્ય હરિલાલ ગોરધન માઠક.

આયુર્વેદલિપક.

હરિકર ઔષધાલય - બાલકાશિનો

(રૂપાંતર.)

આવૃત્તિ પહેલી

કિંમત પાકું પૂઠું રા. ૧૧

સને ૧૯૪૦

પ્રત ૧૦૦૦

કાચું પૂઠું રા. ૧૫

સંવત્ર ૧૯૯૬

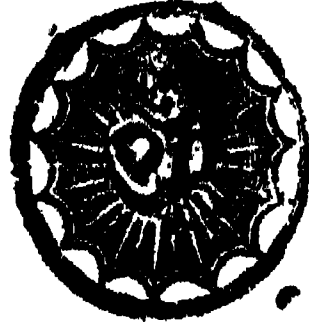
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક 22240 કિંમત રૂ. ૨૦.૦૦

ગ્રંથનામ 20 ગુણગણિત ૫૨૫૦/૧
કોંગ્રેસ - ૨૦૧૬

વર્ગિક ઉચ્ચ : ૬૫૩

અનુભૂત સિદ્ધ પ્રયોગ સંગ્રહ

અને

લોહ-પ્રયોગ સંગ્રહ.

લેખક અને સંપાદક :-

વૈદ્ય હરિલાલ ગોરધન પાઠક.

આયુર્વેદબિષ્ક.

હરિહર ઔષધાલય, ખાતાશિનોર.

(રેવાકાંઠા.)

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રત ૧૦૦૦

કિંમત પાકું પૂઠું રા. ૧૧

કાચું પૂઠું રા. ૧૭

સને ૧૯૪૦

સંવત્ર ૧૯૯૬

પ્રકાશક ૨૨૨૫૦
વૈષ્ણવ હરિલાલ ગોરધન પાઠક, કોપારાઈટ સંગ્રહ
હરિહર ઔપધાલય અને આયુર્વેદિક ફાર્મસી.
આલાશિનોર.

મોડ્યં નિજ પરો વેત્તિ ગણના લઘુચેતસામ્ ।
ઉદાર ચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ॥

સાંકડા મનવાંળાજ ‘આ માફ’ અને ‘આ પારકુ’
એવું સમજે છે. ઉદાર ચરિત્રવાળા તો આખા જગતને
પોતાનું કુટુંબ માને છે.

પરોપકૃતિ કૈવલ્યં તોલયિત્વા જનાર્દનઃ ।
ગુર્વી મુપ કૃતિ મત્વા સ્વતારાન્દશાગ્રહિત્ ॥

ભાવાર્થ :- “પ્રભુએ પરોપકારને અને મુક્તિને તોળી
જેયાં, તેમાં મુક્તિ કરતાં પરોપકારનો ભાર વધારે થયો,
તેથી પ્રભુએ પોતે મુક્તિ છોડીને પરોપકારને અર્થે દશ
અવતાર ધારણ કર્યા.”

મુદ્રક :
મગનલાલ મનસુખરામ પુરોહિત.
પુરોહિત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ધીકાંટા રોડ - અમદાવાદ.

સ્થાપના :

૧૮૬૪

“ચોખ્ખા હીરા”

સોના ચાંદીના સુંદર ઢાગીનાઓ

અને

ભેટની નવીન આકર્ષક

વસ્તુઓ માટેનું

ભવ્ય સ્થળ :

નરોત્તમદાસ ભાઉ ઝવેરીઓ

શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ નં. ૨.

લેમીંગ્ટન રોડ,

મુંબઈ નં. ૪.

તારતુ સરનામું :- DASNAROTAM.

અભિનંદન પત્ર.

પરમ સુખદાયક શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય પ્રાપ્તવ્યને।
સીધો ને સાચો માર્ગ દર્શાવનાર એવા
સદ્ગ્રંથોનું શ્રવણ-મનન, દાન-ભેટ
ધત્યાદિ કરી કરાવીને જે કોઈ
પોતામાં અને બીજાઓમાં જ્ઞાન-
ચારિત્રની શુદ્ધિ વૃદ્ધિ
કરવા - કરાવવામાં વધુ પ્રીતિમાન હોય
એવાં પ્રત્યેક બહેન અને બંધુને
તેમને એ અહોભાગ્ય માટે
શ્રી હરિહરના સ્મરણપૂર્વક
સપ્રેમ અભિનંદન.

સમર્પણ.

શિવસ્ય પરમો વિષ્ણુર્વિષ્ણોશ્ચ પરમઃ શિવઃ ।
એક એવ દ્વિધાભૂતો લોકે ચરતિ નિત્યશઃ ॥
નમશ્ચર્મ નિવાસાય નમસ્તે પીત વાસસે ।
નમોઽસ્તુ લક્ષ્મી પતયે ઉમાયાઃ પતયે નમઃ ॥
(શિવાક્ક)

×

×

×

×

કાચેન વાચા મનસેન્દ્રિયૈર્વા
બુદ્ધયાત્મના વા પ્રકૃતેઃ સ્વભાવાત્
કરોમિ યદ્યત્સકલં પરસ્મૈ
નારાયણાયેતિ સમર્પયામિ ॥

×

×

×

×

કાયાથી, વાણીથી, મનથી, ઇન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી,
ચિત્તથી, અહંકારથી, કિંવા પ્રકૃતિના સ્વભાવથી જે જે
કંઈ કંઈ છું, તે સર્વ હે પરબ્રહ્મ નારાયણ ! આપના
ચરણકમળમાં સમર્પણ કરું છું.

સપ્રેમ વંદન.

આ પુસ્તકમાંના લખાણ ઉપરથી, બીજા

ઉત્તમ ગ્રંથ વાંચવા વિચારવાથી અથવા

બીજા સાધન યા કારણથી જેમને

સ્થાયી સંપત્તિ અને ઉન્નતિ શું છે ?

તે શી રીતે મેળવી શકાય છે ?

એ બાબત યથાવત્ સમજાઈ જઈ એ દિશામાં

આગળ વધવાની જરાપણ ધગશ

જાગી ઉઠી હોય કિંવા જાગી ઉઠે,

તે તે દરેક વાંચનાર અને બીજા સજ્જનો

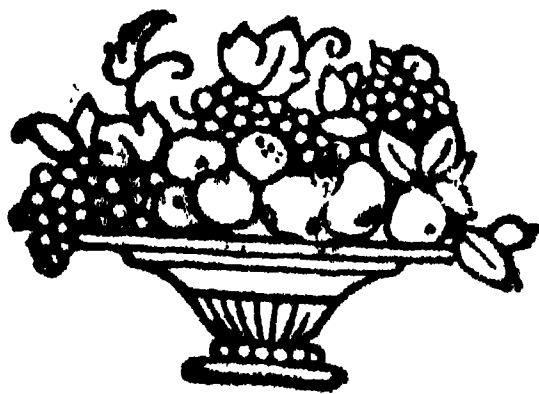
પ્રત્યે આગળ વધવાની કૃપાભિક્ષા યાચી

સપ્રેમ વંદન છે.

ૐ તત્સત્

ॐ प्रेमोपहार ॐ

श्रीयुत्

સંકેત-સૂચી.

આ પુસ્તકમાં જે જે પુસ્તકોમાંથી પ્રયોગો લીધા છે, તે તે પુસ્તકોનાં ટૂંકાં નામ પ્રયોગોની નીચે આપવામાં આવ્યાં છે; તેનું સ્પષ્ટિકરણ નીચે પ્રમાણે છે :—

સાંકેતિક શબ્દ.

પુરૂં નામ.

સંસ્કૃત ગ્રંથ.

અ૦ હ૦	અષ્ટાંગ હૃદય ।
ચ૦ સં૦	ચરક સંહિતા ।
ચ૦ દ૦	ચક્રદત્ત ।
ભા૦ પ્ર૦	ભાવ પ્રકાશ ।
મૈ૦ ર૦	મૈષજ્ય રત્નાવલી ।
યો૦ ર૦	યોગરત્નાકર ।
ર૦ ચં૦	રસ ચણ્ડાંશુ ।
ર૦ યો૦ સા૦	રસયોગ સાગર ।
ર૦ સા૦	રસાયન સાર ।
વૃન્દ૦	વૃન્દ માધવ ।
વૈ૦ જી૦	વૈષ્ણ જીવન ।
શા૦ સં૦	શાર્દૂલધર સંહિતા ।

હિન્દી.

અ૦ યો૦ મા૦	અનુભૂત યોગમાલા ।
તિ૦ અ૦	તિલ્લે અક્ષર ।

ગુજરાતી.

જ. જ.	જંગલની જડીબુદી
અ. ભિ.	આર્યભિપદ.

વૈદ્યરાજ અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી.
ભિષકકેસરી, ચિકિત્સક ચૂડામણિ.

પ્રમુખ: અમદાવાદ વૈદ્યસભા.
સંચાલક: શ્રી અનંત આયુર્વેદ પાઠશાળા,
અમદાવાદ.

॥ ॐ ॥

ॐ नमः शिवाय

सर्वे जीवाः सुखै दुःखै मर्त्या जालेन वेष्टिताः ।

तेषां मुक्तिः कथं देव कृपया वद शङ्कर ॥

(योग शिष्योपनिषद्)

— निवेदन —

ભગવાનને જ્યારે જે કાર્ય કરાવવું હોય છે, ત્યારેજ તે થાય છે. મનુષ્યે પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થ શાસ્ત્ર સમ્મત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ક્યાં તો એ જગન્નિયંતાની ઇચ્છાનુસાર મળશે. તે પોતાનું કામ પોતેજ કરાવે છે, પોતેજ સંભાળે છે, પોતેજ શક્તિ આપે છે, પોતેજ જોઈતી વસ્તુઓ મેળાવી આપે છે અને પોતેજ લોકોને પ્રેરણા કરીને સહાયતા કરાવે છે.

દેશી દવાઓ દ્વારા જાહેર જનતાની સેવા કરવાના સંસ્કાર મને જન્મથીજ મળ્યા છે એમ કહું તો ચાલે. દવાઓ બનાવવાનો અને આપવાનો શોખ મને હેક અચપણથીજ હતો. વૈદ બનવાની ઇચ્છા આખરે કુદરતે પૂરી કરી. શિક્ષકના ધંધામાંથી પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અભ્યાસાર્થે જવાનું થયું. ત્યાં ઇશ્વરેચ્છાથી 'ગુજરાત

આયુર્વેદિક કાર્મસી' ના માલીક અને 'વૈદ્યકલ્પતરુ' ના વિદ્વાન તંત્રી શ્રી. રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી, આયુર્વેદાચાર્યનો પરિચય થયો. તેમણે વૈદકના અભ્યાસની અનુકૂળતા કરી આપી અને અનંત આયુર્વેદિક પાઠશાળાના પ્રધાન અધ્યાપક શ્રી. અંબાશંકર જી. ત્રિવેદી, આયુર્વેદ આચાર્ય મારા ગુરુ બન્યા. ઇશ્વરેચ્છાથી 'આયુર્વેદભિષક્' ની પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે બીજી શ્રેણીમાં પાસ કરી.

ઇષ્ટદેવની પ્રેરણાથી તા. ૨૫-૬-૩૬ ના રોજ 'હરિહર ઔપધાલય' એ નામથી દવાખાનું શરૂ કર્યું. દવાની શી તરીકે મોટા માણસ પાસે ૦-૧-૦ અને બાળકોના ૦-૦-૬ લેવાનો રિવાજ રાખ્યો. દિનપ્રતિદિન દવાખાનાનું કામ વધતુંજ ગયું અને હજી વધતુંજ જાય છે. મને એટલો વિશ્વાસ છે કે શ્રી શંકરની મારા ઉપર કૃપા છે, અને તેમની કૃપાથીજ મુરખી રવિશંકરભાઈ અને અંબાશંકરભાઈ જેવા વિદ્વાન પુરુષો મારા જેવા તુચ્છ ઉપર કૃપા રાખે છે.

કેટલાક ભાઈઓ તરફથી એવો પ્રશ્ન પૂછાય છે કે તમે ૦-૧-૦ શીમાં દવાખાનું શી રીતે ચલાવો છો? આનો જવાબ નીચે પ્રમાણે છે:—

'મારો જાતિ અનુભવ છે કે આપણી દેશી દવાઓ જે મોટા પ્રમાણમાં બનાવવામાં આવે તો દરરોજ એક દર્દી પાછળ દવાના ખર્ચનો માત્ર એક પૈસો આવે છે; કારણ કે મેં જોયું છે કે એક પૈસાની મોઢીઆવળ આઠ દર્દીને આપી શકાય છે. એક પૈસાના નેપાળાથી ત્રણસો જીલામ થઈ શકે છે.

ધાતુઓની ભરમ બનાવતાં એક તોલા પાછળ ચારથી છ આના ખર્ચ આવે છે, પણ એક તોલો ભરમમાંથી ઓછામાં ઓછી ૩૨ પડીકી થઈ શકે છે.

આપણા દેશ ઉપર ઇશ્વરની એટલી કૃપા છે કે જે દેશી દવાઓ વાપરવામાં આવે તો બહુજ દૂંકા ખર્ચમાં ઘણું કામ કરી શકાય.

આ ઔષધાલયમાં ગરીબ દર્દીઓને મફત દવા આપવામાં આવે છે અને જરૂર પડે રહેવા જમવાનો પણ બંદોબસ્ત કરી આપવામાં આવે છે.

વધારે ખુલ્લું મન રાખીને દવાની લાગણીથી કોઇપણ ભલું કામ કરવામાં આવે તો તેમાંથી એટલો બધો ફાયદો થાય છે કે એ ફાયદા સામે જોતાં આપણને એમ થાય કે ‘મારા જરાક જેટલા ભલા કામનું આટલું બધું મોટું ધનિામ !’

ગરીબોની ખાતર આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે સીધી રીતે ઇશ્વરને પહોંચી જાય છે. આ વાતનો મને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે.

આ ઔષધાલયનો અનેક ધનવાનોએ પણ લાભ લીધો છે. કેટલાક એવા સજ્જન પણ છે, કે જે દવા ૦-૧-૦ રીમાં લેવા માગતા નથી. એવાઓની અત્કૃણતા માટે દવાની કિંમત પ્રમાણે વધુ રી લેવાનો પણ રિવાજ રાખ્યો છે.

શાસ્ત્રીય પુસ્તકોનો અભ્યાસ તથા ગરીબ રોગીઓની સેવા કરીને મેં મારો અનુભવ વધાર્યો છે. તા. ૨૫-૬-૩૯ થી તા. ૩૦-૪-૪૦ સુધીમાં ૨૫૦૦ થી અધિક રોગીઓએ આ ઔષધાલયનો લાભ લીધો છે, એ વાત ઔષધાલયના રજીસ્ટરથી સ્પષ્ટ છે.

ચાલુ વર્ષથી તૈયાર દવાઓ વેચવાનું કામ પણ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આથી ઔષધાલયના દર્દીઓને દવાઓ તાજી મળી શકે છે. દવાઓ વેચવામાં નફાનું પ્રમાણ ઘણુંજ ઓછું રાખવામાં આવ્યું છે. ઓછા નફે બહોળો વેપાર કરવો એજ એનો મૂળ હેતુ છે.

જો ફાર્મસી સારો નફો કરે તો દવાખાનું તદ્દન ધર્મોર્થ કરવા વિચાર છે. ઇશ્વર એ ઇચ્છા પણ થોડા વખતમાંજ પુરી કરશે એવી ઉમેદ છે. આ પુસ્તકમાં આપેલા પ્રયોગોની દવાઓ તૈયાર પણ અમારા ઔષધાલયમાંથી મળી શકશે. મૂલ્ય માટે પૂછપરછ કરવી. જે બાબતમાં સમજ ન પડે તે ટીકીટ બીડી પૂછાવવાથી સ્પષ્ટ ખુલાસો કરવામાં આવશે.

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં અનેક સજ્જનોની અમૂલ્ય મદદ મળી છે. તેમાં શ્રી. રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી અને શ્રી. અંબાશંકર જી. ત્રિવેદીનો ખાસ ભાગ છે. તે ઉપરાંત આ પુસ્તક છપાવવામાં જે જે પુસ્તકોની મદદ લેવામાં આવી છે તેમના લેખકો અને પ્રકાશકોનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

છેલ્લે સર્વના પરમ સુહૃદ પરમાત્માના વાતસલ્ય અને ઉપકારોને પુણ્યશાળી વાંચકો અધિકાધિક સમજે, અનુભવે અને આધિ, વ્યાધિ તથા ઉપાધિ માત્રથી સદાને માટે મુક્ત બની રહે એવી ભાવના-પૂર્વક હરિઃ ॐ તત્સત્.

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग्भवेत् ॥

હે ભગવાન ! સર્વ સુખી થાઓ, સર્વ (તન મનથી) નીરોગ થાઓ, સર્વ કલ્યાણનો સાક્ષાત્કાર કરો. દુઃખનો અંશ કોઈને પણ ન મળો.

નોંધ:-હરિહર ઔષધાલયની કાર્ય પ્રવૃત્તિને લીધે ઉતાવળથી પુસ્તક લખવામાં તેમજ પ્રુફ સુધારવામાં ભૂલ થઈ હોય તો તે માટે પ્રમાદો માનુષો માથઃ એ સૂત્ર ધ્યાનમાં લઈ વાંચકવર્ગ ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખું છું.

બાલાશિનોર,
હરિહર ઔષધાલય.
તા. ૧-૭-૪૦.

} વૈદ્ય હરિલાલ ગોરધન પાઠક.

શ્રેષ્ઠ શ્રી મોહલાલ મગનલાલ દેસાઈ
બાલાસીનર.

કૃતજ્ઞતા.

આ પુસ્તક જલદી બહાર પાડવામાં
ખરા દીલથી સહાય કરનાર શ્રીમાન શેઠ
શ્રી મોજીલાલ મગનલાલ દેસાઈની તરફ
કૃતજ્ઞતાની સાથે ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય રહી
શકાય તેમ નથી.

તેઓશ્રી સાહિત્ય અને જનસેવામાં બહુ
સારો રસ ધરાવતા હોઈ પ્રભુ-ભક્ત પણ છે.
પ્રભુ તેમની નિષ્કામ જનસેવાની વૃત્તિને વધુ
ઉત્તેજિત કરે.

લી.

વેદ હરિલાલ ગોરધન પાઠક.

આયુર્વેદભિષક.

હરિહર ઔષધાલય-ખાલાશિનોર.

કૃત શતા.

જે મહાન આત્મા દ્વારા કંઈક જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરી શક્યો અને જનસેવાની પ્રેરણા
પામી શક્યો, તે પરમ પૂજ્ય ગુરુવર્ય
શ્રી.રતિલાલ ચુનીલાલ દિવાન B.A., S. T.C.D.
ના ચરણ કમળમાં આ તુચ્છ ભેટ સાદર
સમર્પિત છે.

સિ. નમ્ર સેવક,

વૈદ્ય હરિલાલ ગોરધન પાઠક.

આયુર્વેદભિષક.

બાલાચિનેાર.

श्री. रत्नलाल युनीलाल द्विवान

B. A., S. T. C. D.

એ બેલ.

લેખક :— દેસાઈ મોજીલાલ મગનલાલ.

બાલાસીનેર.

सर्वेषां पुरुषार्थानां मारोग्यं साधनं परम् ॥

શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ કરવા દરેક મનુષ્યે હંમેશાં તત્પર રહેવું જોઈએ, અને તે પ્રમાણે કરવાને શારીરિક તંદુરસ્તીની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. માટે શરીર તંદુરસ્ત રાખવું એ દરેક મનુષ્યની પહેલી ફરજ છે.

કહેવત છે કે

પહેલું સુખ તે જાતે નર્ચા.

એ કહેવત પ્રમાણે પ્રથમ પોતાનું શરીર તંદુરસ્ત હોય તો, ઉપર લખેલા ચારે પુરુષાર્થ સધાઈ શકે છે. જે વ્યાધિ જે દેશમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે વ્યાધિ તેજ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલી વનસ્પતિની ઔષધીઓથી સ્વાભાવિક રીતે જલદી મટી શકે છે.

દેશી દવાઓનો ઉપયોગ કરવાથી દેશનું ધન, ધર્મ, અને શરીરની તંદુરસ્તી એ ત્રણેનું રક્ષણ થાય છે. આગળના જૂના જમાનામાં આટલાં બધાં દવાખાનાં નહોતાં અને દરેક મનુષ્યને પોતાની તંદુરસ્તી જાળવવાને ધરગથ્ય જ્ઞાન મળતું, અને કંઈ પણ વ્યાધિ થતો તો તેનો ઉપાય તુરત વનસ્પતિની ઔષધિથી કરવામાં આવતો અને જલદીથી આરામ થઈ જતો. હાલના જમાનામાં તે જ્ઞાનનો લોપ થયો છે અને તે જ્ઞાન તથા ઉપચારોનો પુનઃપ્રચાર કરવાના હેતુથી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. સાદા અને સસ્તા પ્રયોગો સ્પષ્ટતાથી બતાવ્યા છે જેથી દરેક ગૃહસ્થે આ એક પુસ્તક પોતાના ઘરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. તેથી પોતાના કુટુંબની તથા આડોશી પાડોશી, સગાંસનેહી વર્ગ વગરેની તંદુરસ્તી જાળવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે.

આ સિવાય

દરેક મનુષ્ય પોતાને કેમ સુખ થાય તે મેળવવા હંમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ સુખ શાથી થાય અને તેને માટે કેવું વર્તન તથા કૃત્ય કરવું તેનો વિચાર ક્યાં પછી, જો કર્મ કરે તો જરૂર સુખ સંપાદન કરે.

આંખા (કેરી) ખાવાની ઇચ્છાવાળાએ આંખાનું બીજ રોપવું જોઈએ. પરંતુ બાવળનું બીજ રોપીને આંખા ખાવાની ઇચ્છા કરે તેને આંખા કેવી રીતે મળે? જેથી સારાં કર્મ કરવાથી સુખ મળે છે. માટે દરેક કર્મ જે કરવું તે પરોપકાર વૃત્તિથી કરવું અને હૃદયમાં દયા, તથા દીનતા રાખી કરવું. કોઈને દુઃખ થાય તેવું કર્મ કરવું નહિ. તેમ અભિમાન, ક્રોધ, લોભ વગેરે દુર્ગુણોથી દૂર રહેવું. આવી વર્તણૂકથી હંમેશાં સુખ થાય છે. વળી દરેક મનુષ્યે વિચાર કરવો જોઈએ કે, હું ક્યાંથી આવ્યો, શું કરવા

આવ્યો, શું કરી રહ્યો છું અને ક્યાં જવાનો છું. આ ચાર બાબતનો વિચાર કરે અને તે પ્રમાણે સદ્બુદ્ધિથી વર્તે તો આ મનુષ્યજન્મ મળ્યાનું સાર્થક થયું ગણાશે.

મનુષ્યજન્મ મળતા પહેલાં, આ જીવ ગર્ભવાસમાં મળ મૂત્રના ખાડામાં માતાના ઉદરમાં પડી રહેલો સહન ન થઈ શકે તેવી જહરાગ્નિના દુઃખમાં ઉંધે મસ્તક લટકી પરમાત્માની સ્તુતિ નવ માસ સુધી કરી છેવટે કરગરવા લાગ્યો કે હે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા ! આ દુઃખમાંથી મને છોડાવો તો હું એક ક્ષણવાર પણ તમને ભૂલીશ નહિ અને અહરનિશ તમારું સ્મરણ કરીશ. એવી રીતે પ્રાર્થના કરી તેમને નહિ વિસરવાનો કોલ (વચન) આપી પરમાત્માની કૃપાથી તેને છૂટા કરવામાં આવ્યો, એટલે જન્મ આવ્યો.

આ દુનિયામાં આવ્યા પછી જાણે ઇશ્વર સાથેનું ઓળખાણ જ નથી તથા કોલ (વચન)ની વિસ્મૃતી થઈ જવાથી માયાના મોહ-પાશમાં જાળપણ, યુવાની, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરે, શરીર ધર્મ પ્રમાણે આપી જીંદગી લોભવૃત્તિમાં અને પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, વીગેરેના માયાના પાશમાં બંધાઈ ઇશ્વરને ભૂલી તેનું કોઈ દિવસ સ્મરણ પણ કર્યું નહિ અને પાછો આ દેહ છોડીને, ફરીથી ગર્ભવાસનું જન્મ મરણનું સંકટ ચોરાસી લાખના ફેરાનું કાયમજ રહ્યું.

આ મનુષ્યજન્મ ધર્યાનું સાર્થક ક્યારે થાય કે સંસારમાં રહી પરમાત્મા સંબંધી જ્ઞાન મેળવવું કે જેને બ્રહ્મજ્ઞાન (આત્મજ્ઞાન) કહે છે. અને તે જ્ઞાન મેળવવા માટે ગુરૂ કરવાની જરૂર છે. અને તે રસ્તો દેખાડવાને માટે ગુરૂ સિવાય બીજો કોઈ ભોમીઓ નથી. દરેક શિક્ષણને માટે, જેવાં કે ઇંગ્રેજી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત, વગેરેનું જ્ઞાન મેળવવાને માટે તેવા તેવા ગુરૂઓની જરૂર છે તો આ તો આત્મજ્ઞાન (બ્રહ્મજ્ઞાન) મેળવવાને માટે પણ તેવા ગુરૂ જોઈએ

તેવા ગુરૂ ક્યાં મળે છે ? જ્યાં સત્સંગ એટલે સત્ વસ્તુને ઓળખાવે તેવો સંગ-(સાથ) હોય ત્યાં, તેવા ગુરૂ મળી શકે છે. માટે દરેક મનુષ્યે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા સારૂ સત્સંગ કરવાની જરૂર છે અને રોજ એક કલાક અથવા અડધો કલાક પણ તેવાઓનો સંગ થવાથી બુદ્ધિ નીર્મળ થઇ પરમાત્માના ઓળખાણનો રસ્તો જણાય છે. અને અંતે તે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં મળી જઇ જન્મ મરણના ફેરામાંથી મુક્ત થાય છે અને તે સંપૂર્ણ સુખને પામે છે કે જેને ફરીથી ગર્ભરાત્રમાં આવવું પડતું નથી અને પરમપદને પામે છે.

મહાત્મા તુલસીદાસે કહ્યું છે કે:—

એક ઘડી આધી ઘડી, આધીમે પુની આધ;
તુલસી સંગત સંતકી, કટે કોટી અપરાધ.

માટે દરેક મનુષ્યે સત્સંગ દ્વારા ભગવાનની ભક્તિ તથા તેનું સ્મરણ કીર્તન વગેરે હરહંમેશ કરતા રહેવું. જેથી જે સુખને આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેવું સુખ મળે.

વળી મનુષ્ય દેહ ધરીને બની શકે તેટલો પરોપકાર પણ કરવો, કારણ કે દેહ છુટી ગયા પછી કંઈ વસ્તુ બની શકશે નહિ. જેથી આ પ્રસંગમાં જે કરવું હશે તે થઇ શકશે. અને તે મનુષ્ય-જન્મમાં જ થઇ શકે છે.

ઝાડ-પશુ વગેરે પણ પરોપકાર કરે છે. જેમ કે ઝાડ જંગલમાં તેની છાયામાં બેસનારને તાપથી તેમ વરસાદ અને તાઢથી બચાવે છે તથા તેને કોઇ પથર મારે તો તેને ફળ આપે છે. વળી સૂકાઈ ગયા પછી તેનું લાકડું પણ ઉપયોગમાં આવે છે.

પશુ—(ગાય-ભેંસ) વગેરે પ્રાણી પોતે ધાસ ખાઈ આપણને દૂધ આપે છે. અને તેના મુઆ પછી તેનાં હાડકાં, ચામડાં પણ ઉપયોગમાં આવે છે.

તો—આપણે મનુષ્ય પ્રાણી જેને ધર્મરે સમજવાની શક્તિ આપી છે તથા સર્વ સાધન આપ્યાં છે તો જીવંત આપણાથી બની શકે તેટલો પરોપકાર કરવો, જેથી પરમાત્મા આપણા ઉપર પ્રસન્ન રહે ને અંતે તેના પરમપદની પ્રાપ્તિને પામીએ. પછીથી કંઈ થઈ શકશે નહિ, માટે પરમાત્માની ભક્તિ તથા ભજન રમરણ સ્તુતિ વગેરે દીનતાથી કરવી. કહેવત છે કે:—

પઠને કી હૃદ સમજ હે,
સમજણુ કી હૃદ જ્ઞાન;
જ્ઞાન કી હરિ નામ હે,
એ સિદ્ધાંત ઉર આજ.

એ કહેવત પ્રમાણે ભણી ભણીને સમજણ લેવી. અને સમજીને જ્ઞાન મેળવવું. પછી જ્ઞાનથી (પ્રભુ ભજન) પરમાત્માનું રમરણ કરવું, જેથી આ આત્માનું તથા દેહનું કલ્યાણ થઈ અંતે પ્રભુપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ સંસારમાં રહી સંસારનાં સઘળાં લૌકિક કાર્ય કરવાં, પરંતુ તેમાં રમ્યાપમ્યા રહી મૂળ સ્વરૂપને ભૂલવું નહિ.

શ્રી ભગવાને ગીતાજીમાં પણ કહેલું છે કે:—

સંસારમાં સરસો રહે, મન મારી પાસ;
સંસારમાં લોપાય નહિ તે, જાણુ મારો દાસ.
અરજુન સુણો ગીતા સાર, પાંડવ માનજો નીરધાર.

માટે સંસારમાં રહી પરમાત્માનું રમરણ, ભક્તિ કરવી. એમ ભક્તિ કરતાં કરતાં પરમાત્માથી તન્મય થઈ જવાય અને એક પ્રભુ

સિવાય બીજી કંઈ દેખે નહિ ત્યારે તે મનુષ્ય (બ્રહ્મચારી) થયો
કહેવાય અને તેની સ્થિતિ પ્રભુમય બની જાય અને દેહનું સંધાન
પણ રહે નહિ. જેમ કે:—

જીભે કૃષ્ણના નામનો જાપ જપે,
નયણે કૃષ્ણના હરસન કાજ તપે;
કાને કૃષ્ણ કથાનુંજ પાન કરે,
હૈયે કૃષ્ણ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરે.

સાખી.

ખાતાં પીતાં શ્રી કૃષ્ણને, શ્રી કૃષ્ણ ઉઠતાં બેસતાં,
ભર ઉંઘમાં શ્રી કૃષ્ણ કહી કહી, ઝબકીને જાગી જતાં.

રામે રામે શ્રી કૃષ્ણનો ભાવ રહે,
કૃષ્ણ નામે નામે નાડીમાં રૂધીર વહે.
જીભે કૃષ્ણના નામનો જાપ જપે,
નયણે કૃષ્ણના હરશન કાજ તપે.

એવી તન્મયતા થાય ત્યારે જ મનુષ્ય જન્મ ધર્યાનું સાક્ષ્ય
થયું અને તે જીવને ફરીથી ગર્ભવાસમાં આવવું પડતું નથી એટલે
તેનો જન્મમરણનો ફેરા મટી જાય છે.

અંત સમયે કરવાની પરમાત્માની સ્તુતિ.

[શ્રી વિદ્યાનંદજી મહારાજે રચેલી છે તે.]

ધતના તું કરના સ્વામી, જળ પ્રાણ તનસે નીકલે;
ગોવીંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ધતના.

શ્રી ગંગાજીકા તટ હો, યા જમુનાજીકા બટ હો;
મેરે સાંવરા નીકટ હો, જળ પ્રાણ તનસે નીકલે.
ગોવીંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ધતના.

શ્રી વૃંદાવન કા સ્થલ હો, મેરે મુખમે તુલસી દલ હો;
વિષ્ણુ ચરણકા જલ હો, જળ પ્રાણ તનસે નીકલે.
ગોવીંદ નામ લે કર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ધતના.

સીર સોહના મુગટ હો, મુખડે પે કાળી લટ હો;
એહી ધ્યાન મેરે ઘટ હો, જળ પ્રાણ તનસે નીકલે.
ગોવીંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ધતના.

સન્મુખ સ્યામ ખડા હો, બંસીકા સ્વર ભર્યા હો;
તીરછા ચરણ ધર્યા હો, જળ પ્રાણ તનસે નીકલે.
ગોવીંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ધતના.

જળ કંઠ પ્રાણ આવે, કોઈ રોગ ના સતાવે;
યમ દરસન ના દીખાવે, જળ પ્રાણ તનસે નીકલે.
ગોવીંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ધતના.

મેરા પ્રાણ નીકલે મુખસે, તેરા નામ નીકલે મુખસે;
બચ જાઉં ઘેર દુઃખસે, જબ પ્રાણ તનસે નીકલે.
ગોવિંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ઇતના.

હિસ વખત જલદી આના, નહીં સ્યામ ભુલ જાના;
બંસી કી ધૂન સુનાના, જબ પ્રાણ તનસે નીકલે.
ગોવિંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે—ઇતના.

વિદ્યાનંદકી એ અરજી, ખુદ ગરજ કી હે ગરજી,
આગે તુમારી મરજી, જબ પ્રાણ તનસે નીકલે;
ગોવિંદ નામ લેકર, શીર પ્રાણ તનસે નીકલે.
ઇતના તુ કરના સ્વામી, જબ પ્રાણ તનસે નીકલે—ઇતના.

દસાઈ મોજલાલ મગનલાલ

ના જયશ્રી કૃષ્ણ.

ભૂતચૂક હોય તે સુધારી વાંચવા કૃપા કરશે.

ઉપર લખ્યા પ્રમાણે આત્મજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રથમ અંતર-
શુદ્ધિની જરૂર છે. એટલે આપણા અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવું.
(તેમાં રહેલા રાગ દ્વેષ રૂપી દુર્ગુણો કાઢી નાંખવા) અને સઘળાં
પ્રાણીમાં પરમાત્માને જોવા. કારણ કે પરમાત્મા રૂપી જીવ દરેક
પ્રાણીમાં છે અને તેજ આપણા દેહમાં પણ છે. જેમ આપણને કોઈ
દુઃખ આપે તો આપણને કેવું થાય ? તેવીજ રીતે બીજા પ્રાણીને
પણ થાય. એવો વિચાર કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે અને
કોઈને દુઃખ દેવા જતાં આપણા હૃદયમાંથી દયાનો ભાવ ઉત્પન્ન
થઈ તેવું કૃત્ય કરતાં અટકી જવાય છે. અને એવી રીતે ધીરે ધીરે
પરમાત્મા તરફ વળાય છે. દરરોજ એક અથવા અડધો કલાક

સવારના પહોરમાં શુદ્ધ ચિત્તે બીજી કોઇ પણ બાબતમાં મન રાખ્યા સિવાય પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. એવી રીતે કે:—

અંતર વિષે દૃષ્ટિ કરી, જોજો જરા શાન્તિ ધરી,
વૃત્તિ બધી સંકેલીને, ઉતારજો ઉંડે જરી.
ત્યાં દીવ્ય દહેરી આવશે, આનંદની શોભા સજી;
ત્યાં પૂર્ણ પ્રેમ પ્રકાશશે, બ્રહ્માનંદની જ્યોતી થકી.

આ રીતે પૂર્ણ આનંદ અને સંપૂર્ણ સુખ જેમાં રહેલું છે. તેવા પરમાત્માનું હૃદયમાં દર્શન થશે. તે સિવાયનું સંસારનું બધું સુખ તે ચાર દિવસની ચાંદણી જેવું અને અંતે નાશવંત છે તથા તેનો છેવટે વિયોગ થવાનોજ છે.

અવિનાશી એક પરમાત્મા જે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં પણ આપણી સાથેજ છે અને જેનો કદી નાશ થતો નથી તેને મેળવવા પ્રયત્ન કરવો. પરમાત્માએ દરેક મનુષ્યને તેના પૂર્વજન્મના કર્મ અનુસાર, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, અને શુદ્ર એ પ્રકારે ચાર વર્ણમાં જન્મ આપેલો છે. તો તે પ્રમાણે પોતપોતાના વર્ણના ધર્મ પ્રમાણે દરેક મનુષ્યે પરમાત્મા પ્રીત્યર્થ કર્મ કરવાં, જેથી દરેક કર્મ શુદ્ધ અને સાત્વિક વૃત્તિથી થશે. અને તેનું અંધન નહિ થતાં પરમાત્માના સ્વરૂપને પમાશે, જેથી ફરીથી જન્મ મરણના ફેરામાં આવવું પડશે નહિ. માટે આવું જ્ઞાન મેળવવા હંમેશાં સતસંગની જરૂર છે જેમ કે:—

કુવા ઉપરના કઠણ જે,

પાકા કાળા પહાણ;

દોરડીએ છેઢાય છે,
એ લેવું એંધાણુ.

દરરોજના એક દોરડાના ધસારાથી પાકા, કાળા પત્થર ધસાઇને તેમાં ખાડા પડે છે. તેવી રીતે રોજનો સત્સંગ મળવાથી આપણું હૃદય શુદ્ધ થાય છે અને માયાનું આવરણ દૂર થઈ ખરૂં સુખ જેમાં છે તે પરમાત્માનું દરશન થાય છે. માટે દરેક મનુષ્યે, સદગુરૂ (સાચા ગુરૂ)ને ઓળખીને તેવાઓનો સંગ કરવો. જેથી હૃદય શુદ્ધ થાય અને આ નાશવંત સંસારમાંથી મોહ ઓછો થતો જાય. છેવટે પરમકૃપાળુ પરમાત્માના ચરણની પ્રાપ્તિ થાય. અસ્તુ.

આ અનુભવ મને મારા ત્રીસ વરસના સત્સંગના પ્રતાપે મુંબાઈમાં શ્રી નરનારાયણના મંદિરના સત્સંગ મંડળના ગુરૂ શ્રી જાદવજી મહારાજના શિષ્ય શ્રી કળુભાઈના સી. પી. ટેંક આગળ રહેવાના સત્સંગ મંડળમાંથી મળ્યો છે. તે આપ સમક્ષ પ્રકાશમાં મૂકું છું. તે લખવામાં મારી ભૂલચૂક થઈ હોય તો સુધારી વાંચશો. અસ્તુ.

લી૦

દેસાઈ મોજીલાલ મગનલાલ

ના જયશ્રીકૃષ્ણ.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ	નં.
પરિભાષા પ્રકરણ.		
સર્વ સાધારણ અનુપાનો.	૧ થી	૬
ઔષધ સેવન કાળ.	૬ થી	૭
ઔષધિ-કૃતિ વિધિ.	૭ થી	૧૦
પુટ અને યંત્ર વિધિ.	૧૧ થી	૧૩
ઔષધિઓનાં તોલ-માપ.	૧૪ થી	૧૬
શોધન પ્રકરણ (ઔષધિ શોધન વિધિ)	૧૭ થી	૨૩
રોગ મટાડવાનો અમૂલ્ય ઉપાય.	૨૪ થી	૩૧
અગત્યની સૂચનાઓ.	૩૨ થી	૩૬
લોહ પ્રયોગ સંગ્રહ.		
શુદ્ધ લોહની પરીક્ષા અને શોધન તથા સાવચેતી.	૪૦ થી	૪૪
વાજકરણ લોહ.	૪૫ થી	૪૭
હિંગજોડના યોગથી લોહમારણ.	૪૭ થી	૪૮
સોમામૃત લોહ.	૪૮ થી	૪૯
કુપીપકવ લોહ.	૪૯ થી	૫૦
સ્વયમગ્નિ લોહ.	૫૦ થી	૫૧
એકજ પુટથી બનતી લોહ.	૫૧	
લોહ રસાયન.	૫૫	
લોહ ભસ્મ પરીક્ષા.	૫૬	
લોહ ભસ્મનું સેવન કરનારને અપશ્ય.	૫૬	
અશુદ્ધ લોહ ભસ્મનું સેવન કરવાથી થતા હાપ.	૫૭	
લોહ ભસ્મનાં અનુપાન.	૫૭ થી	૫૯
લોહ ભસ્મનો ઉપયોગ.	૫૯ થી	૬૨

નં.	યોગ.	પૃષ્ઠ.
૧	અમૃતાર્ણવ લોહ	૬૨
૨	અયોભરમ યોગ	૬૩
૩	અયોમોદક	૬૩
૪	કાન્તભરમ યોગ	૬૩
૫	કૃષ્ણાદિ લોહ	૬૩
૬	ગગનાયશ ચૂર્ણ	૬૪
૭	ગુડ લોહ	૬૪
૮	ગુડ્ડી લોહ	૬૫
૯	ત્રિકટવાદિ લોહ	૬૫
૧૦-૧૫	ત્રિકલા લોહ	૬૫-૬૬
૧૬	ચૂપણાદિ લોહ	૬૭
૧૭-૧૮	દણ્ડ લોહ	૬૭
૧૯	દાબ્યાદિ લોહ	૬૮
લોહથી થયેલા દોષનો ઉપાય		૬૮
૨૦-૨૧	ધાત્રી લોહ	૬૯
૨૨	નવાયસ લોહ	૭૦
૨૩-૨૪	પથ્યાદિ લોહ	૭૦-૭૧
૨૫	પિપ્પલી લોહ યોગ	૭૧
૨૬	પંચામૃત લોહ ગુગળ	૭૧
૨૭	પંચામૃત લોહ	૭૨
૨૮-૨૯	પિચ્ચ્યાદિ લોહ	૭૨-૭૩
૩૦	પ્રહરાન્તક લોહ	૭૩
૩૧	બાકુચ્યાદિ લોહ	૭૪
૩૨	બૃહત્યાદિ લોહ	૭૪
૩૩	રજતાદિ લોહ	૭૪
૩૪	રાસ્નાદિ લોહ	૭૫
૩૫	લાડગત્યાદિ લોહ	૭૫

નં.	યોગ.	પૃષ્ઠ.
૩૬	લોહ ગુગળ	૭૬
૩૭	લોહ ગુટિકા	૭૬
૩૮	લોહ પંચક	૭૭
૩૯-૪૧	લોહયોગ	૭૭
૪૨	લોહ રસાયન	૭૮
૪૩	લોહાદિ મોદક	૭૮
૪૪	લોહામૃત	૭૮
૪૫	વચ્ચા લોહ	૭૮
૪૬-૪૮	વિડંગાદિ લોહ	૭૯
૪૯	વિષમજ્જરાન્તક લોહ	૭૯
૫૦	વૈશ્વાનર લોહ	૮૦
૫૧	શટ્યાદિ લોહ	૮૦
૫૨	શતમૂલાદિ લોહ	૮૧
૫૩	શતાવરી લોહ	૮૧
૫૪	શકર લોહ	૮૧
૫૫-૫૬	શિલાજત્વાદિ લોહ	૮૧-૮૨
૫૭	શ્લેષ્મરાજ લોહ	૮૨
૫૮	સોથારિ લોહ	૮૨
૫૯	શ્લીષ્ઠારિ લોહ	૮૨
૬૦	શ્વદંડ્રાદિ લોહ	૮૩
૬૧	શ્વાસારિ લોહ	૮૩
૬૨	પડંગ લોહ	૮૪
૬૩	પદ્મુખ લોહ	૮૪
૬૪	સપ્તાંગ લોહ	૮૫
૬૫-૬૬	સપ્તામૃત લોહ	૮૫
૬૭	સમશકર લોહ	૮૬
૬૮	સમ્મોહ લોહ	૮૬

નં.	યોગ.	પૃષ્ઠ.
૬૯	સર્વજ્વર હર લોહ	૮૬
૭૦	સર્વેશ્વર લોહ	૮૬
૭૧	સુવર્ચલાઘ લોહ	૮૭
૭૨	હેમામ્બુદ લોહ	૮૭
૭૩	હેમાર્ક લોહ	૮૭
૭૪	કટરોહ	૮૭
૭૫	લોહામૃત	૮૮
૭૬	સ્વપ્ન વિદ્વંસિની	૮૮
૭૭	કમ્પવાત નાશક વટી	૮૯
૭૮	પ્લીહાંતક ગુટિકા	૮૯
૭૯	રક્ત પ્રદરાંતક લોહ	૮૯
૮૦	સુવર્ણમાક્ષિક લોહ	
	રસાયન	૯૦
૮૧	અહણી રીપુ	૯૦

લોહની અંગ્રેજી

ખનાવટો ૯૧-૯૨

અનુભૂત-પ્રયોગ શતક.

૧	સિદ્ધામૃત	૯૩
૨	પાચકક્ષાર	૯૪
૩	શ્વાસ કાસ નાશક	૯૪
૪	અર્શ નાશક	૯૫
૫	કૃમિનાશક	૯૫
૬	ધોર રક્ત-પ્રદર રિપુ	૯૬
૭	પ્લીહાંતક ચૂર્ણ	૯૬
૮	સ્વાદિષ્ટ વિરેચન ચૂર્ણ	૯૬
૯	બાલમિત્ર	૯૭
૧૦	અર્કમૂલ વટી	૯૮
૧૧	સ્વાદિષ્ટ ચૂર્ણ	૯૮

નં.	યોગ.	પૃષ્ઠ.
૧૨	કામદૂધા રસ	૯૯
૧૩	હૃદરોગાદિ ચૂર્ણ	૯૯
૧૪	લવંગાદિ ગુટિકા	૧૦૦
૧૫	પ્રવાહિકારિપુ ચૂર્ણ	૧૦૦
૧૬	તાવની ગોળા	૧૦૧
૧૭	જયાવટી	૧૦૧
૧૮	આખે હયાત	૧૦૨
૧૯	નીમ અર્ક	૧૦૩
૨૦	પામા રિપુ પ્રવાહી	૧૦૩
૨૧	હુખ્મે કુચિલા	૧૦૪
૨૨	મૂળાનો મુરખ્મો	૧૦૪
૨૩	ગુદ્મરિપુ	૧૦૫
૨૪	રોગને કંઠમાળ	૧૦૫
૨૫	પ્રમેહાન્તક વટી	૧૦૬
૨૬	વીર્યશોધક	૧૦૭
૨૭	કાશીસાદિ વટી	૧૦૭
૨૮	શકુરે લર્જ	૧૦૭
૨૯	શકુરે પેચીસ	૧૦૮
૩૦	વિપતિંદુક વટી	૧૦૮
૩૧	ટ્રેસીંગ ઓઈલ	૧૦૯
૩૨	સરલ અંજન	૧૧૦
૩૩	નેત્રખિંદુ	૧૧૦
૩૪	ખસનો રામબાણ મલમ	૧૧૦
૩૫	ખસનો સાદો મલમ	૧૧૧
૩૬	ક્ષાર પર્પટી	૧૧૧
૩૭	બ્રાહ્મી શરબત	૧૧૨
૩૮	મૃદિરેચન રસ	૧૧૨
૩૯	કામલાન્તક	૧૧૩

નં.	યોગ.	પૃષ્ઠ.
૪૦	કાસમર્દન ગુટિકા	૧૧૩
૪૧	બ્રાહ્મી તેલ	૧૧૩
૪૨	ખરજવાનો મલમ	૧૧૪
૪૩	વિપમુષ્ટી આસવ	૧૧૪
૪૪	સ્વાદિષ્ટ ચંદ્ર પિપ્પલી	૧૧૫
૪૫	નેત્રામૃત વટી	૧૧૫
૪૬	રાજગુટિકા	૧૧૫
૪૭	મૂર્ચ્છાન્તક નરય	૧૧૬
૪૮	આળાગોળી	૧૧૬
૪૯	સુખકનાશક	૧૧૭
૫૦	ધમ્બામેદી ગુટિકા	૧૧૭
૫૧	ઉદરામૃત યોગ	૧૧૭
૫૨	ધાવ તૈલ	૧૧૮
૫૩	લીંબુનું શરબત	૧૧૮
૫૪	આમલીનું શરબત	૧૧૯
૫૫	કકર્તન રસ	૧૧૯
૫૬	શિવાક્ષાર પાચન ચૂર્ણ	૧૨૦
૫૭	શ્વાસાન્તક વટી	૧૨૦
૫૮	ચીંચા ભલ્લાતક વટી	૧૨૧
		-૨૨
૫૯-૬૦	જીત્તાબની ગોળી	૧૨૨
૬૧	યોગેન્દ્ર રસ	૧૨૨
૬૨	શૂઝ નાશક લેપ	૧૨૩
૬૩	ગાજરાસવ	૧૨૩
૬૪	તીલા સર્વોત્તમ	૧૨૪
૬૫	ધાતુપૌષ્ટિક ચૂર્ણ	૧૨૫
૬૬	સ્વદેશી ખોરીક એસિડ	૧૨૫
૬૭	'મકરમુષ્ટિ' યોગ	૧૨૬
૬૮	વમનાન્તક વટી	૧૨૬
૬૯	નપુંસકામૃત	૧૨૭
૭૦	ધમ્બાનુસાર રેચક વટી	૧૨૭

નં.	યોગ.	પૃષ્ઠ.
૭૧	વા ઉપર મસળવાનું તેલ	૧૨૭
૭૨	શકુરે જલધર	૧૨૮
૭૩	નાગફળ	૧૨૮
૭૪	વરાધ નાશક ચૂર્ણ	૧૨૯
૭૫	કેશરાદિ ગુટિકા	૧૨૯
૭૬	હિંગુલેશ્વર રસ	૧૩૦
૭૭	બાલબંધુ અર્ક	૧૩૧
૭૮	નીબૂદ્રાવ	૧૩૧
૭૯	કાસકણ્ડનોવલેહ	૧૩૨
૮૦	રામબાણ લેપ	૧૩૨
૮૧	શરબતે આતશક	૧૩૩
૮૨	અર્શાન્તક ચૂર્ણ	૧૩૩
૮૩	ધાતુપૌષ્ટિક ગોળી	૧૩૪
૮૪	કર્ણામૃત તેલ	૧૩૪
૮૫	લોખાનનો મલમ	૧૩૪
૮૬	હરિશશાંક ચૂર્ણ	૧૩૫
૮૭	વાળ ઘોવાનો પાવડર	૧૩૫
૮૮	કુટ સોલ્ટ	૧૩૬
૮૯	શંખાદિ ચૂર્ણ	૧૩૬
૯૦	ચોની ખાજ હર	૧૩૬
૯૧	નીમ મલમ	૧૩૭
૯૨	તીલા મસ્તાના	૧૩૭
૯૩	પારદાદિ મલમ	૧૩૭
૯૪	કુચ કઠોર તેલ	૧૩૮
૯૫	ધાપાણુ ભસ્મ	૧૩૮
૯૬	વિપ શત્રુ	૧૩૯
૯૭	વાયુ વિક્રંસિની	૧૩૯
૯૮	વત્સનાભાદિ ગુટિકા	૧૪૦
૯૯	વા ઉપર મસળવાનું તેલ	૧૪૦
૧૦૦	આમળાનું તેલ	૧૪૧

પરિભાષા પ્રકરણ.

૧. સર્વસાધારણ અનુપાનો.

એક રોગનાં અનેક અનુપાન હોય, પરંતુ પ્રકૃતિ અને ઋતુને અનુકૂળ અનુપાનની યોજના કરવી. કેટલીક વખત એકલા અનુપાનનું સેવન કરવાથી અને પશ્યનું બરાબર પાલન કરવાથી પણ રોગ મટે છે.

૧. આદુનો રસ ૫ તોલા, દાડમનો રસ ૨૦ તોલા, સાકર ૨૫ તોલા, નો પાક તાર આવતા સુધી તૈયાર કરવો. આ પાક વધી ગયેલા પિત્ત અને કફના વિકારનો નાશ કરે છે.

૨. આદુનો રસ ૫ તોલા, દાડમનો રસ ૨૦ તોલા, બીજેરાનો રસ ૧૦ તોલા, અને લીંબુનો રસ ૧૦ તોલા, તથા સાકર ૬૦ તોલા લઈ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પાક તૈયાર કરવો.

આ પાક પાચક છે. પેટમાંનો વાયુ, અરુચિ, અને અગ્નિમાં ઘટ્ટને માટે ઉત્તમ ઉપયોગી છે. આ બન્ને જાતના પાકને મજબૂત બુચવાળી શીશીઓમાં રાખવામાં આવે તો બે વર્ષ સુધી સારા રહે છે.

રોગોક્ત અનુપાન.

૩. તાવને માટે—(ક) તુલસીની ચડા, (ઘ) મધ (ગ) તુલસીનાં પાન અથવા રસ અને સાકર.

૪. સન્નિપાત અને વિષમજ્વરને માટે—
(અ) આદુનો રસ, (બ) તુલસીનો રસ (ક) સરગવાની છાલનો રસ, આ ત્રણેમાંથી એકનો રસ અને મધ અથવા (ઢ) આ ત્રણેનો એકવ્ર રસ અને મધ.

ટાઢીઆ તાવને માટે—(ક) ભાંગરાનો રસ, (ઘ) કાળાં મરીનો ઉકાળો.

જીર્ણજ્વર—(અ) મધ, પીપર (બ) જીરૂ, ગોળ (ક) જીરૂ, સાકર (ઢ) વધ્ધમાનપિપલી (ઙ) સિતોપલાદિ ચૂર્ણ અને દૂધ (ફ) ધારોળ્લ અથવા ગરમ કરીને ઠંડુ કરેલું દૂધ, સાકર અને સુંઠનું ચૂર્ણ.

૭. અતિસાર (ઝાડા)—છાશમાં અથવા ચોખાના ધોવરામણમાં કડાનાં મૂળની છાલ પીસી તે ગાળી લઈ તેની સાથે દવા આપવી.

૮. મરડો—(અ) છાશ (બ) તાવ સાથે હોય તો મધ, (ક) લોહી પડતું હોય તો (૧) કેરીનો રસ (૨) ઇસબગોળ હીમ.

૯. સંત્રહણી—(ક) છાશ (ઘ) દહીંનું નિતર્યું પાણી.

૧૦. લોહી પડતા અર્શ—(અ) માખણ, સાકર, નાગ કેશર (બ) ઘી, સાકર અને આમળાંનું ચૂર્ણ (ક) આમળાંનો મુરખો.

૧૧. ખીજા અર્થ—ઘી અને ત્રીફળા.

૧૨. અજીર્ણ—(ક) ગરમ પાણી (ઘ) હીંગ અને સિંધવ સાથે છાશ અથવા લીંબુનો રસ (ઙ) ડુંગળી અને કુદીનાનો રસ.

૧૩. અનુમક—પાકાં કેળાં ૫ તોલા અને ઘી ૧ તોલો.

૧૪. કૃમિ—વાવડિંગ અને મધ.

પાંડુરોગ—(અ) ત્રીફળા અને મધ. (બ) ત્રીફળા અને સાકર (ક) ગોમૂત્ર.

૧૬. કમળો (પીળીયો)—(૧) ત્રીફળા ને સાકર (૨) કુટકીનું ચૂર્ણ અને સાકર.

૧૭. કફ છુટવાવાળી ખાંસી અને દમ—

(અ) પાકું નાગરવેલનું પાન (બ) આદુનો રસ અને મધ (ક) તુલસીનો રસ અને સાકર (ઢ) ચાતુર્જાતાવલેહ.

૧૮. કફ ન છુટતો હોય તેવી ખાંસી—
(અ) અરડુસીનો રસ અને મધ અથવા સાકર (બ) કાળી દ્રાક્ષ, જોઠીમધ, ખેઠાંનાં છોડાં અને અરડુસીના પાનનો ઉકાળો. (ઉકાળો કેવી રીતે કરવો અને કેટલો લેવો તે માટે પાન-૭મે જુઓ.) (ક) દાડિમાવલેહ.

૧૯. કુકરીઆ ખાંસી—(ક) પાકાં કેળાં (ઘ) માખણ, સાકર (ઙ) દાડિમાવલેહ (ઘ) આમળાંનો મુરખ્રો (ચ) દ્રાક્ષારિષ્ટ.

૨૦. હેડકી—(ક) મોરનાં પીછાંની રાખ (જ) બોરના ઠળીયામાંનો મગજ અને મધ (ગ) મમરાનું પાણી.

૨૧. મૂછાં અને ચાકુર—(૧) ધમાસાનો ઉકાળો અને ઘી (૨) બ્રાહ્મીનો રસ (૩) દૂધ સાકર (૪) દાડમનો રસ અથવા દાડિમાવલેહ (૫) ગુલકંદ (૬) આંબળાંનો મુરખો (૭) ઠંડુ પાણી. આમાંથી ગમે તે એક અથવા ઉકાળીને ઠંડુ કરેલું પાણી અને મધ પ તોલા.

૨૨. મૂત્રકૃચ્છ્ર, મૂત્રાઘાત—(અ) ચોખાનું ધોવરા મણ (જ) ગોખરનો ઉકાળો (ક) દૂધ, પાણી, કેસૂડાં, ધાણા-એમનો ઉકાળો અને સાકર.

૨૩. બહુમૂત્ર—(અ) પાકાં કેળાં (જ) જાંબુનો અવલેહ (ક) જીનું મધ (ડ) દૂધ (ઈ) ઘી.

૨૪. પ્રમેહ—(ક) હળદર અને સાકર (જ) ત્રિક્ષણ (ગ) આંબળાં અને સાકર (ઘ) મધ અને સાકર.

૨૫. સોજા—(૧) પૂનર્નવાનું ચૂર્ણ અથવા ઉકાળો (સાટોડી-ઠીકરી) (૨) ગોમૂત્ર.

૨૬. પેટશ્વળ—(અ) ધાતુક્ષીણતાથી થયેલું હોય તો ઘી અને (જ) અજીર્ણથી હોય તો ઘી અને હીંગ.

૨૭. વાતરોગ—આમવાત, અર્ધાંગવાયુ, લકવો, વગેરે વાયુના રોગોમાં—(ક) ઘી (જ) ગરમ પાણી (ગ) એરંડીયું (ઘ) તે રોગને અનુકૂળ ઉકાળો વગેરે.

૨૮. દાહ—(અ) દાહિમાવલેહ (બ) આંખળાંનો મુરખો (ક) લીંબુનું ગરબત (ગ) ઔદુમ્બરાવલેહ.

૨૯. સ્ત્રીરોગ—પ્રદર (૧) ચોખાનું ધોવરામણ (૨) જીરૂ, સાકર, ડુંગળીનો રસ (૩) આંખળાંનો મુરખો (૪) દાહિમાવલેહ (૫) ગુલકંદ (૬) દારૂ હળદર, અરડુસી, અને ગળોનો ઉકાળો. આમાંથી પ્રકૃતિ અને ઋતુ પ્રમાણે કોઈપણ એક.

૩૦. ધાતુવિકાર—(અ) કુંવારપાઠાનો રસ ૧ તોલો (બ) મધ ૦૧૧ તોલો અથવા સાકર ૦૧૧ તોલો.

૩૧. પૌષ્ટિક અને વાજીકરણ અનુપાન—
(અ) ઘી અને મધ (બ) સાકર (ક) ઉકાળેલું દૂધ મસાલા સાથે (ડ) પાન વગેરે.

અનુપાન કેવી રીતે તૈયાર કરવું તથા કેટલું લેવું ?

૧. ગોમૂત્ર—(ગાયનું મૂત્ર) દૂધ, ગરમ પાણી, ઠંડુ પાણી, ચોખાનું ધોવરામણ, ગાય અથવા બકરીના દૂધની છાશ. આમાંથી કોઈપણ એક ચીજ ૫ થી ૮ તોલા સુધી લેવી.

સૂચના—(૧) જીર્ણવર, અગ્નિમાંધ હોય તો ગાયનું દૂધ લેવું.

(૨) સંગ્રહણી, ઝાડા અને ક્ષય હોય તો, તેમજ બાળકો માટે બકરીનું દૂધ લેવું.

(૩) અગ્નિમાંધ ન હોય તો ભેંસનું દૂધ લેવું.

(૪) છાશ-દૂધ સારી રીતે ગરમ કરીને માટલીમાં જમાવી બીજે દિવસે તેમાં ચોથા ભાગનું પાણી મેળવી વલોવી માખણ કાઢી લીધેલી વાપરવી.

અનુપાન માટે દાડમનો રસ લેવો હોય તો બે તોલા લેવો તથા માખણ, આંબળાંનો મુરખ્ખો, ગુલકંદ, લીંબુનો રસ, કુદીનાનો રસ, ડુંગળીનો રસ, એ લેવાં હોય તો એક તોલો લેવાં. ગોળ એકથી ત્રણ વર્ષનો બુનો ઉત્તમ.

(૨) ઘી—સઘળા વિકારોમાં ગાયનું અને કુળ્લ વિકાર હોય તો લેંસનું લેવું. પ્રમાણ-૦૧૧ તોલો. તાબું મળે તો બહુજ ઉત્તમ.

(૩) મધ—જેટલું બુનું તેટલું ઉત્તમ. જેટલું બુનું હશે તેટલું વધારે સૌમ્ય અને વધુ ગુણકારી.

(૪) સ્વરસ—ઔષધિ કૃતિ-વિધિમાં બુખો. વધુ હકીકત સૂચના પ્રકરણમાંથી જોઈ લેવી.

૨. ઔષધસેવન કાળ.

ચોમાસાની ઋતુ અને તેમાંજે ખુબ ઠંડી હોય તે સમય ઉત્તમ. વર્ષાઋતુમાં વરસાદ પડી રહ્યો હોય અથવા ઠંડક હોય તે મધ્યમ. ગરમીનો સમય દવા લેવા માટે કનિષ્ઠ છે.

આકાશ વાદળાંથી છવાયેલું હોય, ગરમ વાયુ વાતો હોય, પસીનાની ધારાઓ વહી રહી હોય એવા સમયમાં દવા લેવાની મનાઈ છે.

મુખ્ય સમય-સવારે સૂર્યોદયની સાથે અને સાંજે સૂર્યાસ્ત થતાંજ.

પિશાબની ઉષ્ણતા અને અગન બળતી હોય ત્યારે તેમજ પિત્તવિકૃતિ વાળાએ બપોરે એક વાગે દવા લેવી. દસ્ત સાફ લાવવા માટે રાત્રે સૂતી વખતે દવા લેવી.

આ સિવાય શૂળ, અજીર્ણ, દાહ, શ્વાસ, હેડકી, ઉલટી, મૂર્છા, અપરમાર અને ઝાડા એવા રોગોમાં જરૂરી વખતે દવા લેવાની છૂટ છે.

કાઠો, અંગરક્ષ, ચૂર્ણ વગેરે પ્રાતઃકાળે, અરુચિ અને અગ્નિમાંથ હોય તો ભોજન સાથે; સ્વરભંગને માટે રાત્રે ભોજન સાથે; ધાતુપુષ્ટિને માટે પ્રાતઃકાળે અને સાંજના ભોજન પછી દવા આપવી. કાનમાં તેલ વગેરે નાખવું હોય તો રાત્રે સૂતી વખતે નાખવું.

૩. ઔષધિ-કૃતિ વિધિ.

૧. હિમ બનાવવાની વિધિ—૪ તોલા ઔષધ લાવી કુટી ચીનાઈ માટીના, કાચના અથવા માટીના રીંદા વાસણમાં ૨૪ તોલા પાણી નાખી, તેમાં ઔષધ મેળવી, રાત્રે પલાળી રાખવું, અને સવારમાં ગાળી લેવું. એને હિમ અને શીતકષાય કહે છે. તેનું પીવાનું માપ ઉકાળા જેવું છે.

૨. ક્વાથ (કાઠો) બનાવવાની વિધિ—સાધારણ રીતે બેથી ચાર તોલા ઔષધિનો સોળઘણા પાણીમાં

ઉકાળો. બનાવવામાં આવે છે. ઉકાળો કરવાની વસ્તુઓ સૂકી હોય તો અધકચરી ખાંડી રાત્રે પાણીમાં પલાળી રાખવી. સવારે મંદાગ્નિથી ઉકાળવી. જ્યારે નાખેલા પાણીથી ચોથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું. કવાથ રોજ નવો બનાવવો જોઈએ, કારણ કે તે વધુ વખત રહેવાથી બગડી જાય છે. પરંતુ જો તેમાં રેકટીફાઇડ સ્પિરિટ અને મધ મેળવી લેવામાં આવે તો અનેક માસ સુધી ગુણકારી રહી શકે છે.

૩. ફાંટ બનાવવાની વિધિ—ઔષધનું બારીક ચૂર્ણ ગરમ પાણીમાં બે કલાક સુધી કાચના અથવા માટીના વાસણમાં પલાળી રાખી તે પાણી ગાળીને ઉપયોગમાં લેવું. અથવા ઠંડા પાણીમાં બાર કલાક ઔષધિ ચૂર્ણને પડી રહેવા દેવાથી ફાંટ તૈયાર થયું ગણાય છે. ફાંટની માત્રા ૪ તોલા છે. ફાંટ જલદી લાભ બતાવે છે.

૪. રસ ક્રિયા—ઘન. કોઈ પણ વસ્તુના ચૂર્ણને ૧૬ ગણા પાણીમાં કવાથ કરી આઠમા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ગાળી લઈને ફરી તે પાણીને ઉકાળી માવા જેવો ઘાટો પદાર્થ તૈયાર થાય તે રસક્રિયા અથવા ઘન કહેવાય છે. હાફહળદર, ગળો, રેવંચીની, જેઠીમધ વગેરે અનેક વસ્તુમાંથી ઘન બનાવી શકાય છે.

૫. ક્ષાર બનાવવાની વિધિ—જે વનસ્પતિનો ક્ષાર બનાવવો હોય તે વનસ્પતિનાં પંચાંગને એક મોટા વાસણમાં અથવા ગજપુટ જેવા સાફ ખાડામાં બાળી ભસ્મ કરવી. પછી તે ભસ્મને ૬૪ ગણા પાણીમાં મેળવી

દેવી. થોડા કલાક પછી પાણીમાં ક્ષાર મળી જશે તથા રાખનો ભાગ નીચે બેસી જશે. પછી ઉપરથી સાફ નીતરેલું પાણી બીજા વાસણમાં લઈ ઉકાળવાથી ક્ષાર તૈયાર થાય છે.

સૂચના—ખાડામાં બાળવાથી રાખ વધુ હાથમાં આવે છે. જમીન ઉપર બાળવાથી રાખ પવનથી બહુ ઉડી જાય છે. માત્ર સફેદ રાખનોજ ક્ષાર બનાવવામાં ઉપયોગ કરવો.

કોઈપણ ક્ષાર વધુ દિવસ સેવન કરવાથી વીર્ય અને હાડકાંના સાંધાને નુકશાન પહોંચે છે.

૬. કલ્ક વિધિ—લીલાં ઔષધ લાવી ચટણી જેવાં ઝીણાં વાટવાં અને સૂકાં હોય તો પાણી નાખી વાટવાં. કલ્ક આપવાનું માપ ૧૦ માસા છે.

૭. અવલેહ (ચાટણ) બનાવવાની વિધિ—જે મુખ્ય વસ્તુનો અવલેહ કરવાનો હોય તેનો સ્વરસ લેવો; અથવા ક્વાથ કરી ગાળી ફરીથી તે પાણીને ધીમા તાપ ઉપર જાડું થવા દેવું. તેમાં મધ, ગોળ, અથવા સાકર તેમજ ઘી અને તેલ પણ મેળવવામાં આવે છે. અવલેહ તૈયાર થયો કે નહિ તે જાણવા માટે તેને પાણીથી ભરેલા પ્યાલામાં નાખવાથી ડૂબીને તળીએ બેસે તો બરાબર થયો જાણવો.

૮. લોખાનનું તેલ કાઢવાની વિધિ—સફેદ લોખાન અને સફેદ રાજ સમભાગ મેળવી એક બાટલીમાં

ભરી લેવાં. બાટલીના મોઢા ઉપર લોખંડના તારનું ગુંચળું લગાવી પાતાલ ચંત્રથી તેલ કાઢી લેવું. આ તેલનો ઉપયોગ કપાળ પર લગાવવામાં અને નપુંસકતા દૂર કરવા માટે ઈંદ્રિ ઉપર માલીશ કરવાના કામમાં વપરાય છે.

૯. મીણનું તેલ કાઢવાની વિધિ—૪૦ તોલા મીણ, ૦૧૧ તોલો સોમલ અને ૨૦ તોલા નવસાર મેળવી એક હાંડલીમાં ભરી આકાશ પાતન ચંત્રથી તેલ કાઢી લેવું થોડા પ્રમાણમાં તેલ કાઢવું હોય તો પાતાલ ચંત્રથી કાઢી લેવું (શીશી વાળુ પાતાલચંત્ર) (રસતંત્ર.)

૧૦. કુદીનાનાં ફૂલ બનાવવાની વિધિ—લીલા કુદીનાનો સ્વરસ ૫ તોલા, કલમી શેરો, નવસાર અને કપુર એક એક તોલો લેવાં. સઘળાંને મેળવી નાના માટીનાં શરાવલાંનું ડમરૂ ચંત્ર બનાવી પેક કરવું. પછી ચૂલા ઉપર મૂકી નીચે મોટા દીવા જેવી પાતળી અગ્નિની આંચ ૩ કલાક સુધી આપવાથી ફૂલ ઉપર લાગી જાય છે. વારંવાર ભીનું કપડું ઉપર બદલતા રહેવું. આજ રીતે અજમાનાં અને મૂળાના સ્વરસનાં ફૂલ પણ ઉડાવી શકાય છે. (રસતંત્ર)

માત્રા—૧ રતી થી ૩ રતી દિવસમાં બે થી ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—ઉલટી, અરૂચિ, ઝાડા, મૂત્રવિકાર, ચક્રત્ત્વેજ એ સર્વ દૂર કરવામાં ઉપયોગી.

૪. પુટ અને યંત્ર વિધિ.

૧. ગજપુટ—એક ગજ પહોળો અને એક ગજ ઉંડો (લગભગ ૨૭ ઇંચ) ખાડો કરીને તેમાં છાણું ભરી વચમાં ઔષધિના સંપુટને રાખી અગ્નિ આપવાથી ગજપુટ અગ્નિ કહેવાય છે.

ગજપુટને માટે ૨૥ હાથનો ગોળ ખાડો બનાવરાવી પાકી ઇંટોથી ચણાવી લેવાથી ૨૭ ઇંચ લગભગનો ખાડો તૈયાર થઈ જશે. ખાડાની ગોળાઈ નીચેના ભાગ કરતાં ઉપરના ભાગમાં ૩-૪ ઇંચ ઓછી રાખવી. આવી રીતનો ખાડો તૈયાર કરવાથી અગ્નિ પ્રમાણસર લાગે છે. ખાડો ઇંટોથી નહિ ચણાવવાથી ઘણો ખરો તાપ જમીનમાં ચાલ્યો જાય છે. સંપુટના ઉપર છાણાંના એક બે થર આવે એવી રીતે સંપુટ રાખવું. સંપુટ સ્વાંગ શીતલ (તદ્દન ઠંડુ) થયા બાદજ ખાડામાંથી બહાર કાઢવું જોઈએ.

૨. વરાહપુટ—ઉપર પ્રમાણેજ એક હાથનો ખાડો (૧૮ ઇંચ) તૈયાર કરાવી તેમાં અગ્નિ આપવાથી વરાહપુટ કહેવાય છે.

૩. કુક્કુટપુટ—૯ ઇંચનો ખાડો ઉપર કહેલી વિધિથી બનાવરાવી તેમાં અગ્નિ આપવાથી કુક્કુટપુટ કહેવાય છે.

૪. સરાવ સંપુટ—બે માટીનાં શકોરાં સરખા માપવાળાં લઈ, તેમાં દવા રાખી, સાંધા ઉપર અથવા ચારે તરફ ચીકણી માટીમાં કપડું પલાળીને લપેટી દેવું.

બાદ ઉપર થોડી થોડી માટી લગાવી સુકાવી લેવું. આ ક્રિયાને સરાવ સંપુટ કહે છે.

૫. ડમરૂયંત્ર—નીચેનું માટલું નાનું અને ઉપરનું એનાથી કંઈક મોટું એવાં બે માટલાં સરખા મોઢાવાળાં લાવી તેની અંદર અને બહાર ખડીનો અથવા ચુનાનો સારો લેપ કરી સુકવી નાખવો. પછી નાના માટલામાં લિંબુના રસમાં ખરલ કરેલ હિંગળોક રાખી તેના ઉપર મોટી માટલી ઉંધી વાળવી. (બન્નેનાં મોઢાં પત્થર ઉપર ઘસી સરખાં કરી લેવાં.) બાદ બન્ને માટલીઓનાં મોઢાંના સાંધાને ચુનો ૧ ભાગ અને ઘઉંની કણુક બે ભાગ લઈ પાણીથી એકત્ર કાલવી તે વડે ચોકસાઈથી બંધ કરવાં. આને ડમરૂ યંત્ર કહે છે.

૬. પાતાળ યંત્ર—એક હાથ લાંબો, પહોળો અને ઉંડો ખાડો ખોદી તે ખાડામાં એક વાસણુ ગોઠવવું; અને એક બીજા વાસણુમાં જોઈએ તે દવાઓ નાખી તેના મેં ઉપર સોયો જઈ શકે તેવડું છિદ્ર પાડેલું ઢાંકણું મજબૂત બેસાડી સાંધો કપડમાટીથી બંધ કરવો, અને પછી સૂકાયા પછી તે વાસણુને નીચેના હાંડલા ઉપર ઉંધું વાળી બંને વાસણો વચ્ચેનો સાંધો ચુના તથા લોટ વડે મજબૂત બંધ કરવો. પછી ઉપરના માટલાના ગળા સુધી પહોંચે તેટલે ઉંચે સુધી તે બંને વાસણોની આસપાસ માટી ભરવી, અને માટલા તથા ઉપલા વાસણુની પીઠ ઉપર અગ્નિ કરવો. એટલે તેમાંનાં ઔષધોનું તેલ નીકળી ઢાંકણામાંના છિદ્ર વાટે નીચેના વાસણુમાં આવી પડશે.

આ યંત્રને પાતાળયંત્ર કહે છે. (આનાથી ધૂપેલ વગેરે તેલ તૈયાર થાય છે.)

ખીજી રીત—ચૂલા ઉપર એક માટીની મોટી ઠીબ રાખવી. ઠીબમાં બરાબર વચ્ચે એક એવું કાણું કરવું કે જેથી શીશીનું મોં બરાબર તેમાં થઈને પાર જઈ શકે. પછી કપડમાટી કરેલી શીશીમાં હવા નાખી શીશીના મોઢા ઉપર લોઢાના તારની ગોળી અથવા ચાળણીનો દૂકડો ફસાવી દેવો, જેથી હવા નીકળી ન જાય અને તેલ ટપકતું રહે. આવી રીતે શીશી તૈયાર કરી ઠીકરામાં ઉંધી રાખવી. શીશીના મોઢાની આસપાસ થોડી માટી લગાડી ચારે બાજુ બજબે આંગળ રેતી પાથરવી. બાદ ઠીકરામાં ખાલી રહેલી જગ્યામાં છાણું અથવા કોલસાનો અગ્નિ આપવો. નીચે ચૂલામાં એક વાડકી રાખવી, જેથી તેલ તેમાં ટપકીને ભેગું થાય. આશરે એક કલાક પછી તેલ ટપકવું શરૂ થાય છે. જ્યાં સુધી તેલ ટપકતું રહે ત્યાં સુધી અગ્નિ આપવો.

વધારે કિંમતી અથવા ઝેરી વસ્તુઓનું તેલ આવા યંત્રથી કાઢવામાં અનુકૂળતા વિશેષ રહે છે.

૭. ભૂધરયંત્ર—સવા હાથ ચારે ખૂણે સરખો ખાડો કરી તેની વચ્ચે એક વેંતની ચારે ખૂણે સરખી એવી નાની ખાડી કરી, તેમાં હવાઓ નાખેલું સંપુટ અથવા મૂસ મૂકીને ઐ અથવા ત્રણ આંગળ માટી અથવા રેતી તે ઉપર પાથરી ખાડીના ભાગમાં છાણું નાખી અગ્નિ આપવો. આને ભૂધરયંત્ર કહે છે.

૫. ઔષધિઓનાં તોલ-માપ

અ (માગધ પરિભાષા)

૩ રાઈ	=	૧ સરસવ
૮ સરસવ	=	૧ જવ
૪ જવ	=	૧ ગુંજા (રતી)
૬ રતી	=	૧ માસા
૪ માસા	=	૧ શાણ, ધરણ ટાંક (ચાલુ સમયના ૩ માસા)
૨ ટાંક	=	૧ કોલ (૬ માસા)
૨ કોલ	=	૧ કર્ષ, પિચુ, (૧ તોલા)
૨ કર્ષ	=	અધોપલ, સુકિત (૨ તોલા)
૪ કર્ષ	=	૧ પલ, મુળિટ, પોડશી (૪ તોલા)
૨ પલ	=	૧ પ્રસ્ટિ (૮ તોલા)
૨ પ્રસ્ટિ	=	૧ કુડવ (૧૬ તોલા)
૨ કુડવ	=	૧ માનિકા, શરાવ, (૩૨ તોલા)
૨ માનિકા	=	૧ પ્રસ્થ, શેર, (૬૪ તોલા)
૪ પ્રસ્થ	=	૧ આઢક, પાત્ર, ભાજન (૨૫૬ તોલા)
૪ આઢક	=	૧ દ્રોણ, કલશ (૧૦૨૪ તોલા)
૪ દ્રોણ	=	૧ દ્રોણી (૪૦૯૬ તોલા)
૧૦૦ પલ	=	૧ તુલા (ચાલુ સમયના ૫ શેર ૪૦૦ તોલા)
૨૦૦૦ પલ	=	૧ ભાર (૧૦૦ શેર, ૮૦૦૦ તોલા)

બ (કલિંગ પરિભાષા)

૧૨ સરસવ	= ૧ જવ
૨ જવ	= ૧ રતી
૩ રતી	= ૧ વાલ
૮ રતી	= ૧ માસા
૪ માસા	= ૧ શાણુ, ટાંક
૬ માસા	= ૧ ગદિયાણો
૧૦ માસા	= ૧ કર્ષ
૪ કર્ષ	= ૧ પલ
૪ પલ	= ૧ કુડવ

માગધ પરિભાષા ઔષધિ ઝનાવવામાં ઉપયોગી છે અને કલિંગ પરિભાષા ઔષધિ સેવન કરવામાં ઉપયોગી છે.

ક (ચાલુ સમયનાં તોલ માપ)

શાસ્ત્રમાં ૬૪ તોલાનો શેર જોવામાં આવે છે. પરંતુ ચાલુ સમયમાં ૮૦ તોલાનો શેર પ્રચલિત હોવાથી અમે પણ તેજ વાપરીએ છીએ. ચાલુ સમયમાં ૧૨ માસાનો એક તોલો ગણવાનો રિવાજ છે. ૮ રતીનો એક માસો ચાલુ સમયમાં ગણાય છે.

ઢ (વિલાયતી સૂકી દવાઓનું વજન)

૧ ગ્રેન	= ૧ ઘઉં બરાબર (આશરે ૦.૦૫૫ ગ્રામ રતી)
૬૦ ગ્રેન	= ૧ ડ્રામ (૫ આનીબાર, ૩૦ માસા)
૮ ડ્રામ	= ૧ ઓંસ (આશરે ૨૦ તોલા)

૧૬ ઓંસ = ૧ પોંડ (૧ રતલ)

૨૦ ઓંસ = ૧ પાઈન્ટ (૫૦ તોલા આશરે)

૪ (પ્રવાહી ઔષધિઓનું વિલાયતી માપ)

૧ મિનિમ = ૧ ટીપું (૦૧૧ રતી આશરે)

૬૦ ટીપાં = ૧ ડ્રામ (આશરે ૩૧૧ માસા)

૮ ડ્રામ = ૧ ઓંસ (૨૧૧ તોલા આશરે)

૨૦ ઓંસ = ૧ પાઈન્ટ (૫૦ તોલા આશરે)

૮ પાઈન્ટ = ૧ ગેલન (૪૧૧ શેર આશરે ૩૮૦ તોલા)

ટીસ્પૂન ફુલ = ૧ ડ્રામ (૩૧૧ માસા)

ડેઝર્ટ સ્પૂન ફુલ = ૨ ડ્રામ (૭૧૧ માસા)

ટેબલ સ્પૂન ફુલ = ૪ ડ્રામ (૧૧૧ તોલા)

વાઈન ગ્લાસ ફુલ = ૨ ઓંસ (૫૧૧ તોલા)

ટીકપ ફુલ = ૫ ઓંસ (૧૨૧૧ તોલા આશરે)

બ્રેકફાસ્ટ કપ ફુલ = ૮ ઓંસ (૨૦૧૧ તોલા)

ટમ્બલર ફુલ = ૧૨ ઓંસ (૩૦૧૧ તોલા)

શોધન પ્રકરણ.

ઔષધિ શોધનવિધિ.

ધાતુ અને ઉપધાતુઓનું શોધન કરવાથી તે, બીજાં દ્રવ્યોના મિશ્રણ રૂપ હોવાથી મુક્ત થાય છે. તે ઉપરાંત તેની ભરમ થોડા પરિશ્રમથી તૈયાર થાય છે.

વિષ અને ઉપવિષનું શોધન વિધાત મનુષ્ય પ્રકૃતિને પ્રતિકૂળ ઉચ્ચતા અથવા મારકતાને દૂર કરવાના હેતુથી કરવામાં આવે છે. વિષનો સ્વભાવ છે કે પરિપકવ થયા વિના રસરક્તાદિ ધાતુઓમાં ફેલાઈ જવું. આ સ્વભાવ શુદ્ધ કરેલાં વિષોમાં ઓછો થઈ જાય છે, જેથી વિષની ઉચ્ચતા માનવ પ્રકૃતિને નુકસાન પહોંચાડી શકતી નથી.

ટંકણખાર અને ફટકડી જે પુલાવ્યા સિવાય ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો તે પિત્તોત્પત્તિ બંધ કરે છે અને તેથી પાચનક્રિયાના કામમાં હરકત થાય છે. આ દોષ દૂર કરવા માટેજ ટંકણખાર અને ફટકડી કુલાવીનેજ વાપરવાં જોઈએ. આવીજ રીતે કાચી હીંગ ઉચ્ચ હોવાથી ગળામાં નુકસાન પહોંચાડે છે. તેથી શાસ્ત્રકારોએ હીંગ શેકીને વાપરવાનું લખ્યું છે.

અહિં ટુંકામાં ચાલુ વપરાતાં વિષ તથા કેટલાંક દ્રવ્યોનું શોધન આપ્યું છે. ધાતુઓના શોધન વિષે આગળ ‘લોહ’ સંબંધી લખાણમાં હકીકત આવી જાય છે. તેથી અહીં ધાતુઓનું શોધન આપ્યું નથી.

૧. નવસારનું શોધન—નવસારનું ખારીક ચૂર્ણ કરી પાણીમાં મેળવી દેવું. પછી કપડાથી પીત્તળની કઢાઈમાં ગાળી લઈ મંદાગ્નિથી સર્વ પાણી બાળી નાખવું. આથી શુદ્ધ નવસાર બાકી રહે છે.

સૂચના—જો લોખંડની કઢાઈમાં નવસારવાળું પાણી ઉકાળવામાં આવશે તો લોહનો રંગ નવસારમાં મળવાથી નવસાર દૂષિત થઈ જશે.

૨. મોરથુથાનું શોધન—મોરથુથાને મોટા લીંબુના રસમાં ખરલ કરી, લઘુપુટ આપી ત્રણ દિવસ સુધી દહીંના પાણીની ભાવના આપવાથી શુદ્ધ થઈ ઔષધિમાં વાપરવા લાયક બને છે.

૩. સોમલ શોધન—સફેદ સોમલને ૧૬ ગણા દૂધમાં દોલાયંત્રથી ઉકાળી સાફ પાણીથી ઘોઈ લેવાથી શુદ્ધ થાય છે. (દૂધ બાકી રહે તે જમીનમાં ખાડો કરી દાટી દેવું અથવા તેનું ઘી કાઢી લઈ વાના રોગોમાં માલિશ કરવામાં વાપરવું.)

૪. હિંગળોક શોધન—ચહેલાં બાર કલાક સુધી લીંબુના રસમાં ખરલ કરવો. લીંબુનો રસ તદ્દન સુકાઈ ગયા પછી ઘેટીના દૂધમાં અથવા લેંસના દૂધમાં બાર કલાક સુધી ખરલ કરી સુકાવી લેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

૫. ગંધક શોધન—પ્રથમ આમળસારો ગંધક અને ઘી સમભાગ લઈ લોખંડની કઢાઈમાં ગરમ કરવાં. રસ થઈ જાય એટલે તરતજ ઉતારી ચારગણા દૂધમાં નાખી દેવો. દૂધમાં નાખતી વખતે દૂધના વાસણ ઉપર એક ઝીણું કપડું બાંધવું અથવા બેજણે કપડું પકડી રાખી તેમાં ઘીમાં પીગળેલો ગંધક નાખવો. સર્વ ગળીને નીચે દૂધમાં પડશે. દૂધના અભાવમાં છાશ અથવા ત્રિકૂળામી ઉકાળો (અષ્ટમાંશ) લઈ શકાય છે એકાદ કલાક બાદ જ્યારે ગંધક તળીએ ઠરી જાય ત્યારે સંભાળપૂર્વક ઉપરથી ઘી અને દૂધ નીતારી લેવાં. ખાસ ગુણ મેળવવા માટે આ પ્રમાણે સતત વખત શોધન કરવું જોઈએ. દરેક વખતે દૂધ વગેરે નવું લેવું. બાદ ગંધકને કાઢી લઈ નાના નાના ઢુકડા કરી ગરમ પાણીથી ઘોષ તાપમાં સુકવી લેવાથી ગંધક શુદ્ધ થએલો મનાય છે.

ઘી અને દૂધ નીતારી લીધાં હોય તેમાંથી ઘી સંભાળપૂર્વક કાઢી લેવું. (ચુલા પર ચઢાવી દૂધ બળી જવા દેવું.) ગાળી લઈ ભરી રાખવું. આ ઘી ખસ વગેરેમાં માલિશ કરવાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

સૂચના—ગંધકનો રસ થઈ ગયા પછી કઢાઈ વધુ વખત ચુલા ઉપર રહેશે તો ગંધક લાલ થઈને બગડી જશે. રસ થતાંની સાથેજ કઢાઈ ઉતારી લેવી જોઈએ.

શુદ્ધ ગંધક અનેક રોગોમાં અને રસોમાં વપરાય છે. ખાવાનાં ઉપયોગમાં લેવો હોય ત્યારે અવશ્ય સાત વખત શુદ્ધ કરવો.

૬. રસકપુર શોધન વિધિ—રસકપુર દોલાયંત્રથી ૧૨ કલાક સુધી ૧૬ ગણા ધીમાં મન્દાગ્નિ ઉપર ઉકાળી લેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

૭. ગેરૂ શોધન—ગેરૂને ગાયના ધીમાં શેડી લેવાથી ખાવાની ઔષધિમાં વાપરવા લાયક બને છે.

૮. મુદ્દાસંગ (મૃદાર ષ્ટંક) શોધન—ખિન્નેરૂ અને આદુના રસની ૩-૩ લાવના આપવાથી મુદ્દાસંગ શુદ્ધ થાય છે.

૯. કટકડી અને ટંકણુખારનું શોધન—લોખંડની કઠાઈમાં નાખી કુત્રાવી લેવાથી વાપરવા યોગ્ય બને છે.

૧૦. નેપાળાનું શોધન—પ્રથમ નેપાળાની મીંજેને ૨૪ કલાક પાણીમાં પલાળી રાખવી. બાદ ઉપરનાં છોડાં કાઢી નાખી મીંજે કાઢી લેવી. છોડા કાઢતી વખતે આંખે હાથ લગાડવો નહિ. ભૂલથી કદાચ હાથ લાગી જાય તો ઘી લગાવી લેવું. બાદ ૧૬ ગણા દૂધમાં દોલાયંત્રથી ઉકાળી લેવી. ત્યારબાદ સાફ પાણીથી ઘોઈ વચમાંથી પાતળી જીભ કાઢી નાખી સૂર્યના તાપમાં સુકાવી લેવાથી નેપાળો (જયપાલ) શુદ્ધ થયેલો મનાય છે.

—અથવા—

નેપાળાને ફેલ્યા વિનાજ પોટલી ખાંધી ૩ દિવસ છાંણ અને ગોમૂત્રને એકત્ર કરી તેમાં રાખી ચોથા દિવસે

તેને દેવતાથી બાપી નાખી પોટલી બહાર કાઢી લઈ ઘોઈ સાફ કરી તેના ઉપરની છાલ અને જીભ કાઢી નાખી, તેલ સુકવી નાખી ઉપયોગમાં લેવો. આ વિધિથી નાક વગેરેને બળવવાની બીક રહેતી નથી.

તેલ સુકવવાની રીત—મીંજેમાંથી જીભ કાઢી નાખ્યા પછી ગરમ પાણીમાં ખરલ કરી લુગદી કરી માટીના કેરા વાસણ ઉપર પાતળો લેપ કરવો અને ઉપર ખેલોટીંગ પેપર દબાવવું. કેરું પડયેથી ઉખાડી લેવું.

૧૧. કુચિલા શોધન—ઝેરકોચલાંને ૭ દિવસ સુધી ગોમૂત્રમાં પલાળી રાખવાં. રોજ ગોમૂત્ર બદલવું. બાદ છોડાં નરમ થયા પછી કાઢી નાખવાં અને અંદરથી જીભ કાઢી નાખવી. બાદ કુચિલાને દોહાયત્રથી ૧૬ ગણા દૂધમાં ઉકાળી લેવાં. દૂધ રાખડી જેવું થઈ જાય ત્યારે ઉતારી લઈ ઘોઈ નાખવાં, અથવા દૂધમાં નહિ ઉકાળતાં સમભાગ ઘીમાં શેકી લેવાથી પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે.

સાત દિવસ પલાળી રાખવાથી છોડાં નરમ ન થયાં હોય તો બે ત્રણ દિવસ વધુ પલાળી રાખવાં. ઝેરકોચલાંનું શોધન કરતાં વધેલા દૂધનો માવો કરી તેનો ઉપયોગ અક્રીણ છોડાવવાના કામમાં કરવો. પ્રમાણ અક્રીણના જેટલુંજ લેવું.

૧૨. વછનાગ શોધન—કાળા અથવા સફેદ વછનાગના નાના નાના ટુકડા કરી ૪ ગણા બકરીના દૂધમાં ૩ કલાક ઉકાળી ઘોઈ લેવા. બાદ સુકાવી લેવાથી વછનાગ શુદ્ધ થાય છે.

૧૩. ગુગળ શોધન--૨૦ તોલા ત્રિકુળા અને ૨૦ તોલા ગળેનું જવકુટકરી ૬ અથવા ૮ શેર પાણી (અહિં ૪૦ તોલાનો શેર સમજવો) નાખી રાત્રે પલાળી રાખવું. સવારે તેને ઉકાળતાં અધુ પાણી રહે ત્યારે ગાળી લેવું. તે પાણીને લોખંડની કઢાઈમાં નાખી ચૂલા પર ચઢાવી મંદ આંચ આપવી. કઢાઈનાં બંને કડાંમાં એક લાંબી લાકડી આડી નાખી દેવી. બાદ એક સાફ કપડામાં ૨૦ તોલા લૈસા ગુગળ બાંધી પોટલી જેવું બનાવી તે લાકડીમાં બાંધી, કઢાઈમાં લટકાવી દેવી. પોટલીનું મોં ખુલ્લું રાખવું અને કડછીથી તે કઢાઈમાંનું પાણી લઈ ગુગળની થેલીમાં નાખતા જવું અને ગુગળને હલાવતા રહેવું. દસ બાર વખત કઢાઈમાંનું પાણી થેલીમાં નાખવાથી બધે ગુગળ ઓગળીને કઢાઈમાં મળી જશે. જ્યારે કપડું ખાલી થઈ જાય ત્યારે કપડું કાઢી લેવું. તેમાં ગુગળનો મેલ રહે તેને ફેંકી દેવો. કઢાઈમાં જે ગુગળ મળેલો કાઢો રહેશે, તેને ધીરે ધીરે નીતારી લેવો. નીચેનો કચરો રહેવા દેવો. આ નીતારી લીધેલા કાઢાને ફરી મંદાગ્નિથી ઉકાળવો. જ્યારે જાડું થઈ જાય ત્યારે ઉતારી લેવું. ઠંડુ થાય ત્યારે હાથમાં ધી લગાવી ગુગળની ગોળીઓ બનાવી સુકવી લેવી. કઢાઈ છાણથી સાફ કરી લેવી.

૧૪. બિલામાંનું શોધન--પાકાં બિલામાં કે જે પાણીમાં નાખવાથી ડુબી જાય, તે ઇંટના ચૂણથી ઘસવાથી શુદ્ધ થાય છે. જ્યારે બિલામાંનો કવાથ કરીને પાક વગેરેમાં ઉપયોગ કરવો હોય, ત્યારે આ રીતે શુદ્ધ કરીને ઉપયોગમાં લેવો.

બીજી રીત--લિલામાંને એક કપડાની પોટલીમાં બાંધી લેંસના છાણમાં ચારગણું પાણી મેળવી દોલાચંદ્રથી મંદાગ્નિથી ૧૨ કલાક સુધી ઉકાળી લેવાં. બાદ ૪-૪ પહોર ગોમૂત્ર અને ગાયના દૂધમાં ઉકાળી લેવાં. ત્યારબાદ લિલામાંને ગરમપાણીથી ઘોઈ સર્વથી ઉપરની ટોપી સંભાળપૂર્વક દૂર કરવી. પછી લિલામાંને નાગિયેરના પાણીમાં ૧૨ કલાક ઉકાળી લેવાથી લિલામાં ચૂર્ણમાં મેળવવા લાયક શુદ્ધ થાય છે.

૧૫. અક્રીણુ શોધન—અક્રીણુને પાણીમાં ઓગાળી બેવડા કપડાથી તે પાણી ગાળી લેવું. બાદ તે પાણી દેવતા ઉપર ઉકાળી જાડું કરી લેવાથી અક્રીણુ શુદ્ધ થાય છે. ૪ તોલા અશુદ્ધ અક્રીણુને શુદ્ધ કરવાથી બે તોલા રહે છે. આ રીતે શુદ્ધ કરેલું અક્રીણુ આંખની હવામાં મેળવવું.

રોગ મટાડવાનો અમૂલ્ય ઉપાય.

રોગી મનુષ્યો જો નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે હૃદયમાં સ્થાયી ભાવના રાખશે તો તેથી તેમને અત્યંત સહાયતા મળશે અને તેમના રોગ સ્વંથા મટી જશે.

એકાંત સ્થળમાં પ્રથમ મનને સંપૂર્ણ શાંત થવા દઈ હૃદયથી સર્વ તરફ પ્રેમની ભાવના દર્શાવો અને પછી તમારા અંતરાત્મા તરફ વળીને ભાવના કરો કે:—

“અનંત ચૈતન્ય તત્ત્વસ્વરૂપ પરમાત્માના તથા મારા ચૈતન્યની એકતા છે. એ પરમાત્મા જીવનોનું જીવન હોવાથી હું પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છું; મારી પણ મૂળ પ્રકૃતિ નીરોગી હોઈને તેમાં રોગ થવાનો જરાપણ સંભવ નથી. માત્ર આ સ્થૂણ શરીરમાંજ રોગે પ્રવેશ કર્યો છે અને તેથી એ શરીરના હરેક ભાગમાં તે દિવ્ય ચૈતન્ય પ્રવાહ વહે એટલા માટે તે ચૈતન્ય તરફ મારાં હૃદયદ્વાર ખુલ્લાં મૂકું છું. હવે અત્યારથી પ્રવાહ મારા શરીરમાં વહેવા લાગ્યો છે અને શરીરને નીરોગી બનાવવાની ક્રિયા ચાલુ થવા લાગી છે.”

x

x

x

x

‘રોગો ઉપર તમારી પૂરેપૂરી સત્તા છે.’ એ વાત

હમેશાં ધ્યાનમાં રાખો અને રોગ જેવી બાબતની જરા પણ સત્તા કે ગુલામગીરી ન સ્વીકારો.

x x x x

‘ જ્યારે આપત્તિ આવે ત્યારે ધૈર્યથી અને શાંત ચિત્તથી તેનું સ્વરૂપ વિચારો. નિષ્કારણ ચિંતા, ભય કે પશ્ચાત્તાપ કરવાને બદલે તમારી અંદર રહેલી મહાન શક્તિરૂપી અજેય સેનાને તેની સામે લાવો, એટલે તેને જોતાંજ વિપત્તિરૂપ શત્રુ નાશી જશે.’

“ The physician lives not for him-self but for others. This is the essence of his profession. Do not look for fame or profit, work to save others, though you loose yourself. Maintain life; restore the sick and ease the suffering of men. You have no other object.”

“ વૈદ્યનું જીવન પોતાને માટે નથી, પરંતુ બીજાઓને માટે છે એજ તેના ધંધાનું ખરું તત્ત્વ છે. સ્વપ્ને પણ યશ અને સ્વાર્થના ઇન્દ્રિયક બનવું નહિ પોતે નાશ પામીને પણ બીજાની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. આયુષ્યની રક્ષા કરવી, અને દુઃખીઓને સુખ પહોંચાડવા ત્રિવાય વૈદ્યનું બીજું કર્તવ્ય નથી. ”

x x x x

નાર્થાર્થ નાપિ કામાર્થમથ ભૂતદયાં પ્રતિ ।

વર્ત્તતે યશ્ચિકિત્સાયાં સ સર્વમતિ વર્ત્તતે ॥

—મહર્ષિ ચરકાચાર્ય ।

ચિકિત્સાવિદ્યા ધનપ્રાપ્તિ માટે નથી તેમજ વ્યાવહારિક ઇચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે પણ નથી. તે તેા ફક્ત પ્રાણીમાત્ર ઉપર હયા કરવાને માટે છે.

नत्वं कामये राज्यं न स्वर्गं न पुनर्भवम् ।
प्राणिनां दुःख तप्तानां कामये दुःखनाशनम् ॥

+ + + +

ઉચ્ચ વિચારોવાળું મનજ શરીરને કિંમતી બનાવે છે.

—શેક્સપિયર.

+ + + +

કલ્પનામાં શરીર ઉપર અસર કરવાની આબાહ અને જાદુઈ શક્તિ રહેલી છે.

મનોબળ એ ઉત્તમોત્તમ શક્તિદાયક ઔષધ છે એ વાત કાંઈ અસત્ય નથી.

આજે જ્યાં જુઓ ત્યાં રોગોનું પ્રમાણ અત્યંત વધી ગયેલું જોવામાં આવે છે. શરીરમાં રહેજ બેચેની લાગતાંજ લોકો વૈદ્ય-ડોક્ટરના ઘર તરફ દોડવા લાગે છે. આનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન છે. રોગોથી કેવી રીતે બચી શકાય? તથા કેવળ માનસિક બળજ કેટલી શક્તિ ધરાવે છે, તે વિષે અહિં દૂંકાણુમાં ચર્ચા કરવા વિચાર છે. આ લેખ લખવામાં ‘સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય’ અમદાવાદ તરફથી બહાર પડેલાં ‘સુખ, સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ.’ તથા ‘વિચારોના ચમત્કાર.’ એ બે પુસ્તકોની ખાસ

મહદ લેવામાં આવી છે. આ બે પુસ્તકોએ મારા જીવનમાં ખાસ ફેરફાર કર્યો છે.

માણસના મન ઉપર સંકલ્પબળ મોટી અસર કરે છે. અને કાચી વયના માણસોના મન ઉપર તેની જબરી અસર થાય છે, એ વાત આજે સર્વમાન્ય થતી જાય છે. જાગૃતી દૂર રહેવામાં બે સંકલ્પબળનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો અવશ્ય સફળ થવાય. તે માટે કેટલાક નિયમો આપવામાં આવે છે.

૧. ઉંઘ્યા પૂર્વે માણસના મનમાં જે વિચારો ચાલતા હોય છે, તેની અસર નિદ્રા આવ્યા પછી પણ ઘણી-વાર સુધી શરીરમાં ચાલુ રહે છે. સૂતી વખતની મનની સ્થિતિ શરીર ઉપર પ્રબળ અસર કરે છે. આ લાલ લેવા માટે નીચેનો નિયમ પાળવો.

‘ જ્યાં સુધી મન શાંત થાય નહિ અને વૃત્તિઓ સ્થિર થાય નહિ ત્યાં સુધી રાત્રે કદી પણ નિદ્રા લેવી નહિ.’ આ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સૂતા પહેલાં એકાગ્રચિત્તથી પ્રભુ પ્રાર્થના કરવી એ સર્વોત્તમ ઉપાય છે.

૨. માનસિક સ્નાન-શારીરિક સ્નાન કરતાં પણ આ સ્નાનની ખાસ જરૂર છે. ઓછામાં ઓછું દિવસમાં બે વખત જ્યારે પણ નવરાશ મળે ત્યારે આ સ્નાન કરી લેવું.

વિધિ—જ્યારે એકાંત મળે ત્યારે ચિત્ત બની શકે તેટલું એકાગ્ર કરવું. ‘ સર્વ ચિંતા, વ્યાકુળતા દૂર કરવી

અને આશા, ઉત્સાહ અને આનંદકાયક વિચારોથી ચિત્તને ભરી દેવું. પ્રભુ આપણા રક્ષક છે અને કેાઇપણ જાતનું દુઃખ આપણને છેજ નહિ એવી દૃઢ ભાવના કરવી.’ આ દેવ પાડવાથી ઇશ્વરે પ્રાર્થના સાંભળી હોય તેમ થોડા વખતમાંજ સર્વ દુઃખ દૂર થતાં લાગશે. રાતે સૂતા પહેલાં આ સ્નાન કરવાનો અવશ્ય નિયમ રાખવો.

૩. શ્રદ્ધા—શ્રદ્ધા એ આરોગ્ય મેળવવાનું એક બળવાન સાધન છે. ‘જ્યાં સુધી આપણે આરોગ્ય જાળવી રાખવાની આપણી શક્તિ વિષે શંકા રાખીશું, ત્યાંસુધી આપણે સ્વાભાવિક શારીરિક સ્થિતિ, સુદૃઢતા અને સ્વાસ્થ્ય મેળવી શકીશું નહિ.’ ‘આપણે પરમાત્મામાંજ જીવન ગાળીએ છીએ’ એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી, એ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો આખાદ માર્ગ છે. શ્રદ્ધામાં મહાન પ્રોત્સાહક બળ અને રોગનિવારક શક્તિ રહેલાં છે.

૪. કલ્પના—જ્યારે બિમારીના વિચાર દૂર થાય છે ત્યારે શરીર એકદમ સુધરે છે અને સાજું બને છે. ‘જ્યારે હવા ધાવોને રૂઝાવી શકી નથી ત્યારે કલ્પનાએ તેમને રૂઝાવ્યા છે, એને હવાનું નામ—રૂપ પ્રાપ્ત થયું નથી તોપણ એ હવા છે.

—‘કાર્ટેરાઇટ.’

૫. પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ—‘આપણી ઇચ્છિત સ્થિતિનો વિચાર મનમાં ધારણ કરવાથી આપણે ઘણું અંશે જેવા થવા ઇચ્છતા હોઈએ તેવા થઈ શકીએ છીએ.’ પ્રબળ વિચાર અને ભાવનાજ આપણા હેખાવને ફેરવી નાખી

શકે છે. આપણે આપણા વિચારો વડે જ આપણા શરીરની રચના કરીએ છીએ. મનમાં ઉત્પન્ન થતો પ્રત્યેક વિચાર મગજનાં પરમાણુઓની રચનામાં ફેરફાર કરે છે.

૬. આત્મસૂચન—રોગનિવારક સાધન અને ઉન્નતિ-દાયક નૈતિક બળ તરીકે આત્મસૂચનનો ઉપયોગ કરવાથી ઘણોજ લાભ થાય છે. ‘માણસ જેટલા પ્રમાણમાં પોતાના મનમાંથી રોગ અને વ્યાધિની મૂર્તિનો નાશ કરે તેટલા પ્રમાણમાં તેને સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે.’

૭. આનંદીપણું—‘આનંદીપણું એ ઈશ્વરી ઔષધ છે. હાસ્ય અને આનંદ એ અજીર્ણના પરમ શત્રુ છે. સુખનીજ વાતો કરો. જગત એટલું ચિંતાતુર છે કે તેને તમારા દુઃખની જરૂર નથી. આનંદી, ઉત્સાહી, હસમુખો વૈદ્ય સમસ્ત ઔષધો કરતાં વિશેષ કિંમતી છે. મનની જડતાજ મનુષ્યને વૃદ્ધ બનાવે છે. હાસ્યમાં, આનંદી-પણામાં, રોગ નિવૃત્ત કરવાની કેટલી શક્તિ રહેલી છે તે જો લોકો જાણતા થાય તો વૈદ્યોનો અર્ધ ભાગ કામ ધંધા વિનાનો થઈ પડે.’ હસવાનો પ્રસંગ આવે કે ન આવે તોપણ હિવસમાં બેત્રણ વખત તો હસવુંજ. હાસ્ય અવ્યવસ્થિત શક્તિઓ અને ક્રિયાઓને સુવ્યવસ્થિત કરે છે. માણસ જ્યાં સુધી પોતાનું આનંદીપણું, પોતાનો ઉત્સાહ ગુમાવતો નથી ત્યાંસુધી તે નિષ્ક્રિય થતો નથી. ગરમત એ સરતામાં સસ્તુ અને સર્વોત્તમ ઔષધ છે. તે બાળકોને તો ખૂબ પાવું જોઈએ. એ ઔષધ વૈદ્યોની

ફી બચાવશે એટલુંજ નહિ પરંતુ બાળકોને વધુ સુખી કરવામાં મદદ કરશે. બાળકને માટે આનંદી થવાની ટેવ પાડવી જેટલી જરૂરની છે તેટલો વિદ્યાબ્યાસ પણ જરૂરનો નથી. સારી રીતે હસવાથી છાતી અને ફેફસાં વિશાળ થાય છે અને લોહી જોરથી ફરે છે.

ઉપસંહાર—આપણે આપણી પોતાની ખરાબ વિચાર-પ્રણાલિ, આપણો પોતાનો ખરાબ જીવનક્રમ અને આપણા પોતાના વૃદ્ધાવસ્થાના વિચારોથી જ આપણું જીવન ઘણું ઢુંકું કરી નાખીએ છીએ. માટે તેમ કરવાને બદલે આપણે સુખી થવાને માટે આપણામાં રહેલી સર્વોત્તમ પરમાત્મ સત્તાની સાથે એકતા સાધવી જોઈએ.

આપણે જેને ઉત્તમ શિક્ષણ કહીએ છીએ તે દ્વારા આપણને મળેલી ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુઓ પૈકીની એક વસ્તુ એ છે કે ‘વ્યાધિનો સામનો કરવાની આપણી શક્તિ પરથી આપણી શ્રદ્ધા ઉઠી ગઈ છે.’

પ્રત્યેક માણસમાં એક એવું ગુપ્તબળ રહેલું છે કે; જો તેનો યોગ્ય વિકાસ કરવામાં આવે તો તે આપણા સમસ્ત ઘા ફઝવી નાખે અને સંસારનાં સર્વદુઃખોથી બચાવે.

મનુષ્યનાં સઘળાં દુઃખોની ક્વા તેના પોતાના શરીર-માંજ રહેલી છે. આરોગ્યના વિચારો આપણા શરીરના દરેક અણુને નવી શક્તિ આપે છે. તિરસ્કાર, ઇર્ષા, ક્રોધ અને સઘળા દુર્વિચારો એ ખરાબમાં ખરાબ પ્રકારનાં ઝેર

છે; અને તેમને મનમાં સ્થાન આપવાથી શરીર રોગોની સામે થવાની શક્તિ ગુમાવી બેસે છે.

દરરોજ દઢતાપૂર્વક એવા વિચાર કરવા કે ‘પરમેશ્વરે મને વિકાસ પામવાને, પ્રગતિ કરવાને અને દિનપ્રતિદિન અધિકાધિક સારી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવાને ઉત્પન્ન કર્યો છે; અને હું કેાઈને મારો એ જન્મસિદ્ધ હલ્લ ખુંચવી લેવા દેવાનો નથી, ખરું જોતાં તો અત્યારે એવાં પુસ્તકોની જરૂર છે કે જેના અભ્યાસથી રોગોથી બચી શકાય. યુરોપ અમેરિકામાં તો એવા ગ્રંથ પુષ્કળ નીકળ્યા છે તથા કુદરતી ઉપચારોથી રોગો મટાડનારા ઉપચારકો પણ સહેલાઈથી મળી આવે છે.

મારો વિચાર એ વિષયનું એકાદ પુસ્તક તૈયાર કરવાનો છે. તે માટે ‘હરિહર ઔષધાલય’માં પ્રયોગો ચાલુ છે. એવા કેટલાક સિદ્ધ પ્રયોગો હાથ લાગ્યા પછીજ અને એ વિષયનો ઉંડો અભ્યાસ થયા પછી ઇશ્વરેચ્છા હશે તો આપ સર્વની આગળ મારા અનુભવો રજુ કરીશ.

આ પુસ્તકમાં આપેલા પ્રયોગો વિષે કેાઈ લાઈને કાંઈ પુછાવવું હોય તો જવાબ માટે ટીકીટ બીડીને પૂછાવી શકે છે. છેવટે ‘સર્વે જનાઃ સુખીનો મઘન્તુ’ એ ઇચ્છા સાથે આપ સર્વની રજા લઈશ.

ચૈત્ર શુકલ ૧, સં. ૧૯૯૬

લી. નમ્ર સેવક,

વૈદ્ય હરિલાલ ગોરધન પાઠક.

હરિહર ઔષધાલય,

ખાલાશિનોર.

અગત્યની સૂચનાઓ.

(રોગી વિષયક.)

૧. સગભાં સ્ત્રીને અફીણવાળી, નેપાળાવાળી અને એળીયાવાળી દવાઓ તથા ઘણી કડક દવાઓ કદી આપવી નહિ.

૨. સન્નિપાતના રોગીને અને સુવાવડમાં આવતા તાવ વાળી સ્ત્રીને ખોરાકમાં ઘી આપવું નહિ. મન્દાગ્નિ અને બહુમૂત્રવાળા હદીને ઘી વધારે આપવું નુકસાનકારક છે.

૩. ધાવતાં બાળકોને હવા આપતી વખતે તેમની માને પણ હવા આપવી. બાળકોને અફીણવાળી હવા આપવી પડે તો બહુજ ધ્યાનપૂર્વક આપવી.

(આહાર વિહાર સમ્બન્ધી.)

૪. રક્તપિત્ત, મૂરછા, રક્તવિકાર અને પિત્તપ્રાધાન્ય રોગોમાં ગરમ પાણીનો ઉપયોગ નુકસાન કરે છે.

૫. સન્નિપાતના રોગીને ઠંડુ પાણી પાવું એ મોત બોલાવવા બરાબર છે.

૬. પડખાનું શૂળ, પ્રમેહ, પાંડુ, સળેખમ, વાતરોગ, નવો તાવ, નેત્ર-રોગ, સંગ્રહણી, કફપ્રાધાન્ય રોગ, હેડકી

વગેરેમાં ગરમ કરીને ઠંડુ કરેલું પાણી પાવાથી બહુ જલદી લાભ થાય છે. સવારે ઉઠાવેલું પાણી સવાર પડતા સુધી કામમાં લેવું.

૭. દુગ્ધ નિષેધ—સિંધવ મીઠા સિવાય બીજા કોઈ પણ ક્ષાર સાથે, આંખમાં સિવાયની બીજી કોઈ પણ ખટાઈ સાથે અને ગોળ, મગ, મુળા, દારૂ, અને માછલાંની સાથે દૂધનો ઉપયોગ કરવાથી નુકસાન થાય છે.

૮. તકનિષેધ—ચાંદી (ઉપદંશ), પરમીઓ, પેશાબમાં અગન બળવી, મૂર્છા, દાહ, તૃષા, રક્તપિત્ત અને અમ્લ-પિત્ત વગેરે રોગવાળાઓને તથા દૂર્બળ મનુષ્યને છાશ પાવી જોઈએ નહિ. ગ્રીષ્મ અને શરદ ઋતુમાં પણ છાશ પીવાનો નિષેધ છે.

૯. દહીં નિષેધ—ક્ષય, રક્તપિત્ત, કફવૃદ્ધિ, સોજા, જેનું હાડકું ભાગી ગયું હોય તેવો રોગી, ચાંદીનો દહીં, પરમીઓ, આંખોનો દાહ, પથરી, મૂત્રકૃચ્છ્ર અને મૂત્ર-રોગથી થએલો સંધિવા, આટલા રોગોવાળાઓને દહીં આપવું નહિ.

૧૦. ઘી નિષેધ—નવા તાવમાં ઘી બિલકુલ આપવું નહિ. ક્ષયમાં બકરીના ઘીનો ઉપયોગ હિતકર છે.

૧૧. મધ સમગ્રન્ધી સૂચના—રોગ-નાશક ઔષધિની સાથે જીવું અને રસાયન ગુણને માટે નવું મધ લેવું. હવામાં ઘી અને મધ સાથે મેળવવાનાં હોય તો સરખાં કદી લેવાં નહિ. વાતકફ પ્રાધાન્ય પ્રકૃતિ હોય તો મધ બમણું અને પિત્તપ્રાધાન્ય પ્રકૃતિ હોય તો મધથી ઘો બમણું લેવું.

(રોગ વિષયક સૂચના)

તાવ વિષે સૂચનાઓ:—

૧. જ્યાંસુધી તાવ શરીરમાં હોય ત્યાં સુધી ખાવાનું કંઈ પણ આપવું નહિ. નવા તાવમાં ખૂદ્દી હવાનું સેવન નુકસાન કરે છે.

૨. જુના તાવમાં રોગીને ઘી અને દૂધ અવશ્ય આપવું.

૩. મુદતીઆ તાવમાં તાવ ઉતારનારી દવા કદાપિ આપવી નહિ. ફક્ત દોષનું શમન કરવાવાળી પાચન અને શોષન ઔષધિ આપવી જોઈએ.

૪. ચોથિયા તાવવાળા રોગીને તાવ મટયા પછી પણ ખેચાર માસ સુધી ગોળવાળા પદાર્થ ખાવા આપવા નહિ.

૫. નવા તાવમાં દિદલ અનાજ (કઠોળ), માંસ સ્ત્રીસેવન, અને પાતળી કાંજ આપવાથી બહુ નુકસાન થાય છે.

૬. ત્રિદોષમાં ઘી કદાપિ આપવું નહિ. માંસ અને ભાત આપવો પણ નુકસાન કર્તા છે.

૭. તાવ ગયા પછી પણ શક્તિ ન આવે ત્યાંસુધી મૈથુન, વ્યાયામ, બહુ ચાલવું અને ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરવું એ નુકસાનકારક છે.

૮. સન્નિપાત, મુદતી તાવ, પ્લેગ અને ક્ષયરોગમાં જીલાબ આપવો બહુ નુકસાનકારક છે.

૯. ઝાડામાં ઉપવાસ બહુ લાભદાયક છે ઝાડા મટ્યા પછી પણ પંદર દિવસ સુધી પકવાન, કાચું અનાજ અને જલદી ન પચે તેવો ખોરાક લેવો નહિ.

૧૦. કેલેરા સંબંધી સૂચના—કેલેરામાં રોગીને પીવા માટે વારંવાર એક એક તોલો બરફનું પાણી આપવું; અથવા ગરમ કરીને ઠંડા કરેલા પાણીમાં વલીઆરીનો અર્ક મેળવી એક એક ચમચો આપતા રહેવું. એકી સાથે વધારે પાણી પાવું નહિ. પિશાબ બધ થઈ જાય તો મૂત્રેન્દ્રિયમાં કપુર રાખવું અને પેડુ ઉપર કેસુડાં અને કલમીશોરાની લુગદી બાંધવી. જો ઉલટી બંધ થતી ન હોય તો પાણીને બદલે તેલનું તેલ અથવા ઘી પાવું બહુ લાભદાયક છે.

૧૧. અર્શના રોગીને કાચું દૂધ આપવું નહિ.

૧૨. સર્વ પ્રકારના ચેટના રોગોમાં ગાયની છાશ અને ગોમૂત્રનું સેવન બહુ લાભદાયક છે.

૧૩. કૃમિરોગમાં કાચું દૂધ નુકસાન કરે છે અને તેલનું સેવન લાભદાયક છે.

૧૪. ભગંદર રોગમાં હીંગ, અણુના પદાર્થ અને મધુર પદાર્થનું સેવન નુકસાનકારક છે.

૧૫. કંપવાતમાં તેલની માલિશ, અફીણ, કુચિલા અને ગુગળ વાળી ઔષધિઓનું સેવન બહુ લાભદાયક છે.

૧૬. ગુમડું પકવવા માટે પોટીસ બાંધવામાં આવે તે ત્રણ ત્રણ કલાકે બદલતા રહેવી. એકની એક પોટીસ લાંબો વખત રાખવી લાભદાયક નથી.

૧૭. સાપ કરડ્યા પછી એકાદ માસ સુધી દરરોજ રોગીને તેની શક્તિ પ્રમાણે રથી ૪ તોલા સુધી ઘી પાવાથી આંખોનું તેજ બગડતું નથી.

૧૮ બહુમૂત્ર રોગમાં અધિક ઘી, ખટાઈ, નવા ભાત, વધુ પ્રમાણમાં મીઠા પદાર્થનું સેવન, ખાધા પછી તરતજ ખાવું, અને ખાતાં ખાતાં વધુ પાણી પીવું એ સર્વ નુકસાનકારક છે.

૧૯. અગ્નિથી બળેલા ભાગ ઉપર પાણી લગાડવું નુકસાનકારક છે.

૨૦. કાનમાં રસ વગેરે દવાઓ સવારે અને તેલ-વાળી દવાઓ સૂર્યાસ્ત પછી નાખવી લાભદાયક છે.

૨૧. ઇન્દ્રિ-બુલાબની દવા સવારે આપવી વિશેષ લાભદાયક છે.

૨૨. નેત્રરોગમાં ગોળ, મરચાં, તેત્ર, કમળઆત કરનાર ખોરાક અને રાતે જાગવું, એટલી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો.

(ઔષધિ સંબંધી.)

૧. વનસ્પતીની સર્વ દવાઓ એક વર્ષ પછી ઓછા ગુણુવાળી થઈ જાય છે. સાધારણ ચૂર્ણ બે માસ પછી અને મીઠું, હીંગ અને પારાવાળાં ચૂર્ણ છ માસ પછી ઓછા ગુણુવાળાં થઈ જાય છે. ગોળી, અવલેહ, શરબત વગેરે એક વર્ષ પછી ઓછા ગુણુવાળાં થાય છે. તેલ ચાર માસ પછી ઓછા ગુણુવાળું થઈ જાય છે. પાક એક માસ કરતાં વધુ વખત સારો રહેતો નથી. આસવ, અરિષ્ટ, ધાતુઓની ભસ્મો અને કુપીપકવ રસાયનો જેટલાં જીનું હોય તેટલાં ઉત્તમ ગુણુવાળાં બને છે. ગુગળવાળી ગોળીઓ બે ત્રણ વર્ષ સુધી સારી રહી શકે છે.

૨. લીંડીપીપર, ધાણા અને વાવડીંગ એક વર્ષનાં જીનું લેવાં જોઈએ.

૩. આંખોના રોગની દવામાં ઘી જીનું, ખાવા માટે નવું અને બહાર લેપ કરવા માટે ઘોચેલું ઘી ઉપયોગમાં લેવું.

૪. ઉકાળો કરવા માટે માટીનું પહોળા મોઢાવાળું વાસણ લેવું; અને મોઢું ખુલ્લું રાખી ઉકાળો કરવો. માટીનું વાસણ ન મળે તો પિત્તજનું કલાર્ધ કરેલું વાસણ લેવું.

૫. એલ્યુમિનિયમનું વાસણ દવાઓના કામમાં કદાપિ વાપરવું નહિ.

૬. મીઠું અને ક્ષાર (નવસાર, કલમીશોરો વગેરે) વાળી દવાઓ ચોમાસામાં ખરાબ થઈ જાય છે; માટે તેવી દવાઓને ચોમાસામાં હવા દાખલ ન થઈ શકે એવાં સાધનમાં રાખવી.

૭. ક્ષયરોગમાં સોમલવાળી દવા કદાપિ આપવી નહિ. સોમલવાળી દવાઓ ઘી અથવા દૂધ પાયા પછી આપવી; પરંતુ ન્યૂમેનિયા, સન્નિપાત વગેરે રોગોમાં રોગ પ્રમાણેના અનુપાનથી આપવી.

૮. લોહભસ્મ રક્તાર્થ અને લોહીના ઝાડાની શરૂઆતમાં નુકસાનકારક છે. રક્તવૃદ્ધિ અને રક્તપુષ્ટિને માટે લોહભસ્મવાળી દવાઓ ખાધા પછી આપવાથી વિશેષ લાભ થાય છે.

૯. એળીયાવાળી દવાઓ રાત્રે સૂતી વખતે આપવી.

૧૦. આંખોમાં અંજન અને લેપ કરવા માટે જેટલું જીનું અશીણ મળી શકે તેટલો વધારે ફાયદો થાય છે.

૧૧. કેઈપિણ ચૂર્ણમાં ઇસબગોલ મેળવવું હોય, તો ખાંડયા વગરનું આખુંજ મેળવવું. ખાંડેલું ઇસબગોલ નુકસાનકારક છે.

૧૨. રોજ ઉપયોગ કરવાના હંતમંજનમાં બહુ તેજ મીઠું મેળવવું નુકસાનકારક છે.

૧૩. પારાવાળી હવા સગર્ભા સ્ત્રી, દુર્બળ અને કંઠમાળના રોગીને બહુ ઓછી અનુકૂળ આવે છે બાળકોને પારાવાળી હવાએ બહુ અનુકૂળ રહે છે.

૧૪. હીંગ અને સોનાગેરૂ ધીમાં શેકીનેજ ઉપયોગમાં લેવાં.

૧૫. કૂટકડી અને ટંકણુખાર કુલાવીનેજ ઉપયોગમાં લેવાં. દાહરની હવામાં ટંકણુખાર કાચોજ વપરાય છે.

૧૬. હવા કેટલા પ્રમાણમાં લેવી તે સંબંધી.

“ સ્થિતિ નાસ્ત્યેવ માત્રયાઃ કાલમગ્નિબલં વયઃ ।
જ્ઞાત્વા દેશં ચ દોષં ચ યથાવદુપકલ્પયેત્ ॥ ”

“ માત્રાનું ચોક્કસ પ્રમાણ નથી. દેશકાલ, અગ્નિ બલ, ઉમ્મર અને દોષ વિ. નો વિચાર કરી માત્રા નક્કી કરવી.”

૧૭. ન વેગાન્ કારયેદ્ધીમાન્ ।

ન વેગાન્ ધારયેદ્ધીમાન્ ॥

“ દરતનો અથવા કોઈપણ કુદરતી હાજતનો વેગ બળપૂર્વક લાવવો નહિ અને આવેલા વેગને અટકાવવો નહિ.”

લોહ—પ્રયોગ સંગ્રહ

શુદ્ધ લોહની પરીક્ષા—

જે લોહમાંથી ચીનગારી ન નીકળે, પાણીમાં ખુઝાવવાથી પરપોટા ન નીકળે, તથા પતરીઓ ન ઉખડે તેમજ શબ્દ પણ ન થાય તે શુદ્ધ લોહ છે.

લોહભરમ બનાવવા માટે પોલાદજ ઉપયોગમાં લેવું. તેને માટે જુની કાનસ અથવા સોનીની જત્રી લઈને અગ્નિમાં તપાવી ઠંડી કરી લેવી. ત્યારબાદ તેને કાનસથી ઘસી ચૂર્ણ તૈયાર કરી લેવું. કાનસ અથવા જત્રી અગ્નિમાં ગરમ કર્યા પછી વાયુમાં ઠંડી કરવી.

ઘેર લોહચૂર્ણ બનાવી લેવાનું ન બની શકે તો નીચેનાં સ્થળોએથી એક રતલના આઠ આનાના ભાવે લોહચૂરો તૈયાર મળે છે તે મંગાવી કામમાં લેવો. જે ભાઈઓને શુદ્ધ લોહચૂરો જોઈતો હોય તો શુદ્ધ પણ મળી શકે છે. શુદ્ધ લોહચુરોનો ભાવ એક રતલનો રૂ. ૧૫ હોય છે.

(૧) કીકાભાઈ ગુલામહુસેન, ફર્નાન્ડીઝ પૂલ નીચે,
અમદાવાદ.

(૨) ધન્વન્તરિ કાર્યાલય, વિજયગઢ (જિલ્લો અલીગઢ)

(૩) શ્રી ચંદન ઔષધિ ભંડાર, ડીસોઝા સ્ટ્રીટ, માંડવી

મુંબઈ નં. ૩

શુદ્ધિ:—

તેલ, છાશ, ગોમૂત્ર, કાંજ અને કળથીના ઉકાળામાં સાત, સાત વાર લોહચૂરને ખૂબ તપાવીને બુઝાવવાથી શુદ્ધિ થાય છે.

કાંજ બનાવવાની રીત:—

એક શેર ચોખાને સોળ ઘણા પાણીમાં ઉકાળવા, ચોખા ચઢી ગયા પછી ઉપરનું ઓસામણ નિતારી લેવું. બાદ એક શેર કળથીનો ઉકાળો કરીને (ચોખા પ્રમાણેજ) ગાળી તે ઓસામણમાં મેળવી દેવો. આ મિશ્રણને એક માટીની હાંડલીમાં તળીયે સરસીયું ચોપડી તેમાં રેડવું. બાદ તેમાં સિંધવ ૫ તોલા મેળવી દેવો; તથા તેમાં થોડાં વાંસનાં પત્તાં અને અર્ધો શેર અડદના લોટનાં વડાં બનાવીને નાખવાં. પછી હાંડલીનું મુખ બંધ કરી ત્રણ દિવસ રહેવા દેવું. ચોથે દિવસે જ્યારે ખાટી વાસ આવવા માંડે ત્યારે કાંજ ગાળી ઉપયોગમાં લેવી.

બીજી વિધિ:—

એક શેર ચોખા અથવા બુવારને સોળ ઘણા પાણીમાં મેળવી ઉકાળવાં. જ્યારે ચોથા ભાગનું પાણી બળી જાય ત્યારે ઉતારી ૩-૪ દિવસ રહેવા દેવું. ખાટી ગંધ આવવા માંડે ત્યારે ૫ તોલા સિંધવ મેળવી ઉપયોગમાં લેવી.

આ સિત્રાય અમુક ખાસ રોગ ઉપરજ કામ આપે તેવી ભસ્મ બનાવવી હોય તો તે માટેનું શોધન જુદું છે.

ઉદાહરણ તરીકે નપુંસકતા અથવા જલોદર જેવા રોગો ઉપર લોહભસ્મ વાપરવી હોય તો તે રોગમાં ગુણકારી વનસ્પતીના સ્વરસ અથવા ક્વાથથી શોધન કરવું જોઈએ; માટે ભસ્મ તૈયાર કરતા પહેલાં કઈ કઈ ઔષધિઓની ભાવના અનુકૂળ છે તેનો વિચાર કરી લેવો.

વાજકરણ લોહ બનાવવા માટેનું શોધન નીચે પ્રમાણે છે :—

લોહના ચૂરાને આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ કર્યા બાદ શતાવરી, વિહારીકંદ (ભોંય કેળું અથવા પતાળ કેળું), ગળો, આંબળાં, ગોખરૂ, કુવેચનાં બી, એમાંથી જે જે મળી શકે તેના જેટલા બને તેટલા વધુ પુટ આપવા. (ઔષધિના સ્વરસ અથવા ઉકાળામાં લોહચૂરાને ગરમ કરી બુઝાવવો, તેમજ અગ્નિપુટ આપતી વખતે પણ તે ઔષધિના સ્વરસ અથવા ઉકાળામાં ટીકડી વાળવી. આથી ઉત્તમ ધાતુપૌષ્ટિક ભસ્મ બને છે.)

જલોદર ઉપર ઉત્તમ ગુણ કરનારી ભસ્મ બનાવવા માટે લોહના શુદ્ધ ચૂરાને થોરના દૂધના પુટ આપી ભસ્મ બનાવવાથી જલોદર જેવા કષ્ટસાધ્ય રોગ ઉપર પણ રામ-બાણ કામ આપે છે. જેટલા વધુ પુટ અપાશે તેટલીજ ઉત્તમ ભસ્મ બનશે. ઓછામાં ઓછા ૨૧ પુટ તો આપવાજ જોઈએ. ફક્ત ત્રિકૂળાના અષ્ટમાંશ કાઢામાં લોહચૂરાને તપાવીને સાત વખત બુઝાવવાથી પણ લોહ શુદ્ધ થયેલું મનાય છે.

ત્રિકુળા કંવાથ વિધિ—૬૪ તોલા ત્રિકુળા લઘ (હરડે, બેઢાં, આમળાં સમભાગ.) આઠગણું પાણી નાખી ઉકાળતાં આઠમા ભાગનું બાકી રહે ત્યારે ઉતારી તેમાં ૨૦ તોલા લોહ ચૂરો ગરમ કરીને બુઝાવવો. આ પ્રમાણે સાતવાર કરવું. દરેક વખતે ઉકાળો નવો લેવો.

બરાબર શોધન કરવાથી થતા ફાયદા:—

ધાતુનું બરાબર શોધન કરવાથી તે બીજાં દ્રવ્યોના મિશ્રણ રૂપ દોષથી મુક્ત થાય છે. જો શોધન કરવામાં મહેનત આછી કરવામાં આવશે તો ભસ્મ બનાવતાં બહુ મુશ્કેલી પડશે; અને ભસ્મ પણ ઉત્તમ ગુણકારી નહિ બને.

મારણ :—

ધાતુઓનું પારાના સંયોગથી મારણ કરવું એ શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. વનસ્પતિઓથી મારણ કરવું એ મધ્યમ ગુણ-વાળું છે. ગંધક અને અન્ય ક્ષાર વગેરેથી મારણ કરવું એ કનિષ્ઠ માર્ગ છે, અને વિરોધી ધાતુઓનું મારણ કરવું એ હાનિકારક છે.

ધાતુઓ પારાના સંયોગથી દોષોનો ત્યાગ કરે છે તથા પારો પણ દોષમુક્ત થાય છે માટે પારદ વગર ધાતુનું મારણ કરવું જોઈએ નહિ.

ભસ્મ પાણી ઉપર તરવા લાગે ત્યારે વિશેષ લાભ-દાયક બને છે, કારણ કે તેવી ભસ્મ રક્ત-રક્તાદિ ધાતુઓમાં જલદી મળી જઈ પોતાનો પ્રભાવ જલદી બતાવે છે.

સાચચેતી.—

૧. ૨૦ તોલાથી ઓછી અને ૫૨ તોલાથી વધુ ભસ્મ એકી સાથે ન બનાવવી.

૨. ભસ્મ બનાવવા માટે સંપૂર્ણ મજબુત કરવું જોઈએ. તેમ કરવાથી ભસ્મ થોડા પુટમાંજ વિશેષ મુલાયમ બને છે. ગજપુટ અગ્નિ આપ્યાબાદ સ્વાંગશીતલ ન થાય ત્યાં સુધી સંપુટ કાઢવું નહિ. વહેતું સંપુટ ખોલવાથી, ભસ્મની ગરમ ટીકડીઓને બહારનો ઠંડો વાયુ લાગવાથી ભસ્મ દૂષિત બને છે.

૩. ભસ્મની ટીકડીઓ સુકવવા માટે કલાર્ધ કરેલી થાળી, એનેમલની થાળી, ચીનાઈ માટીનું વાસણ અથવા માટી કે પત્થરના વાસણનો ઉપયોગ કરવો. તેમ નહિ કરવાથી ભસ્મ દૂષિત બનવાનો સંભવ રહે છે.

૪. જ્યાં સુધી ભસ્મમાં કાચી ધાતુનો અંશ જણાય ત્યાંસુધી લોહ ખરલનો ઉપયોગ કરવો. પત્થરના ખરલમાં કાચી ધાતુઓને ખરલ કરવાથી ખરલ અને ભસ્મ બન્ને ખરાબ થાય છે. તેવીજ રીતે લીંબુનો રસ, લોહ વિરોધી બીજા સ્વરસ અથવા નવસાર વગેરે ક્ષારયુક્ત ઔષધિ લોહ ખરલમાં ઘુટવાથી લોહનો કાટ બને છે, જે ઔષધિને દૂષિત બનાવે છે; માટે ખરલનો ઉપયોગ કરવામાં પણ વિચારપૂર્વક કામ કરવું.

(૧) વાજકરણ લોહ:—

શુદ્ધ ફરાંસીને! ચૂરો ૨૦ તોલા, શુદ્ધ સફેદ સોમલ, શુદ્ધ તપકીયા વરખી હરતાલ, શુદ્ધ ગંધક અને શુદ્ધ પારો એ દરેક ૪-૪ તોલા અને શુદ્ધ કપુર ૨ તોલા લેવું.

નોંધ—પારો હિંગળોકમાંથી ઉડાવેલો લેવો. અશુદ્ધ દ્રવ્યો કદાપી વાપરવાં નહિ. હિંગળોકમાંથી પારો કાઢવાની તથા અશુદ્ધ દ્રવ્યો શુદ્ધ કરવાની રીત પછળ આપી છે.

પ્રથમ શુદ્ધ ફરાંસીનો ચૂરો ૨૦ તોલા, સોમલ ૧ તોલો અને કપુર ૧૥ માસો (૧૨ રતી) લઈ કુંવારપાઠાના રસમાં એક કલાક ખરલ કરી બે બે તોલાની ટીકડીઓ બાંધી સખત તાપમાં સુકાવવી. બાહ માટીના સંપુટમાં બધ કરી ૫ શેર અડાયાં છાણાંની આંચ આપવી.

બીજી વખત તેજ ચૂરામાં શુદ્ધ હરતાલ એક તોલો, અને કપુર ૧૥ માસે મેળરી કુંવારપાઠાના રસમાં એક કલાક ખરલ કરી પાંચ શેર અડાયાં છાણાંની આંચ આપવી.

ત્રીજી વખત તેજ ચૂરામાં શુદ્ધ ગંધક ૧ તોલો અને કપુર ૧૥ માસે મેળરી કુંવારપાઠાના રસમાં એક કલાક ખરલ કરી આગળ કદા પ્રમાણે ટીકડીઓ બાંધી આગળ પ્રમાણેજ આંચ આપવી.

ચોથી વખત તેમાં શુદ્ધ પારો એક તોલો અને કપુર ૧૥ માસો મેળવી આગળ પ્રમાણેજ ખરલ કરી તેજ પ્રમાણે આંચ આપવી.

આજ ક્રમથી ૧૬ વાર આજ પ્રમાણે આંચ આપવી. જ્યારે ભસ્મ તૈયાર થઈ જાય ત્યારે ભસ્મને લોખંડની કઠાઈમાં નાખી તેના જેટલાજ વજનમાં બીરબહુટી મેળવી નીચે મંદમંદ આંચ આપવી અને હલાવતા રહેવું. જ્યારે બીરબહુટી બળી જાય ત્યારે ભસ્મને લોખંડના તવાથી ઢાંકી ૩ કલાક તીવ્ર અગ્નિની આંચ આપવી. બાદ સ્વાંગ-શીતલ થયા પછી કાઢી લેવી. આ ભસ્મ પાણી ઉપર તરે છે. (અં યોં)

માત્રા—૪ ચોખામારથી એક રતી સુધી રોજ સવારે ૪૦ દિવસ સુધી માખણ અથવા મલાઈમાં લપેટી ખાવી. ઉપર સાકર મેળવેલું દૂધ પીવું માત્રા ધીમે ધીમે વધારી એક રતી સુધી લઈ જવી.

ઉપયોગ—નપુંસકતા, સ્વપ્નદોષ, શીઘ્રપતન, પાડુ અને શારીરિક નિર્બળતાને દૂર કરે છે. આ ભસ્મ દ્રક્તા નપુંસકતા ઉપરજ વાપરવી. આ ભસ્મમાં એવાં દ્રવ્યોની ભાવના આપવામાં આવી છે કે તે વીર્યસ્થાન, શુક્રવાહી-નીઓ અને બીજી નસોને સુદૃઢ બનાવી નપુંસકતા દૂર કરે છે.

સૂચના—આ ભસ્મનો ઉપયોગ ઉનાળામાં અથવા સખત ગરમી પડતી હોય ત્યારે કરવો નહિ. અતિ તેજ

પિત્ત વાળાઓ ઉપર પણ આનો ઉપયોગ કરવો નહિ. આ ભરમનો ઉપયોગ ચાલતો હોય ત્યારે દૂધ, ઘી વગેરે પૌષ્ટિક પદાર્થો પુરતા પ્રમાણમાં લેવા.

આજ પ્રયોગની જાહેર ખબર આપીને શાહજહાં-પુરના શ્યામબિહારીલાલ હજારો રૂપિયા કમાય છે. પ્રયોગ ઉત્તમ છે.

(૨) હિંગળોકના યોગથી લોહમારણ:—

શુદ્ધ લોહનો ખારીક ચૂરો ૪૦ તોલા; અને તેનો ખારમો ભાગ રોમીશીંગરફ હિંગળોક મેળવી કુંવારપાઠાના રસમાં ખારકલાક ખરલ કરી બે બે તોલાની ટીકડીઓ બાંધી સખત તાપમાં સુકાવવી. ત્યારબાદ માટીના સંપુટમાં બંધ કરી ગજપુટમાં કુંકરી. આવા ખાર ગજપુટ આપવા. હિંગળોક દરેક વખતે નવો મેળવવો. (જો લોહચૂરો બહુ મોટો હોય તો ત્રિક્ષણ, ગૌમૂત્ર અને કુંવારપાઠાના રસના ચાર-છ પુટ વધુ આપવા.) છેવટે જાંબુની છાલના ઉકાળાના ત્રણ પુટ આપવાથી ઉત્તમ પ્રકારની લોહ ભરમ બને છે.

માત્રા—૧ રતીથી બે રતી સુધી દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—પીપર અને મધ, માખણ-સાકર, ઘી-સાકર, ત્રિક્ષણ, મલાઈ અથવા ચ્યવનપ્રાશાવલ્લેહમાં મેળવી ચાટી જઈ ઉપર સાકર મેળવેલું દૂધ પીવું. જો કબજાઆત થાય તો ત્રિક્ષણની સાથે સેવન કરવું.

જુદા જુદા રોગો ઉપરનું અનુપાન પાછળ આખું છે. લોહભસ્મના ગુણનું વર્ણન કર્યું છે તે સર્વથી વધુ આ ભસ્મને લાગુ પડે છે.

(૩) સોમામૃત લોહ:—

અગ્નિપુટ આખ્યા વગર આ ભસ્મ તૈયાર થાય છે. તેથી તેને ‘સ્વયમગ્નિ લોહ’ પણ કહે છે. આ રીતે બનાવેલી ભસ્મ જેટલી જુની હોય તેટલી સર્વશ્રેષ્ઠ લાભ-દાયક બને છે.

વિધિ:—શુદ્ધ પોલાદનો બારીક ચૂરો ૩૦ તોલા, શુદ્ધ પારદ ૧૦ તોલા; અને શુદ્ધ ગંધક ૨૦ તોલા લેવાં. પહેલાં પારદ અને લોહચૂર્ણને મેળવી કુંવારપાઠાના રસમાં ૬ કલાક ખરલ કરી પાણીથી ધોઈ નાખો. પછી ગંધક મેળવી કળજલી કરવી. બાદ બાર કલાક કુંવારપાઠાના રસમાં ખરલ કરી ગોળો બનાવવો.

ત્યારબાદ તે ગોળો ઐરંડાનાં પત્તાંમાં લપેટી ઉપર સૂતર બાંધી, તાંબાના ડબ્બામાં રાખી, સાંધા ઉપર મજબુત લેપ કરી સૂર્યના તાપમાં છ કલાક રાખવો. પછી અનાજની કેઠીમાં ચાલીસ દિવસ સુધી દબાવી રાખવાથી ભસ્મ તૈયાર થઈ જાય છે. ૪૧ મે દિવસે ભસ્મને કાઢી, કપડેથી ચાળી લેવી. ભસ્મ પાણી ઉપર તરવા લાગે છે.

આ ભસ્મનો ઉપયોગ બીજી વિધિ પ્રમાણેજ છે. શાસ્ત્રમાં ધાન્યના ઢગલામાં ત્રણ દિવસ રાખવા કહ્યું છે, પરંતુ ૪૦ દિવસ રાખવાથી ભસ્મ બરાબર તૈયાર થાય છે.

(૪) શુદ્ધ લોહ ચૂર્ણ:—

શુદ્ધ લોહચૂર્ણના ચોથા ભાગ જેટલી પારદ-ગંધકની કળજલી લઈ એકત્ર કરી પ્રથમ લીંબુના રસમાં જપોર સુધી ખરલ કરવું, પછી કુંવારપાઠાના રસમાં જે પહોર ખરલ કરવું. બાદ ટીકડીઓ બનાવી સૂકવી સાધારણ શરાવસંપુટ કરી ગજપુટમાં કુંકી દેવું. આવા બાર પુટ આપવાથી ભસ્મ તૈયાર થાય છે. ઉત્તમ ભસ્મ બને છે.

(૫) શુદ્ધ લોહ ચૂર્ણ:—

શુદ્ધ લોહચૂર્ણનો બારમો ભાગ પારદ લોહચૂર્ણમાં મેળવી કુંવારપાઠાના રસની સાથે જે પહોર સુધી ઘુંટી સૂકવી ગજપુટ આપવો. આવા સાત ગજપુટ આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ તૈયાર થાય છે. જો સાત પુટથી વારીતર ભસ્મ ન થાય તો ફરીથી હિંમુલ મેળવ્યા સિવાય કેવળ કુંવારપાઠાના અને ત્રિકુળાના ઉકાળાના અલગ અલગ સાત સાત પુટ આપવાથી ઉત્તમ વારીતર ભસ્મ થશે.

(૬) કુપીપકવ લોહ:—

લોહચૂર્ણ, નવસાર અને પારદગંધકની કળજલી એ ત્રણે સમભાગ લેવાં. તેમને એકત્ર કરી કુંવારપાઠાના રસમાં ૮-૧૦ કલાક ખરલ કરી સૂકાવી લેવાં. પછી આતશી શીશીમાં ભરી વાલુકાચંત્રમાં ભરી ૮ પહોર સુધી ખૂબ તેજ આંચ આપવી. જ્યારે સ્વાંગશીતલ થાય ત્યારે ભસ્મ કાઢી લઈ કામમાં લેવી

‘રસાયન સાર’માં નીચે પ્રમાણે વિધિ છે:—

૧૦ તોલા શુદ્ધ પારો અને ૧૦ તોલા શુદ્ધ ગંધક લઈ બન્નેની કળજલી કરવી. બાદ તેને કુંવારપાઠાના રસની એક ભાવના આપી તેમાં શુદ્ધ લોહચૂર્ણ ૧૦ તોલા મેળવી દેવું. બાદ સઘળાંની એક ટીકડી બનાવી, તાપમાં સૂકવી, નલીકા ડમરૂચંત્રમાં રાખી ભઠ્ઠી અથવા ચૂલા ઉપર રાખી મંદ, મધ્યમ, તીવ્ર ક્રમથી ૮ પહોર સુધી આંચ આપવી. સ્વાંગશીતળ થયા બાદ ઉપરની હાંડીમાંથી રસ-સિંદુર કાઢી લેવું, અને નીચેની હાંડીમાંથી લોહભરમ કાઢી ફરીથી અગાઉની માફકજ ૧૦ તોલા પારો અને ૧૦ તોલા ગંધકની કળજલી મેળવી કુંવારપાઠાના રસની અને આકડાના દૂધની એક એક ભાવના આપી ટીકડી બનાવી અગાઉની માફકજ ૮ પહોર આંચ આપવી. આવી રીતે ત્રણ વખત કરવાથી ઉત્તમ લોહભરમ તૈયાર થાય છે. આવી રીતે ભરમ કરવામાં ૩૦ તોલા પારદ જોઈએ છીએ તેનું રસ સિંદુર તૈયાર થાય છે. આમ એક પંથ અને બે કાજ થાય છે.

આ સંબંધી વિશેષ હકીકત પાછળનાં પાનમાં જુઓ.

(૭) સ્વયમ્બગ્નિ લોહ:—

(અ) શુદ્ધ લોહચૂર્ણ ૧ ભાગ, ગંધક અર્ધો ભાગ તથા લોહચૂર્ણના ચોથા ભાગે પારદ લઈ એ ત્રણેને એકત્ર

કરી, કુંવારપાઠાના રમ્મની સાથે ઘુંટી કાંસાના પાત્રમાં સંપૂટ કરી સૂર્યના પ્રખર તાપમાં રહેવા દેવું. ત્રણથી ચાર દિવસમાં આ ભસ્મ તૈયાર થઈ જાય છે.

(આ) શુદ્ધ લોહચૂર્ણની સમભાગ શુદ્ધ ગંધક એકત્ર ખરલ કરી ટિકડી બનાવી લોહના સંપૂટમાં બાંધ કરી છાયામાંજ રાખવું. ત્રણ માસમાં આપોઆપ ભસ્મ તૈયાર થઈ જશે.

(ઈ) શુદ્ધ લોહચૂર્ણ અને નવસાર સમભાગ એકત્ર કરી તેમાં ઉણ્ણ પાણી મેળવી મોટા વસ્રમાં બાંધી લટકાવી દેવું. એક પહોર પછી તે પોટલીને હાથથી ખૂબ મસળવી. થોડીવારમાંજ વારીતર લોહભસ્મ તૈયાર થઈ જશે. જેની યોજના વિચારપૂર્વક કરવાથી કેટલાએ રોગોમાં ફાયદો કરે છે.

(૮) એકજ પુટથી બનતી લોહ:—

(ક) એક શેર ત્રિકુળાકવાથ અને એક શેર ગૌમૂત્ર બન્નેને એકત્ર કરી ખૂબ ઉકાળવું અથવા બે શેર ત્રિકુળાકવાથને એટલો ઉકાળવો કે ઉકાળતાં ઉકાળતાં જાડો થઈ જાય. તેની સાથે શુદ્ધ લોહચૂર્ણ ઘુંટી ટીકડી બાંધવી. તાપમાં સૂકવી શરાવસંપુટ કરી ગજપુટ અગ્નિ આપવો. આ વિધિથી એકજ પુટમાં ઉત્તમ લોહ ભસ્મ બને છે.

(ઘ) શુદ્ધ લોહચૂર્ણ, કલમીશોરો, અને શુદ્ધ ગંધક ત્રણે સમભાગ અથવા લોહચૂર્ણ ૨૦ તોલા, કલમીશોરો ૪ તોલા અને શુદ્ધ ગંધક ૪ તોલા લઈ એકત્ર કરી,

કુંવારપાઠાના રસમાં બાર કલાક ખરલ કરી ગોળો બનાવી, સૂકવી ઉપર એરંડાનાં પત્તાં લપેટી સારી રીતે કપડમાટી કરી ગજપુટમાં કુંકવી. સ્વાંગશીતલ થયેથી કાઢી લેવું. સિંદુરીયા રંગની જલતરણુ ભરમ થશે.

એક વખતના પુટથી ઉત્તમ વારીતર ભરમ ન થાય તો ત્રણ વખત બીજા ગજપુટ આપવાથી ઉત્તમ ભરમ થઈ જાય છે.

(ગ) શુદ્ધ લોહચૂર્ણને દાડમનાં પાનના સ્વરસની સાત ભાવનાઓ આપવી. દરેક ભાવના આખ્યા પછી સખત તાપમાં સૂકવવી; અથવા દાડમનાં પાનના સ્વરસની સાથે લોહચૂર્ણ ઘુંટી ચૂર્ણને માટીના પાત્રમાં ભરી ઉપર વસ દાંડી તાપમાં રાખવું. આવું સાત વખત કરવું. બે વખત ગજપુટ અગ્નિમાં કુંકવાથી ઉત્તમ લોહભરમ થાય છે.

(ઘ) શુદ્ધ લોહચૂર્ણને બ્રાહ્મીનાં પાનની લુગદીમાં રાખી ગોળો કરી ઉપરથી સારી રીતે કપડમાટી કરી ગજપુટમાં કુંકી દેવું. બાદ સ્વાંગ શીતલ થયા પછી અંદરથી ચૂર્ણ કાઢી દાડમનાં પાનના સ્વરસમાં ડુબાડી ૧૫ દિવસ સુધી સખત તાપમાં રાખી સૂકવી. બાદ કુંવારપાઠાના સ્વરસ સાથે ઘુંટી ગોળો બનાવી ગજપુટ આપવાથી ઉત્તમ ભરમ થાય છે.

(દ) કાંસાના વાસણમાં લીંબુનો રસ અને હીરાકસીનું ચૂર્ણ એકત્ર કરી ઓગાળી તેમાં ફરાંસીની તલવાર અથવા

અન્ય હથિયારના ટુકડા ડુખાડી સખત તાપમાં મૂકવા. રસ સૂકાઈ જાય એટલે નવો નાખતા જવું. વારંવાર કેટલાક દિવસ સુધી આમ કરવાથી લોહના ટુકડા તૂટી જઈ તેનો ચૂરો બની જશે. તેને ખરલ કરી ઝીણા કરી લેવા. બાદ ત્રિક્ષ્ણ કવાથની સાથે ખરલ કરી શરાવસંપૂટ કરી ગજપુટમાં કુંક્રી દેવું. પાણી ઉપર તરે તેવી ઉત્તમ ભસ્મ થતા સુધી પુટ આપતા જવું. વારિતર થયા બાદ તેમાં સમભાગ પારહ ગંધકની કળજલી મેળવી તથા તાંબાના સંપૂટમાં બંધ કરી અનાજના ઢગલામાં ત્રણ દિવસ સુધી રાખી મુકવું. બાદ કાઢી લઈ ઉપયોગમાં લેવી. આ અતિ ઉત્કૃષ્ટ ગુણુ આપનારી ભસ્મ બને છે.

નોંધ—જ્યાં ત્રિક્ષ્ણ કવાથનો પ્રયોગ કરવાનો હોય ત્યાં ત્રિક્ષ્ણ લોહની સમાન ભાગ લેવાં અને પાણી ત્રિક્ષ્ણથી આઠગણું લેવું. જ્યારે આઠ ભાગનું બાકી રહે ત્યારે ઉતારી કામમાં લેવું.

(૧૦) લોહનો ચૂરો તાંબાના વાસણમાં નાખી જાંબુની અંતર્છાલના રસમાં ડુખાડી રાખીને સાત દિવસ તડકે રાખવાથી ઉત્તમ સૂર્યપુટી ભસ્મ થાય છે.

(૧૧) લોહચૂરો ૧ તોલો, પારો ૧ તોલો, આકડાનું દૂધ ૧ તોલો અને લીંબુનો રસ ૧ તોલો, એકત્ર ઘૂંટી ટીકડી કરી એક છાણું કેાચી તેમાં મૂકી ઉપર બીજું છાણું મૂકી અગ્નિ આપવો. ફરીથી ઘૂંટયા વિના બીજાં બે છાણાંમાં અગ્નિ આપવો, તો રાત્રી ભસ્મ બરાબર ૨ તોલા થશે.

(૧૨) લોહનો અતી ખારીક શુદ્ધ ચૂરો ૨૦ તોલા લઈ એનેમલના વાસણમાં અથવા કાચના વાસણમાં નાખી ઉપરથી હિંગળોક ૮ માસા ખૂબ ખારીક કરી નાખવો. બાદ તેમાં ગાયનું દૂધ એટલું નાખવું કે દવાથી દૂધ ૪ આંગળ ઉપર રહે. બાદ એ કટોરાને જોઈ અષાડના કડક તાપમાં પાંચ સાત દિવસ રહેવા દેવો.

જ્યારે દૂધ સુકાઈ જાય ત્યારે સુકાયેલી તમામ ભસ્મને ખારીક ઘૂંટી પાણી ઉપર નાખી જોવી. તે જરૂર તરશે. જો ન તરે તો ફરીથી આગળ કહ્યા પ્રમાણેની ક્રિયા કરવી; બાદ કામમાં લેવી.

સન્ત કરતારસિંહ, વૈદ્યશાસ્ત્રી,
બનારસ સીટી.

(૧૩) પોલાહના શુદ્ધ ખારીક ચૂરાને ખાવળના પૈડાના રસમાં બાર કલાક સુધી ખરલ કરી ગજપુટ આપવો. આવા હસ ગજપુટ આપવાથી લાલ-નીલા રંગની મુલાયમ જલતર ભસ્મ તૈયાર થઈ જાય છે. આજ વિધિથી ગોમૂત્રમાં, અને જાંબુની છાલના ઉકાળામાં પણ ભસ્મ બનાવી શકાય છે.

(૧૪) શુદ્ધ પોલાહના ચૂણને લીલાં આમળાંના રસમાં ખરલ કરી સૂર્યના તાપમાં મૂકવું. સૂકાયા બાદ બીજે દિવસે ફરીથી ખરલ કરી તાપમાં મૂકવું. પાણી ઉપર તરે એવી ખારીક ભસ્મ થાય ત્યાં સુધી આજ પ્રમાણે પુટ આપતા રહેવું. ઉનાળાના દિવસમાં આશરે ૧૫ દિવસમાં

આ ભસ્મ તૈયાર થઈ જાય છે. આવી જ રીતે શેરડીના રસમાં અથવા જાંબુના સીરકામાં પણ ભસ્મ તૈયાર કરી શકાય છે.

(૧૫) લોહરસાયન:—

શુદ્ધ પોલાદનું ચૂર્ણ ૧ શેર અને ૮ શેર લીલાં આમળાંનેા રસ મેળવી એક ચીનાઈ માટીની બરણીમાં ભરી પેક કરી જમીનમાં બરણી દાટી દેવી. એક વરસ પછી કાઢવાથી પોલાદ ભસ્મ તૈયાર થઈ જાય છે. આ ભસ્મને લોહરસાયન કહે છે.

(૧૬) શુદ્ધ પોલાદનો ચુરો ૧૦ તોલા તથા કલમી શોરો ૧૦ તોલા લઈ કુંવારપાઠાના રસમાં મેળવી ચીનાઈ માટીના વાસણમાં સંપૂટ કરી ૧ મહિના સુધી રહેવા દેવું. બાદ ૧૦ તોલા આસગંધનું ચૂર્ણ મેળવી કુંવારપાઠાના રસમાં ખરલ કરી ગોળો બાંધી તાપમાં સુકાવી લેવો. ત્યાર બાદ ચારે તરફ એરંડાનાં પત્તાં લપેટી નાની હાંડલીમાં નાખી ઉપર નાની આંગળી જઈ શકે એવા મોટા છેદવાળું ઢાંકણું રાખી મજબૂત કપડામાટી કરી દેવી. સુકાયા બાદ હાંડીને ચુલા ઉપર ચઢાવી બાર કલાક તેજ આંચ આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ બની જાય છે. સ્વાંગ-શીતલ થયા બાદ ભસ્મ કાઢી કઢાઈમાં તપાવવી, જેથી ક્ષાર અને આસગંધની ભસ્મ ઉડી જશે. પછી ખરલ કરી ૪-૬ કલાક પાણીમાં પલાળી પાણીને કપડેથી ગાળી લેવું. ગાળવાથી થોડી કાચી ભસ્મ રહી હશે, તે કપડા ઉપર રહી જશે; અને પાકી ભસ્મ પાણીમાં મળી જશે.

થોડા વખત પછી ભસ્મ પાણીમાં તળીએ બેસી જાય ત્યારે સંભાળીને પાણી બહાર કાઢી નાખવું. આવી રીતે બેત્રણ વખત પાણી મેળવી કાઢી નાખવાથી ક્ષાર જુદો થઈને શુદ્ધ ભસ્મ બાકી રહે છે. આ ભસ્મને તવા ઉપર રાખી ગરમ કરી લેવાથી લાલ રંગની મુલાયમ ભસ્મ બની જાય છે. પાણી ઉપર તરે છે.

નિરુત્થાન—તૈયાર થએલી ભસ્મ અને ગંધક સમ-ભાગ લઈ કુંવારપાઠાના રસમાં એક દિવસ ખરલ કરી કુલડીમાં નાંખી કપડમાટી કરી ગજપુટ આપવો. આ પ્રમાણે સર્વ જાતની લોહભસ્મોનું નિરુત્થાન કરવું.

લોહભસ્મ પરીક્ષા:—

લોહભસ્મ લઈ મિત્રપંચકમાં મેળવી મુસમાં ભેળવી ઘણી તેજ આંચમાં કુંકવી. જો તેમાં લોહાની ખાજરી જેવી કણીઓ ન થાય તો ભસ્મ પરિપક્વ થઈ સમજવી. આવી નિરુત્થ અને પાણી ઉપર તરે એવી ભસ્મજ ઉપયોગમાં લેવી.

મિત્રપંચકની વિધિ:—“ ઘી, મધ, ટંકણખાર, ચણાઠી અને ગોળ એઓની સાથે જે ધાતુને સજીવન કરવી હોય તેને મેળવી ગોળી બનાવી મુસમાં મૂકી આંચ આપવી. એટલે જે ધાતુ હશે તે ફરી જીવતી થશે.

(યોગચિંતામણી.)

લોહભસ્મનું સેવન કરનારને અપથ્ય :—

કેળું, કંટારું, તલતું તેલ, લસણ, રાઈ, ઘરૂં, ખાટા

પદાર્થ, અડદ, કળથી, કારેલાં, માછલી વગેરે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો.

અશુદ્ધ લોહભસ્મનું સેવન કરવાથી થતા હોષ:—

વંદત્વ, કેઠ, હૃદયરોગ, શૂળ, પથરી અને બીજા અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. પારા સિવાય અથવા અબ્ધક સિવાય લોહનું શરીરમાં એકત્વ થતું નથી, માટે લોહને પારા અને અબ્ધકના સંસ્કાર કરવા.

લોહભસ્મનાં અનુપાન:—

૧. જીર્ણવર ઉપર—મધ અને પીંપરમાં.

૨. શ્વાસ ઉપર—સુંઠ, મરી, પીપર અને મધમાં.

૩. સર્વ જાતના વાયુ ઉપર—નગોડના રસમાં.

૪. પ્રમેહ ઉપર—

(અ) હરડે અને ગોખરૂ બે બે માસા, એખરો ચાર માસા, તથા સાકર છ માસાની સાથે આપવી. ઉપરથી ઠંડુ પાણી પાવું.

(બ) બે માસા ત્રિક્ષણના ચૂર્ણની સાથે મેળવી મધ સાથે આપવી. ઉપર ગળોનો સ્વરસ પાવો.

૫. પથરી ઉપર—મધ સાથે. ઉપર ૪ તોલા ગોખરૂનો ઉકાળો પાવો.

૬. કફવાળા શ્વાસ ઉપર—રસસિંદુર અને સાકર સાથે અથવા ત્રિકટુ અને મધ સાથે.

૭. ખસ અને ખુજલી ઉપર—આંખળાં, સાકર અને લીમડાનાં પંચાંગતી સાથે ૨૧ દિવસ સુધી. ૩-૩ રતી દિવસમાં બે વખત આપવી.

૮. પાન્ડુમાં—(ક) લોહલસમને ૭ દિવસ સુધી ગોમૂત્રમાં ખરલ કરી ૩-૩ રતી દિવસમાં બે વખત દૂધની સાથે આપવી.

(સ્ત્ર) સાતોડીના રસમાં અથવા નાગરમેથના ચૂર્ણની સાથે ખવરાવી ઉપર ખેરની છાલનો ઉકાળો પાવો.

૯. સર્વાંગ શૂળમાં—શંખલસમ અને સાકરની સાથે આપી ઉપર સહેજ ગરમ પાણી પાવું.

૧૦. ઉદરશૂળ ઉપર—ગોમૂત્રમાં પકાવેલી નાની હરડેનું ચૂર્ણ અને ગોળની સાથે આપવી. ઉપર સહેજસાજ ગરમ પાણી પાવું.

૧૧. રક્તપિત્ત ઉપર—તજ, તમાલપત્ર, ઇલાયચી, નાગકેસર અને સાકર સાથે.

અથવા

આમળાં, પીપર અને સાકર સાથે મેળવી આદુના રસ સાથે આપવી.

૧૨. મૂત્રકૃચ્છ—શિલાજીત સાથે આપવી.

૧૩. મંદાગ્નિ ઉપર—નાગરવેલના પાન સાથે.

૧૪. રસાયન ગુણુ માટે—ત્રિક્ષણા અને મધ સાથે.

૧૫. બલવૃદ્ધિ માટે—પૂનર્નવાનું ચૂર્ણ અને ગાયના દૂધની સાથે.

૧૬. પાંચે પ્રકારની ખાંસી—અરડુસીનાં પાન, પીપર, મુનક્કા અને મધની સાથે.

ઉપયોગ:—

આયુઃ પ્રદાતા બલવીર્યકર્તા
રોગાપહર્તા મદનસ્ય કર્તા
અયઃ સમાનં ન હિ કિંચિદસ્તિ
રસાયનં શ્રેષ્ઠતમં નરાણામ્ ॥

લોહભસ્મ આયુષ્યવર્ધક, બળ અને વીર્યને વધારનાર રોગોનો નાશ કરનાર અને કામોત્તેજક ગુણવાળી છે. આ લોહભસ્મના સમાન ઉત્તમ રસાયન રૂપ બીજી એક પણ ઔષધિ મનુષ્યો માટે નથી.

લોહભસ્મના સેવનથી લોહીમાં રહેલા રક્તકણ વધે છે. રક્તનું પાતળાપણું દૂર થાય છે. પાંડુરોગને માટે લોહભસ્મ પ્રસિદ્ધ ઔષધ છે. આંતરડાંમાં ઉત્પન્ન થનારા કેટલાક જંતુઓથી એક પ્રકારના પાંડુરોગની ઉત્પત્તિ થાય છે. એવા પાંડુરોગમાં લોહભસ્મ, વાવડીંગ અને ઈજમેટનાં ફૂલ (થાઈમોલ) ની સાથે આપવાથી બહુ ઉત્તમ કાર્ય કરે છે.

વાયુના વિકારને લીધે જે તીવ્ર વેદના ઉત્પન્ન થાય છે, તેની શાંતિ કરવામાં વાજીકરણ લોહભસ્મ અને હિંગળોઢથી મારણ કરેલી લોહભસ્મ બહુ ઉપયોગી છે.

પ્રમાણ કરતાં વધુ રક્તસ્રાવ થવાથી શિરા, મસ્તિષ્ક અથવા અંદરના બીજા અવયવોમાં શૂન્યતા આવી જવી, તથા ગભરાટ, નિર્બળતા, ચક્કર વગેરે લક્ષણો દેખાય

ત્યારે લોહભસ્મનું સેવન બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જો આજ ઉપદ્રવ રક્તાપિત્તમાં થતા હોય તો લોહભસ્મ રતાંજળીના ઉકાળાની સાથે આપવાથી અથવા લોહાસવનું સેવન કરવાથી બહુ લાભ થાય છે.

પિત્તપ્રકોપ થવો, જેમાં આંખો લાલ થઈ જતી હોય, મોં અને હાથપગ ઉપર તરત પરસેવો આવી જતો હોય, શરીરનું લાલ થઈ જવું, થોડા સમય બાદ ગભરાટ થઈ શરીરનું નિસ્તેજ અને ગરમ થઈ જવું; આખા શરીરમાં લોહીનું બહુ ઝડપથી વહેવું, હૃદયની ગતી અને નાડીના વેગમાં વૃદ્ધિ થવી વગેરે પિત્તપ્રકોપનાં લક્ષણ દેખાવા ઉપર લોહભસ્મ ઉત્તમ પ્રકારે અને જલદી કામ કરે છે.

પિત્તાશયને જોઈએ તેટલું લોહી નહિ મળવાથી, અથવા પિત્તના પ્રમાણમાં કમી થઈ જવાથી અપચો, આફરો, વારંવાર ખાટા અને ખરાબ ઓડકાર આવવા, પિત્ત કફ મિશ્રિત થોડી થોડી ઉલટી થવી ઇત્યાદિ વિકારો ઉપર લોહભસ્મ બહુ ઉપયોગી છે.

ઝાડા અથવા ગ્રહણી રોગમાં ગ્રહણીકલા અને પકવાશય અશક્ત થઈ જવાથી વારંવાર, દુર્ગંધવાળા, સફેદ અથવા મેલા રંગના જીલાબ અનાયાસ થતા રહે છે. એવા ઝાડામાં લોહભસ્મનો શક્તિવર્ધક દવા તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

રક્તાર્શમાં લોહી પડવાની શરૂઆત થાય ત્યારે લોહભસ્મનો ઉપયોગ કરવો નહિ; છતાં પણ અર્શમાં

લોહી ઘણુંજ ગયા ખાદ્ય હૃદયવ્યથા, સોજા, શીકાશ વગેરે લક્ષણ દેખાય ત્યારે હિંગળોકના યોગથી બનેલી લોહ-ભસ્મનો ઉપયોગ બહુ લાભકારક થઈ પડે છે.

લોહભસ્મ કષાયત્વ ગુણવાળી હોવાથી કફનાશક છે. હૃદયવ્યથા સાથે શ્વાસ હોય તો લોહભસ્મ બહુ ઉત્તમ ગુણ આપે છે. છાતીમાં ખૂબ શ્વાસ ભરાયેલો હોય, સાથે નિસ્તેજતા, બેચેની અને નાડી તેજ હોય તો લોહભસ્મનું સેવન અત્યંત લાભકારક છે.

લોહભસ્મ સર્વાંગ સોજાના વિકારમાં અત્યંત ઉપ-યોગી દવા છે. પાચનશક્તિની નિર્બળતા, અથવા સર્વત્ર ધાતુ પરિશોષણ ક્રમની અશક્તિને લીધે શરીરમાં સેન્દ્રિય વિષનો સંચય થતો રહે છે. આ ઝેર લોહભસ્મના સેવનથી નષ્ટ થાય છે.

કોઈપણ મોટા રોગથી મુક્ત થયા પછી શક્તિ બહુ ઓછી થઈ જાય છે. આ અશક્તિ લોહભસ્મના સેવનથી બહુ જલદી મટી જાય છે. ખાસ કરીને લોહની અશક્ત-તાને લીધે નિર્બળતા આવી હોય, તો લોહભસ્મનો નિઃસંદેહ ઉપયોગ કરવો.

લોહભસ્મ રસાયણ છે. જેથી સર્વ ઇન્દ્રિયો અને ઘટક ઉત્તમ પ્રકારે પુષ્ટ થાય છે. આ ભસ્મ રસાયણ વિધાનથી અર્થાત્ કેટલાક દિવસ સુધી ચઢતા ઉતરતા ક્રમમાં સેવન કરવાથી શરીરમાં અજબ ફેરફાર કરે છે.

લોહભસ્મ શિલાજીત, અબ્જક ભસ્મ, અથવા ત્રિક્ષ્ણા, એમાંની કોઈપણ એક ઔષધિ સાથે સેવન કરવાથી રસાયણ ગુણ કરે છે.

લોહભસ્મ મોટા માણસને માટે ઉપયોગી છે અને નાનાં બચ્ચાંને માટે મંદુરભસ્મ ઉપયોગી છે. નિરોગી માણસને વગર કારણે નિર્બળતાનું ભાન થતું હોય તો લોહભસ્મનું સેવન કરાવવું જોઈએ. આ દૃષ્ટિથી શાસ્ત્ર-કારોએ લોહભસ્મને મન અને શરીરથી નિરોગી માણસને માટે દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરાવનારી ઉત્તમ રસાયન ઔષધિ કહી છે તે યોગ્યજ છે.

લોહભસ્મ અંડકોષોને શક્તિ આપે છે. અંડકોષની નિર્બળતાથી આવનારી નપુંસકતા અને હીનવીર્યતા લોહ-ભસ્મના સેવનથી દૂર થાય છે. તે સિવાય સઘળી ધાતુઓ શુદ્ધ અને પુષ્ટ થવાથી શરીરની કાન્તિ વધે છે; અને સઘળા અવયવ બળવાન બને છે. ખાસ કરીને પેટ બળવાન થવાથી સેન્દ્રિય વિષનો પ્રભાવ બહુ ઓછો પડે છે.

૧. અમૃતાર્થવ લોહ.

ત્રિકટુ, (સુંઠ, મરી, પીપર) ત્રિક્ષ્ણા, અને લોહ-ભસ્મ એ ત્રણેને સમભાગ લઈ ચૂર્ણ કરવું. બાદ એ સઘળી દવાઓથી અધુરું શુદ્ધ શિલાજીત મેળવી ગળોના રસની સૂર્યના તાપમાં ત્રણ ભાવનાઓ આપવી. બાદ તેને ઘીમાં ઘુંટી લેવું.

માત્રા—૧ માસો, મધમાં મેળવી બે વખત ખાવી.

ઉપયોગ—અઢાર પ્રકારના કોઠ, કઠણથી કઠણ વાત-
રક્ત, બવાસીર, સર્વપ્રકારના પ્રમેહ અને ઉદર રોગ નાશ
પામે છે. (ર. ર.)

૨. અયોભરમ યોગ.

લોહભરમમાં નાગરમોથનું ચૂર્ણ મેળવી ખેરના
ઉકાળાની સાથે પીવાથી હૃદ્દીમક રોગ મટી જાય છે.
માત્રા-૧ વાલ બે વખત. (નિ. ર.)

૩. અયોમોદક.

લોહભરમ, તલ અને ત્રિકટુ સર્વને બરાબર લઈ
તથા સર્વની બરાબર સુવર્ણ-માક્ષિક ભરમ મેળવી મધમાં
ગોળીઓ વાળી મૂકવી. (ચણા બરાબર).

માત્રા-દિવસમાં બે વખત યોગ્ય અનુપાનથી.

ઉપયોગ—અસાધ્ય જેવો પાંડુ પણ સારો થાય છે.

૪. કાન્તભરમ યોગ.

કાન્તલોહની ભરમ ૩ રતી મધની સાથે ચટાડી
ઉપર દશમૂળનો ઉકાળો પાવાથી પાંચે પ્રકારની હેડકી
દૂર થાય છે. (ર. સુ.)

૫. કૃષ્ણાદ્ય લોહ.

લીંડી પીપર, હરડે, લોહભરમ, એ ત્રણે સમભાગ
મેળવા તેમાંથી એક એક માસાની માત્રાથી મધ અને
ધીની સાથે ચાટવાથી પરિણામ શૂન્ય તત્કાલ નાશ
થાય છે. (વૃ. મા.)

૬. ગગનાયશ ચૂર્ણ.

ત્રિકટુ, તજ, પત્રજ, ઇલાયચી, લવંગ, જાયફળ, વંશલોચન, કચુર, કાકડાસીંગી, આસગન્ધ, દાડમની છાલ એ સર્વ સમભાગ લઈ સર્વની ખરાબર લોહલસ્મ અને અબ્ધક લસ્મ તથા તે સર્વની ખરાબર સાકર મેળવી રાખી મૂકવું.

માત્રા—પા તોલાથી અર્ધા તોલા સુધી રોગ પ્રમાણેના અનુપાનથી આપવી.

ગુણ—પાંચ પ્રકારની ખાંસી, અરૂચિ, મન્દાગ્નિ, પ્રમેહ, સ્વરભેદ, એ સર્વ દૂર થાય છે; અને ઉત્તમ વાજકરણ છે. (રસાયન સં.)

૭ ગુડલોહ.

ફરાંસીનો ખારીક ચૂરો લઈ તપાવી ત્રિકળાના ઉકાળામાં ખુઝાવવો. આવી રીતે સાતવાર કર્યા બાદ ત્રિકળાના કાઠામાં તે ચૂરાને છ-સાત રોજ ઘૂંટાવવું. તેમાંથી ૪ તોલા ચૂર્ણ લઈ તેમાં ત્રણ વર્ષનો જીનો ગોળ ૧૬ તોલા મેળવી સખત તાપમાં ૫ દિવસ સુધી ઘૂંટાવવું. બાદ આ ચૂર્ણને સુકાવી દેવું.

માત્રા—આમાંથી ૦૧ તોલા ચૂર્ણ લઈ ત્રિકળાના અષ્ટમાંશાવશેષ ઉકાળામાં નાખી જ્યારે જાડું થઈ જાય ત્યારે ઉતારી ચટાડવું. ખપોરના યોગ્ય ભોજન આપવું. સાંજના ખાવું નહિ. ચાર વાગ્યા પહેલાં ખાવાનું આપી દેવું. આવી રીતે લાંબો વખત સેવન કરવાથી સર્વ રોગો મટે છે. ખાસ કરીને ચક્રત્, ખરોળ, ગોળો વગેરે મટાડે છે. (રસયોગ સાગર.)

૮. મુઝૂચી લોહ.

ગળોસરવ, ત્રિકટુ (સુંઠ, મરી, પીપર), ત્રિક્ષ્ણ (હરડે, બેઢાં, આમળાં) ત્રિજાત (તજ, પત્રજ, ઇલાયચી) એ સર્વ સમભાગ લઈ કૂટી કપડછીન કરી સર્વની બરાબર લોહલસ્મ મેળવી એકઠું કરી રાખી મૂકવું. આમાંથી ૧ માસો વાતરકત નાશક અનુપાનની સાથે ખાવાથી અસાધ્ય વાતરકત પણ સારો થાય છે.

૯. ત્રિકટવાદિ લોહ.

ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણ, કુટકી, લોહલસ્મ એ સર્વ સમભાગ લઈ કૂટી કપડછીન કરી મેળવી રાખી મૂકવું. એમાંથી ૧-૧ માસાની માત્રાથી ત્રિક્ષ્ણાના હિમ અથવા ઉકાળા સાથે આપવાથી મન્દાગ્નિ અને સોજાને દૂર કરે છે.

(ના. વિ.)

૧૦. ત્રિક્ષ્ણ લોહ.

ત્રિક્ષ્ણ, નાગરમોથ, વાવડોંગ, સાકર, લીંદ્રીપીપર, અંધેડાનાં બી અન્દરેકમાંથી ગમે તે એકની સાથે લોહ લસ્મનું યોગ્ય માત્રામાં સેવન કરવાથી લસ્મક રોગ નાશ પામે છે.

(ર. સં.)

૧૧. ત્રિક્ષ્ણ લોહ.

ત્રિક્ષ્ણાયુર્ણ અને લોહલસ્મ એ સમભાગ મેળવી દૂધની સાથે સેવન કરાવવાથી શૂલ તરતજ મટે છે.

૧૨. ત્રિક્ષ્ણ લોહ.

ત્રિક્ષ્ણ, લોહભસ્મ, શિલાજીત અને હરડે એ સમ-
ભાગ લઈ મેળવી રાખી મધની સાથે સેવન કરવાથી
સમસ્ત પ્રમેહ રોગોનો નાશ થાય છે. (ટો.)

૧૩. ત્રિક્ષ્ણ લોહ.

ત્રિક્ષ્ણ, લોહભસ્મ, વાવડીંગ, શિલાજીત, નાગરમોથ,
ચિત્રક, સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, એ સર્વ સમભાગ લઈ ધુંટી
કપડેથી ચાળી શીશીમાં ભરી રાખવી. એમાંથી એક
માસાથી ૦૧ તોલા સુધીની માત્રામાં મધની સાથે ચાટ-
વાથી શરીર દૃઢ કરે છે. મંદાગ્નિ અને કૃશતાને દૂર
કરે છે. (ના. વિ.)

૧૪. ત્રિક્ષ્ણા લોહ.

ત્રિક્ષ્ણ, શતાવરી, ત્રિકટુ, બલ્લા, નાગબલ્લા, એ સર્વ
સમભાગ લઈ બધાની બરાબર લોહભસ્મ મેળવી ધુંટી
ચાળી રાખી મૂકવું. એમાંથી અવસ્થોચિત માત્રાથી મધ
અને ઘીની સાથે ચટાડવાથી તે સમસ્ત ઉપદ્રવો મટાડે છે.

લો. પ.

૧૫. ત્રિક્ષ્ણા લોહ.

લોહભસ્મ, બન્ને હળદર, ત્રિક્ષ્ણ, કુટકી સર્વ
સમભાગ લઈ ધુંટી કપડછાન કરી રાખી મુકવું. તેમાંથી
૦૧-૦૧ તોલાની માત્રાથી મધ અને ઘીની સાથે આપવાથી
પ્રમેહ, કમળો, બરોળ, જીર્ણવર, કલેજનો વિકાર વગેરે
મટે છે. (ચ. સં.)

૧૬. ત્ર્યુપણાદિ લોહ.

ત્રિકટુ, ત્રિક્ષલા, ચન્ચ, ચાર લવણ (સિંધવ, સમુદ્ર, બીડ, સંચળ), અબ્જકલરમ, ખાવચીખીજ અને લોહભરમ એ સર્વ સમભાગ લઈ મેળવી રાખવું. એમાંથી ૧ માસાથી ૩ માસા સુધીના પ્રમાણમાં લઈ મધ અને ઘીની સાથે ચાટવાથી અત્યન્ત સ્થૂલતા, મંદાગ્નિ, બલ અને વર્ણની હાનિ, પ્રમેહ, કેઠ એ સર્વ મટાડે છે. એમાં બહુ પર-હેજની જરૂર નથી. (૨. ૨.)

૧૭. દણ્ડિ લોહ.

ત્રણ તોલા ત્રિક્ષલા લઈ ૪ પલ પાણીમાં ઉકાળી એક પલ બાકી રહે ત્યારે મસળી ગાળી લેવું. બાદ તેને લોખંડની કઠાઈમાં નાખી તેમાં શક્તિ પ્રમાણે ૧ રતીથી ૩ રતી સુધી લોહભરમ નાખી લોખંડના ડંડાથી બે પહોર સુધી ઘુંટવું. જ્યારે જાડુ થઈ જાય ત્યારે રોગીને પાછ દેવું. તે પર્યા પછી હલકું ભોજન આપવું. એવી રીતે રોજ બે વખત આપવું. ગુણ—ગ્રહણી, ઝાડા, મન્દાગ્નિ, અજીર્ણ, જ્વર, ગોળો, ઉદાવર્ત, ખાંસી, શ્વાસ, ક્ષય, કૃમિ અને ખાસ કરીને અસાધ્ય જેવી સંગ્રહણીનો નાશ કરે છે.

(રસાયન સંગ્રહ.)

૧૮. દણ્ડિ લોહ.

એક પલ ગોમૂત્ર અથવા પાણીને લોખંડની કઠાઈમાં નાખી ૧ તોલો હરડેનું ચૂર્ણ અને એક તોલો ખારીક લોહ

ચૂર્ણ મેળવી લોખંડના ડંડાથી અર્ધો પહોર સુધી ઘુંટવું. પાણી સૂકાઈ જાય એટલે એક તોલો પાણી બીજું નાખવું. એવી રીતે ત્રણ વખત ૧-૧ તોલો પાણી સુકવી ૧ પલ પાણી બીજું નાખી તેમાંથી જેટલું પાણી વાસણને નમાવતાં નીકળી આવે તેટલું કાઢી લઈ પી જવું. અને બાદ બીજું એક પલ પાણી નાખી રહેવા દેવું. ફરીથી તેને અર્ધો પહોર ઘુંટી સંધ્યાકાળે પી જવું. બાદ તે વાસણમાં ૧ તોલો હરડેનું ચૂર્ણ અને એક પલ પાણી નાખી રહેવા દેવું. બીજે દિવસે સવારમાં અર્ધો પહોર ઘુંટી પાણી નીતારી પી જવું અને નવું એક પલ પાણી નાખવું. એવી રીતે રોજ કરવું. હરડેનું ચૂર્ણ રોજ રાત્રે નાખવું. લોહનું ચૂર્ણ જ્યારે બિલકુલ ખલાસ થઈ જાય ત્યારે બીજું નાખવું. આવી રીતે ૨૧ દિવસ સુધી સેવન કરવાથી માણસનું શરીર નવીન થઈ જાય છે; અને જીર્ણવર, ઉદરરોગ, શૂલ, કૃમિ, અરૂચિ, અમ્લપિત્ત, શ્વાસ, કાસ, હૃદ્રોગ, ક્ષય, ગ્રહણી વગેરે સર્વ રોગો ૨૧ દિવસના સેવનથી મટે છે. છ મહિના અથવા બાર મહિના આ પ્રયોગનું સેવન કરવાથી શરીર લોહ જેવું દઢ થાય છે.

૧૯. દાબ્યાદિ લોહ.

હાડ હળહરની છાલ, ત્રિકુળા, ત્રિકટુ અને વાવડીંગ એ સર્વ સમભાગ, અને એ બધાંની બરાબર લોહભરમ મેળવી રાખી મૂકવું એમાંથી ૦૧-૦૧ તોલો મધ અને ઘીની સાથે લેવાથી કમળો અને પાંડુ રોગો મટે છે.

(ચ૦ સં૦)

લોહથી થયેલા હોષ મટાડવાનો ઉપાય:—

ઇલાયચીના ચૂર્ણને ખાંડ અથવા મધ સાથે સેવન કરે અથવા નસોતર અને સિંધવનું ચૂર્ણ ગરમ પાણી સાથે સેવન કરે અથવા મધ સાથે કે સાકર સાથે સફેદ ધરોનો રસ સેવન કરે તો લોહથી થયેલા હોષ મટશે

“વૈદ કલ્પતરૂ” } લેખક:—
ઓક્ટોબર, ૧૯૧૩. } જનાર્દન વિ. લીખાભાઈ શુક્લ.

૨૦. ધાત્રી લોહ ૧.

આંખળાં, લોહભસ્મ, ત્રિકટુ, હળદર એ સર્વ સમ-ભાગ લઈ મેળવી રાખી મૂકવું. તેમાંથી ઉંમર અને શક્તિના પ્રમાણમાં મધ, ઘી અને સાકર સાથે ખાવાથી કમળો અને હઠીમક નાશ પામે છે. (૨. સં.)

૨૧. ધાત્રી લોહ ૨.

આંખળાંના ચૂર્ણને ત્રિકળાના સ્વરસની ૨૧ દિવસ સુધી રોજ એક એક ભાવના આપવી. બાદ તેનાથી ચોથા ભાગે લોહ ભસ્મ મેળવી સર્વની બરાબર સાકર અને યોગ્ય પ્રમાણમાં મધ અને ઘી મેળવી રાખી મૂકવું.

તેમાંથી એક એક પલ ખાઈ ઉપર સાકર મેળવેલું દૂધ પીવાથી મનુષ્ય અનેક સ્ત્રીઓની સાથે રમણ કરી શકે છે. (૨. ૨.)

૨૨. નવાયસ લોહ.

ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણા, નાગરમેથ, વાવડીંગ, ચિત્રક એ નવ ચીજો સમભાગ અને એ બધાની બરોબર લોહભરમ મેળવી ઘુંટી ભરી રાખવું.

એમાંથી એક માસો દવા મધ અને ઘીની સાથે મેળવી લેવાથી પાન્ડુ, હૃદ્રોગ, કેઠ, બવાસીર અને કમળો મટે છે.

ગોમૂત્રની સાથે લેવાથી સોજા, ભગંદર, અરોચક વગેરેનો નાશ કરે છે. આદુના રસની સાથે લેવાથી અત્યંત વધી ગયેલા કફને દૂર કરે છે. અત્યંત કમળોર આદમીએ એક રતીથી શરૂ કરી ૬ રતી સુધી માત્રા વધારવી. મધ અને ઘી તેનું સાધારણ અનુપાત છે. ગ્રહણી વગેરેમાં છાશ સાથે પણ આપી શકાય.

૨૩. પથ્યાદિ લોહ.

લોહભરમ, હરડે, હળદર એ સમભાગ લઈ મેળવી કપડેથી ચાળી રાખી મૂકવું.

માત્રા-૧-૧ માસો સવાર સાંજ અથવા ઉંમર અને બળ પ્રમાણે.

અનુપાત-મધ અને ઘી સાથે

ગુણ-કમળાનું આ ખાસ ઔષધ છે.

(ચરક સંહિતા.)

૨૪. પથ્યાદિ લોહ.

હરડે અને લોહ ચૂર્ણ સમભાગ લઈ આઠ ગણા ગોમૂત્રમાં ધીરે ધીરે પકાવવું. ઘાટું થઈ ગયા બાદ તે બધાની બરાબર જુનો ગોળ મેળવી રાખી મુકવું.

માત્રા—એક માસાથી ૩ માસા સુધી.

અનુપાન—સમય પ્રમાણે.

ગુણ—પરિણામ શૂન્ય અન્યથા ઔષધ છે.

(રસયોગ સાગર)

૨૫. પિપ્પલી લોહ યોગ.

બે મોટી પીપર લઈ ઘુંટી ૩ રતી લોહભસ્મ મેળવી દૂધ સાથે પી જવી. આવું ૨૧ દિવસ સુધી લાગટ કરવાથી જીર્ણવર, અસાધ્ય બરોળ, અને અરુચિ નાશ પામે છે. હરરોજ સેવન ચાલુ રાખવાથી મન્દાગ્નિ, ગુદમ, વાતરોગ એ સર્વને દૂર કરે છે.

(ગ૦ નિ૦ ઉદર રોગે.)

૨૬. પંચામૃત લોહ ગુગળ.

શુદ્ધ પારે અને ગંધક, ચાંદી, અબ્રક, સુવર્ણ-માક્ષિક, એમની ભસ્મો ૨ પલ, અને ગુગળ ૭ પલ લઈ લોખંડની કઠાઈમાં લોખંડના ડંડાથી અંદર થોડું સરસીયું તેલ નાખીને બે પહોર સુધી લાગટ ઘુંટી એક એક માસાની ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા-૧-૧ ઝોળી સવાર સાંજ.

અનુપાન-રોગ પ્રમાણે.

ગુણ-મસ્તિષ્ક રોગ, રનાયુ, વાતવ્યાધિ એ સર્વને મટાડે છે. શરીરમાં એવો કોઈ રોગ નથી કે જેને આ દવા મટાડી ન શકે. (ભૈ. ૨૦ પરિશિષ્ટ.)

૨૭. પંચામૃત લોહ.

સુવર્ણ, તામ્ર, સુવર્ણમાક્ષિક, અબ્રક અને લોહ એ સર્વની ભરમો સમભાગ લઈ તેમને ત્રિક્ષણાના ઉકાળાની સખત તાપમાં ઘની શકે તેટલી ભાવનાઓ આપવી. બાદ કપડછાન ચૂર્ણ કરી ખાટલીમાં ભરી રાખવું.

માત્રા-બે અથવા ત્રણ રતી. બે વખત.

અનુપાન-ધી, સાકર અથવા મધ.

ગુણ-હૃદ્રોગ, આમવાત, ક્ષય, પીનસ, નપુંસકતા એ સર્વને દૂર કરે છે. સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય વધારે છે.

(રસયોગસાગર.)

૨૮. પિપ્પલ્યાદિ લોહ-૧.

પીપર, આંબળાં, દ્રાક્ષ, બોરની મીંજ, મધ, સાકર, વાવડીંગ, પુષ્કરમૂળ, અને લોહભરમ એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી રાખી મૂકવું.

માત્રા-૨-૨ માસા સવાર સાંજ.

અનુપાન-મધ અથવા દૂધ સાથે.

ગુણ—ભયંકર ઉલટી, હેડકી, તરસ, એ સર્વ ત્રણ રાત્રિમાં નાશ પામે છે.

(ભૈ. ૨૦)

૨૯. પિપ્પલ્યાદિ લોહ-૨.

પિપરામૂળ, ચિત્રક, અજ્ઞકભસ્મ, સુંઠ, મરી, પીપર, ત્રિકુળા, તજ, પત્રજ, ઇલાયચી, શુદ્ધ કપુર અને સિંધવ એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી તે બધાની બરાબર લોહભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું.

માત્રા—૩ થી ૪ રતી અથવા યોગ્યતા પ્રમાણે. મધ અથવા દૂધની સાથે આપવી.

ગુણ—સમસ્ત ઉદરરોગ મટે છે. ૨. ૨.)

૩૦. પ્રદરાન્તક લોહ.

લોહભસ્મ બે કર્ષ, બંગભસ્મ અને અર્પરભસ્મ (અભાવમાં યશદ ભસ્મ) કહરવા, ઘીમાં શેકેલો સોનાગેર, મોચરસ, રાળ એ દરેક એક-એક કર્ષ લઈ સઘળાનું ખારીક ચૂર્ણ કરી દાડમ અને આંબળાંના સ્વરસની ૭-૭ ભાવનાઓ આપી રાખી મૂકવું. માત્રા—૩-૩ રતી બે વખત.

અનુપાન—પાષાણ લેહનું ચૂર્ણ અને ખાંડ મેળવી ફકાવી ઉપર દૂધ પાવું. ખોરાકમાં કેવળ દૂધભાતજ લેવાં.

ગુણ—જુદી જુદી જાતના પ્રદર જેમને વૈધોએ અસાધ્ય કહી છોડી દીધા હોય તે પણ આના સેવનથી સારા થાય છે. (નૂ. ૩.)

૩૧. બાકુચ્યાદિ લોહ.

બાવચી, ત્રિક્ષ્ણા, પીપર, વાવડીંગ, તુલસી, ગળેા અને લોહલસ્મ એ સર્વ સમભાગ લઈ બારીક ચૂર્ણ કરી રાખી મુકવું.

માત્રા—વય અને શક્તિ પ્રમાણે.

ગુણ—વૃદ્ધાવસ્થા અને ઝેરના દોષ દૂર કરે છે.
રસાયન ગુણકારી છે. (ગ. નિ. કુળે.)

૩૨. બૃહત્યાદિ લોહ.

લોંચલોટંગડીનાં પંચાંગનું ચૂર્ણ, સાકર, નાગકેશર અને સાફ કરેલા તલ એ સર્વ સમભાગ અને એ બધાની બરાબર લોહ લસ્મ મેળવી બે-ત્રણ પહોર ધુંટી રાખી મુકવું.

માત્રા—૪-૪ રતી મધની સાથે.

ગુણ—ખાસ કરીને કુષ્ઠ મટાડે છે અને બીજા રોગોમાં પણ તે રોગને અનુકૂળ અનુપાન સાથે આપવાથી સારો ફાયદો કરે છે. સઘળા રોગોમાં ગુણકારી છે. (ર. ૨ કુળે.)

૩૩. રજતાદિ લોહ.

ચાંદી અને અબ્રક લસ્મ ૧-૧ ભાગ, ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણા અને લોહલસ્મ ૨-૨ ભાગ લઈ બારીક ચૂર્ણ કરી એક દિવસ ધુંટી રાખી મુકવું.

માત્રા—૩ રતીથી એક માસા સુધી ઘી સાથે.

ગુણ—રાજ્યક્ષમા, પાંડુ, ઉદરરોગ, ખવાસીર, શ્વાસ, ખાંસી, નેત્રરોગ, અને તમામ પિત્તરોગ એ સર્વને દૂર કરે છે. (૨૦ ચં૦)

૩૪. રાસ્નાદિ લોહ.

રાસ્ના, આસગંધ, કપૂર, બ્રાહ્મી, મનસિલ, ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણ, ત્રિમહ (વાવડીંગ, નાગરમોથ, ચિત્રાક) એ સર્વ સમભાગ અને એ સર્વની ખરાખર લોહલક્ષ્મ નાખી રાસ્ના વગેરે દ્રવ્યોના ઉકાળાની એક એક લાવનાથી એક એક દિવસ ઘૂંટી ૩-૩ રતીની ગોળીઓ ખનાવી રાખી મૂકવી. કેટલાક વૈદ્યો એમને એમ ચૂર્ણ પણ રાખે છે

માત્રા ૧-૧ ગોળી સવાર સાંજ યોગ્ય અનુપાત સાથે આપવી.

ગુણ—સર્વ ઉપદ્રવ સાથેનો રાજ્યક્ષમા, ખાંસી, સ્વરભંગ, ધાતુક્ષય, મંદાગ્નિ એ સર્વને દૂર કરી શરીર પુષ્ટ કરે છે અને સમસ્ત દોષોનો નાશ કરે છે. (ભૈ. ૨.)

૩૫. લાડગલ્યાદિ લોહ.

શુદ્ધ કરિહારી, ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણ, દ્રાક્ષ, ગુગળ એ સર્વ સમભાગ તથા લોહલક્ષ્મ આ બધાંની ખરાખર લઈ બીજેરા અને ત્રિક્ષ્ણના રસની લાવના આપી એક એક દિવસ ખરલ કરી ૮-૮ માસાની ગોળીઓ ખનાવી રાખી મૂકવી.

માત્રા—૧-૧ ગોળી મધ સાથે.

ગુણ—સર્વાંગમાં ફૂટેલો સાધ્ય અથવા અસાધ્ય વાતરક્ત આના સેવનથી મટે છે.

૩૬. લોહગુગળ.

લોહભસ્મ ૧ પલ, ઘીમાં ફૂટેલો શુદ્ધ ગુગુળ ૩ પલ, ત્રિકટુ ૫ પલ, ત્રિક્ષ્ણ ૮ પલ, આ સર્વનું બારીક ચૂર્ણ કરી ગુગળને ઘી દઈ ઘણથી ફૂટેલો. નરમ થાય તેમ અંદર થોડું થોડું ચૂર્ણ મેળવતા જવું. ફરી ફરીને જેટલું ચૂર્ણ મળી શકે તેટલું મેળવવું. બાકી વધેલા ચૂર્ણને ઘીની મદદથી મિશ્રિત કરી રાખી મુકવું.

માત્રા—૩ માસાથી શરૂ કરી ધીમે ધીમે ૧ કર્ષ સુધી વધારવી.

ગુણ—તમામ જાતના વાયુના વિકાર મટે છે.
(ચો. ૨.)

૩૭. લોહગુટિકા.

લોહભસ્મ, ત્રિક્ષ્ણા ૩-૩ ભાગ, ગોળ ૮ ભાગ અને ગોમૂત્ર ૩૨ ભાગ લઈ ગોળના જેવી ચાસણી બનાવી રાખી મૂકવું.

માત્રા—૩-૩ માસા, બે વખત.

ગુણ—ક્ષય અને શૂળને નષ્ટ કરે છે.

(ચ. ૬.)

૩૮. લોહ પંચક.

લોહભસ્મ, ત્રિકટુ, વાવડીંગ એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી રાખી મૂકવું. તેમાંથી ૧-૧ માસો ધી અને મધની સાથે સેવન કરવાથી પ્રમેહ, સોજા, કમળો, ગોળો વગેરે મટે છે.

૩૯. લોહયોગ-૧.

લોહનું ખારીક ચૂર્ણ અથવા ભસ્મ ૭ દિવસ સુધી ગોમૂત્રમાં ખરલ કરી રાખી મૂકવું. તેમાંથી ત્રણ ત્રણ રતીની માત્રા દૂધની સાથે લેવાથી પાંડુ રોગ મટે છે.
(ભા. પ્ર.)

૪૦. લોહયોગ-૨.

આંખળાં, સાકર અને લીમડાનાં પંચાંગનું ચૂર્ણ એ ત્રણ સમભાગ લઈ સઘળાંના ચોથા ભાગે લોહભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું.

માત્રા—૧ માસાથી ૩ માસા સુધી. સમયોચિત અનુપાનથી ૨૧ દિવસ સુધી ખાવી.

ગુણ—ખુબલી અને મંડલકુષ્ઠનો નાશ કરે છે.

૪૧. લોહયોગ-૩.

ગોમૂત્રમાં પકાવીને સૂકવેલી હરડેનું ચૂર્ણ અને લોહ-ભસ્મ સમભાગ લઈ સરખે ભાગે ગોળ મેળવી રાખી મૂકવું. તેમાંથી બે-બે માસાના પ્રમાણથી અથવા વખત અને ઉંમરના પ્રમાણમાં યોગ્ય માત્રા અને યોગ્ય અનુપાનથી આપવાથી સર્વપ્રકારનાં શૂળ શાન્ત થાય છે. (ર.ચિ.)

૪૨. લોહ રસાયન.

લોહ, અબ્જક અને પારદભસ્મ, શુદ્ધ શિલાજીત, કાન્તલોહભસ્મ, ગળો, શુદ્ધ વછનાગ એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ધુંટી એક જગાએ રાખી મૂકવું.

માત્રા—૧ રતીથી ૩ રતી સુધી. ઘી અને મધની સાથે મેળવી સેવન કરવાથી વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ દૂર થાય છે. સર્વ રોગમાં લાભકારી.

૪૩. લોહાદિ મોહક.

લોહભસ્મ, ઇંદ્રજવ, સુંઠ, શુદ્ધ બિલામાં, ચિત્રકનાં મૂળ, ખીલાંનો મગજ, વાવડીંગ, હરડેની છાલ, એ સર્વ સમભાગ લઈ સઘળાંની ખરાખર ગોળ મેળવી એક-એક તોલો ખાવાથી ખવાસીર (અર્શ) નાશ પામે છે.

૪૪. લોહામૃત

નાગરમેથ, ગળો, પીપર, જેઠીમધ, ચિત્રક મૂળ, સુંઠ, ત્રિકુળા અને વાવડીંગ એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી એ સર્વની ખરાખર લોહભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું.

માત્રા—૧-૧ માસો બે વખત મધ સાથે.

ગુણ—પાંડુ રોગને દૂર કરે છે. (૨. ૨.)

૪૫. વચ્ચાલોહ.

વજ્ર અને કુઠ સમભાગ લઈ ખન્નેની ખરાખર લોહભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું. તેમાંથી ૪-૪ રતીની માત્રા ઘી અને મધની સાથે આપવાથી પરિણામે શૂળનો નાશ થાય છે.

૪૬. વિડંગાદિ લોહ-૧.

વાવડીંગ, ત્રિકુળા, નાગરમોથ, પીપર, સુંઠ, ખંન્ને જીરાં એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી સર્વની ખરાખર લોહ ભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું. એમાંથી એક એક માસો પ્રમેહહર અનુપાનની સાથે આપવાથી ભયંકર સમસ્ત પ્રમેહોનો નાશ કરે છે. (ભૈ. ર.)

૪૭. વિડંગાદિ લોહ-૨.

વાવડીંગ, સુંઠ, જવખાર, લોહભસ્મ, ઈંદ્રજવ અને આંખળાં એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી રાખી મૂકવું. તેમાંથી એક, એક માસો અથવા ઉંમર અને શક્તિના પ્રમાણમાં રોગને યોગ્ય અનુપાન સાથે આપવાથી બહુ જાડું શરીર હોય તે પાતળું કરે છે અને મંદાગ્નિ તેમજ બીજા અનેક રોગોમાં ફાયદો કરે છે. (ચ. સં.)

૪૮. વિડંગાદિ લોહ-૩.

વાવડીંગ, ત્રિકુળા, પીપર, લોહભસ્મ એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી રાખી મૂકવું. એમાંથી એક એક માસો ઘી, સાકર અને મધની સાથે સેવન કરવાથી વલિપલિતનો નાશ કરે છે, વૃદ્ધાવસ્થા દૂર કરે છે. સર્વ રોગ નાશક ગુણુ છે. રસાયન ગુણુકારી છે.

૪૯. વિષમ જવરાન્તક લોહ.

શુદ્ધ પારા અને ગંધક સમભાગ, પારાથી અર્ધી તામ્ર અને સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, અને સર્વની ખરાખર

લોહલસમ લઈ ઘુંટી એઝરો, અરડુસી, આદુ અને પાનના સ્વરસથી ૫-૫ દિવસ ઘુંટી વટાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી રાખવી.

આમાંથી એક એક ગોળી સમય અથવા રોગાનુચિત અનુપાન સાથે આપવાથી વિષમજ્વર, મંદાગ્નિ, ખરોળ, હૃદયના રોગ, ગુદમ વગેરે સઘળા રોગોનો નાશ કરે છે. આ રસ ચક્ષુષ્ય, વૃંહણ અને વૃષ્ય છે. (ભૈ. ર.)

૫૦. વૈશ્વાનર લોહ.

ત્રિકુળા, ચિત્રક, ત્રિકટુ, જાયફળ, ચાતુર્જાત અને લવીંગ એ દરેક ૧-૧ તોલો, શુદ્ધ વછનાગ અર્ધો તોલો, સાકર અને લોહલસમ ૧૦-૧૦ તોલા લઈ સર્વનું બારીક ચૂર્ણ કરી એકત્ર ઘુંટી મધની સાથે એક એક માસાની ગોળીઓ બનાવી રાખી મૂકવી. આમાંથી એક એક ગોળી સમય અથવા રોગાનુચિત અનુપાનથી સવારમાં આપવાથી પાંચ પ્રકારના પાંડુ, ક્ષય, ચોનિશળ, મન્દાગ્નિ, અરુચિ અને સૂતિકા રોગ એ સર્વનો નાશ કરે છે.

(રસાયન સં.)

૫૧. શટ્યાદિ લોહ.

કચુર, પુષ્કરમૂળ, આંબળાં અને લોહલસમ એ સર્વ સમભાગ લઈ ખરલ કરી ભરી રાખવાં. એક એક માસાના પ્રમાણમાં મધની સાથે લેવાથી હેડકી અને શ્વાસ નાશ પામે છે.

૫૨. શતાવરી લોહ.

શતાવરી, સાકર, ધાણા, નાગકેશર, સફેદચંદન, ત્રિકુળા, ત્રિકુટુ, ત્રિમહ, અને તલ એ સર્વ સમભાગ લઈ સર્વની ખરાખર લોહભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું. તેમાંથી ૩ રતીથી દરતી સુધી સમય અથવા રોગો-ચિંતાનુપાનની સાથે આપવાથી તૃષ્ણા, હાડ, જવર, ઉલટી, રક્તપિત્ત, એ સર્વ મટી જાય છે.

૫૩. શતાવરીલોહ.

કાન્તલોહભસ્મને યથાશક્ય શતાવરીના રસની ભાવનાઓ આપી, ભાંગરાનો રસ, મધ અને ઘીની સાથે ૩ રતીથી ૧ માસ સુધીની માત્રામાં લેવાથી અને પથ્ય પાલન કરવાથી ૩૦૦ વર્ષ સુધી જીવી શકાય છે.

૫૪. શક્રલોહ.

ત્રિકુળા, આંખળાં અને સાકર સમભાગ લઈ સર્વની ખરાખર લોહભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું. તેમાંથી ૧-૧ માસો યોગ્ય અનુપાનની સાથે આપવાથી સર્વપ્રકારનાં રોગ નાશ પામે છે. (૨. ૨.)

૫૫. શિલાજત્વાદિ લોહ-૧.

શુદ્ધ શિલાજીત, મધ, ત્રિકુટુ, સુવર્ણમાક્ષિક, અને લોહભસ્મ સમભાગ લઈ એકઠાં મેળવી ૧-૨ પહોર ખરલ કરી રાખી મૂકવાં. તેમાંથી ૧ માસથી ૨ માસ સુધીની માત્રા યોગ્યતા જોઈને દૂધની સાથે આપવાથી ક્ષય મટે છે.

૫૬. શિલાજત્વાદિ લોહ-૨.

૩ રતી લોહભસ્મ અને ૦૧ તોલાથી ૧ તોલા સુધી શિલાજત બન્નેને મેળવી યોગ્યતા જોઈ આપવાથી અને પથ્થનું પાલન કરવાથી રાજ્યયક્ષ્મા સહિત અસાધ્ય રોગોનો નાશ કરે છે. (યો. ૨.)

૫૭. શૂત્રરાજ લોહ.

કાન્તલોહભસ્મ ૧ કર્ષ, અશ્વકભસ્મ, સાકર, ઘી, અને મધ ૧-૧ પલ લઈ સઘળાંને એકઠાં મેળવી લોઢાના ખરલમાં લોહના દસ્તાથી ઘુંટી ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણા, નાગર-મોથ, વાવડીંગ, ચવ્ય, ચિત્રકમૂળ, ૧-૧ તોલો લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી પહેલાંની દવાઓમાં મેળવી ઘુંટી રાખી મૂકવું. તેમાંથી એક માસાથી બે માસા સુધી ઠંડા પાણી સાથે લેવાથી ત્રિદોષજ કુક્ષિ, હૃદય અને પાશ્વશલ, અમ્લપિત્ત, બવાસીર, ગ્રહણીદોષ, પ્રમેહ અને કોલેરાનો નાશ કરે છે. (ર. સં.)

૫૮. શોથારિ લોહ.

લોહભસ્મ, ત્રિકટુ અને જવખાર સમભાગ લઈ ત્રિક્ષ્ણાના સ્વરસની અથવા ઉકાળાની સાથે યોગ્ય માત્રામાં લેવાથી તમામ જાતના સોજા મટાડે છે. (ભૈ. ૨.)

૫૯. શ્લીપદારિલોહ.

હરડે, બેઢાં, આમળાં, લોહ અને કાન્ત લોહભસ્મ, તથા શુદ્ધ શિલાજત ૨-૨ તોલા લઈ ખારીક ચૂર્ણ

કરી ત્રિકુળાના ઉકાળાની ૬-૭ લાવનાઓ આપી ૧-૧ માસાની ઝોળીઓ બનાવી રાખી મુકવી.

તેમાંથી એકથી બે ગાળીસુધી ત્રિકુળાના ઉકાળાંની સાથે આપવાથી તમામ જાતના શ્લીપદ મટે છે. (ભૈ. ૨.)

૬૦. શ્વદંટ્રાદિ લોહ.

ઝોખર, ત્રિકુળા, નાગરમોથ, ગળો, કઠૂમર, ડાભ, કાસ, મજીઠ, બલા, સાટોડી, દેવદાર, પીપર, સુઠ, વાવડીંગ, કાળાંમરી, કુંવારપાકું, કંપીલો, નારંગી, બન્ને હળદર, લોંચલોટંગડી, એરંડાનું મૂળ, દન્તીમૂળ, ચિત્રક અને કુટકી સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી બધાથી બમણી લોહભસ્મ મેળવી ૧-૨ દિવસ ખરલ કરી રાખી મૂકવું. આમાંથી ત્રણ અથવા ચાર અડદ જેટલી દવા લઈ ગરમ પાણી અથવા દાડની સાથે આપવાથી પ્રમેહ, શ્વ, ઉદરરોગ, બરોળ, સોજ, બવાસીર પાંડુરોગ એ સર્વને મટાડે છે. આની ઝોમૂગમાં ઘુંટીને ઝોળી પણ બનાવી શકાય છે. (૨. ૨.)

૬૧. શ્વાસારિલોહ.

લોહભસ્મ ૨ કર્ષ, અબ્જક ભસ્મ ૮ માસા, સાકર અને મધ ૨-૨ કર્ષ, ત્રિકુળા, જેઠીમધ, દ્રાક્ષ, પીપર, ઝોરની મીંજ, વંશલોચન, તાલીસપત્ર, વાવડીંગ, ઇલાયચી, પુષ્કર મૂળ અને નાગકેશર, ૮-૮ માસા લઈ સર્વનું ખારીક ચૂર્ણ કરી લોહના ખરલમાં બે પહોર

ધુટી રાખી મુકવું. આમાંથી એક એક માસે મધની સાથે આપવાથી મહાશ્વાસ, ૫ પ્રકારની ખાંસી, બચંકર રક્ત-પિત્ત એ સર્વ નાશ પામે છે. (લૈ. ૨.)

૬૨. ષડંગ લોહ.

અબ્જક, સુવર્ણમાક્ષિક, શિલાજીત, સુવર્ણ, તામ્ર અને લોહ એ સર્વની ભરમો સમભાગ લઈ ત્રિક્ષણાના ઉકાળાની ૨૧ ભાવનાઓ આપી રાખી મુકવું એમાંથી એક એક રતીની માત્રા મધ અને ઘીની સાથે ખાવાથી સઘળા રોગોને દૂર કરે છે. (લૈ. ૫.)

૬૩. ષણ્મુખ લોહ.

તામ્ર, અબ્જક, સુવર્ણ અને લોહ એમની ભરમો, શુદ્ધ પારો અને શુદ્ધ ગંધક સમભાગ લઈ નીલ રંગની કળજલી કરી ઘીથી કરમોવી લોખંડની કઢાઈમાં નાખી ઘોરડીનાં લાકડાંને અગ્નિ આપી પર્પટી બનાવી લેવી. આમાંથી એકથી ૨ રતી સુધી ઘી અને મધની સાથે સેવન કરવાથી હૃદય અને પેટના રોગ, કમળો, ગ્રહણી, આમવાત, બવાસીર, પ્રમેહ, મંદાગ્નિ, રક્ત પ્રદર, રક્ત-પિત્ત, એ સર્વ મટાડે છે. (લૈ. ૫.)

૬૪. સપ્તાર્ક લોહ.

સુવર્ણ, સુવર્ણમાક્ષિક, પારો, અબ્જક એમની ભરમો, શુદ્ધ ગંધક, તામ્ર અને લોહભરમ સર્વ સમભાગ અને એ બધાની બરાબર ત્રિક્ષણા મેળવી રાખી મૂકવું. એમાંથી ત્રણ ત્રણ રતી મધ અને ઘીની સાથે લેવાથી સમસ્ત રોગોનો નાશ કરે છે. (લૈ. ૫.)

૬૫ સપ્તામૃત લોહ-૧.

ત્રિકુળા, લોહભસ્મ અને જેઠીમધ એ સર્વ સમ-
ભાગ લઈ મેળવી રાખી મૂકવું. તેમાંથી ૧-૧ માસો મધ
અને ઘીની સાથે લઈ ઉપર દૂધ પીવાથી ઉદ્ભટી, અંધારાં
આવવાં, શૂભ્ર, અમ્લપિત્ત, તાવ, ગ્લાનિ, મૂત્રાઘાત અને
સોજા એ સર્વને મટાડે છે. (ભૈ. ર.)

૬૬. સપ્તામૃત લોહ-૨.

ત્રિકુળા, લોહભસ્મ, પરવળ અને જેઠીમધ એ સર્વ
૧-૧ ભાગ અને વંશલોચન ૧૧ ભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ
કરી રાખી મૂકવું. (વંશલોચનને ૪-૫ દિવસ અલગ ઘુંટાવી
પછી ખીજી દવાઓ સાથે મેળવવું.) આમાંથી ૧-૧
માસો ઘીની સાથે લેવાથી નેત્રના સમસ્ત રોગ નાશ
પામે છે. (હિતો.)

૬૭. સમશર્કર લોહ.

લોહભસ્મ ૪ તોલા, દૂધ ૮ તોલા, ઘી, સાકર અને
મધ ૨૪-૨૪ તોલા. વાવડીંગ, ઇલાયચી, અને વંશલોચન
૧-૧ તોલો લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી એકઠાં મેળવી પકવવાં.
ચાસણી તૈયાર થાય ત્યારે નીચે ઉતારી ત્રિકટુ, તજ,
સુવર્ણભસ્મ, આંખળાં, જેઠીમધ, અને ખસ ૨-૨
તોલા મેળવી રાખી મૂકવું. ૭ અથવા ૧૪ દિવસ થઈ
ગયા પછી ૩-૩ માસો રોગોચિત અનુપાનથી આપવાથી
અત્યંત વધી ગયેલું રક્તપિત્ત, મૂત્રકૃચ્છ્ર, ઉરઃક્ષત, ક્ષય,
ખાંસી, પથરી એ સર્વને એ મટાડે છે. (ચો. મ.)

૬૮. સમ્મોહ લોહ.

ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણા, ચિત્રક, વાવડીંગ, લોહ અને અબ્રક-
ભસ્મ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી રાખી મૂકવું.
આમાંથી ૧-૧ માસો ધીની સાથે આપવાથી કમળો, પાંડુ,
હૃદયરોગ, સોજા, ભગંદર, અરૂચિ, ખલ અને વર્ણનો
નાશ એ સર્વમાં ફાયદો કરે છે. (ર. ચં.)

૬૯. સર્વજ્વર હર લોહ.

ચિત્રક, ત્રિક્ષ્ણા, ત્રિકટુ, વાવડીંગ, નાગરમોથ, ગજ-
પીપર, પિપરામૂળ, ખસ, દેવદાર, કરીયાતુ, કુંવારપાટું,
કુટકી, ભોંયભોટંગડી, સહિજનનાં બીજ, જેઠી મધ, ઇંદ્ર-
જ્વ, એ સર્વ સમભાગ લઈ સર્વની ખરાબર લોહભસ્મ
મેળવી તુળસીના રસમાં ૧ થી ૨ દિવસ ઘુંટી, ૨-૨ રતીની
ગોળીઓ ખનાવી રાખી મૂકવી. તેમાંથી ઉંમર અને
શક્તિના પ્રમાણમાં યોગ્ય અનુપાનથી આપવાથી સર્વ-
જ્વરના જ્વર, ઉલટી, ભ્રમ, રક્તપિત્ત, ઝાડા, મંદાગ્નિ,
ખાંસી, ખરોળ, કલેજનો વિકાર, ગોળો, ખવાસીર, ભયંકર
ઉદરરોગ, મૂચ્છા, પાંડુ, હલીમક અણુષ્ટ વગેરે સર્વ રોગો
મટાડે છે. (ભ. ર.)

૭૦. સર્વેશ્વર લોહ.

શુદ્ધ શિલાજીત, ગંધક, સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, પારો,
અબ્રકભસ્મ, તામ્રભસ્મ, લોહભસ્મ અને સુવર્ણભસ્મ એ
સર્વ સમભાગ લઈ નીલવર્ણ કળજલી કરી રાખી મૂકવું.
આમાંથી ૧-૧ રતી મધની સાથે બે વખત લેવાથી સમસ્ત
રોગોનો એ નાશ કરે છે. (લો. પ.)

૭૧. સુવર્ચલાઘ લોહ.

સાજીખાર, વાઘના નખ, ચિત્રક, કુટકી, ચવ્ય, દેવદાર, અજમેા અને લોહભસ્મ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી રાખી મૂકવું. એમાંથી એક એક માસો ઉચિત અનુપાનથી આપવાથી સોજ, પાંડુ, ખાંસી અને ઉદર રોગોને દૂર કરે છે (ર. ચિ.)

૭૨. હેમામ્પ્યુદ લોહ.

ત્રિકુળા અને હળદર સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી સર્વની ખરાબર સૂવર્ણ અબ્રક અને લોહભસ્મ મેળવી રાખી મૂકવું. એમાંથી ૧ થી ૩ રતી સુધી મધની સાથે લેવાથી સર્વપ્રકારના પ્રમેહ અને કૃશતા દૂર કરી શરીરની કાન્તિ વધારે છે. (લો. પ.)

૭૩. હેમાર્ક લોહ.

વજ, નાગરમેથ, પાઠા, અતીસ, વાવડીંગ, કુંઠ, ચિત્રક, સુગન્ધિ વાળો, સુંઠ, એ સર્વ સમભાગ લઈ ખારીક ચૂર્ણ કરી સુવર્ણ, તામ્ર અને લોહભસ્મ ચૂર્ણથી બમણા પ્રમાણમાં મેળવી રાખી મૂકવું. આમાંથી ૧ થી ૨ રતી દવા ઘી સાથે મેળવી આપી ઉપર થોડું ગરમ પાણી પાવું પાણી પીવું બંધ કરવું. આથી ગ્રહણી, ખવાસીર, મંદાગ્નિ એ સર્વ મટાડે છે. (લો. પ.)

૭૪. કટરોહ.

લોઢાની ખીલી ૬૪ તોલા, મીઠું અથવા સિંધવ ૮ તોલા, ત્રિકટુ, ત્રિકુળા, ભાંગ, તજ, લવીંગ અને

જાવંત્રી એ દરેક એ એ તોલા લેવાં. છાશ તોલા ૧૨. ઉનું પાણી તોલા ૪૦૦. એ સઘળાંને એક રીઠા માટીનાં વાસણમાં ભરી મેં બરાબર બંધ કરી (માટીના વાસણને તળીએ સીમેન્ટ લગાડવો; નહિ તો હવા પી જશે.) જમીનમાં ઢીંચણપુર ઉંડો ખાડો ખોદી દાટી દેવું. તેને ૧૭ દિવસ અંદર રાખી પછી કાઢી લેવું ગાળી બાટલા ભરી લેવા. માત્રા—એ તોલા સવારે તથા એ તોલા સાંજે ઉપયોગ—શ્વાસ, પાંડુ, ક્ષય વગેરે ઉપર ગુણકારી. લાંબો વખત સેવન કરવાથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે.
(યો. ચિં.)

૭૫. લોહાસવ.

લોહચૂરો, ત્રિકટુ, ત્રિક્ષ્ણાં, જવાસો, વાવડીંગ, ચિત્રક અને મોથ એ બધાં ૧૬--૧૬ તોલા લેવાં. તેમને મધ તોલા ૨૫૬. ગોળ તોલા ૪૦૦ અને પાણી તોલા ૨૦૪૮ લઈ ઘીના વાસણમાં નાખી ૧ મહિનો એકાંતમાં અથવા છાપરે રાખી મૂકી ગાળી લઈ બાટલા ભરવા. માત્રા--એ, એ તોલા. સવાર સાંજ ઉપયોગ--પાંડુ, સોજ, પેટના રોગ, તથા છાતીના રોગ મટે.

૭૬. સ્વપ્નવિઠ્ઠવંસિની ગુટિકા.

શુદ્ધ ઝેરકાચલાં ૨ તોલા. લોહભસ્મ ૧ તોલો. રસસિંદુર ૦૧ તોલો. ત્રણેને એકત્ર કરી દશમૂળના ઉકાળાની ભાવના આપી ચણા બરાબર ગોળી વાળવી. માત્રા-૧-૧ ગોળી સવાર સાંજ. દૂધ સાથે. ગુણ-સ્વપ્નદોષ માટે અદિતીય કમરના દર્દમાં પણ ગુણકારી 'ધન્વન્તરિ'

૭૭. કંપવાત નાશક વટી.

મદલ ચંદ્રોદય ૦૧૧ રતી લોહભસ્મ ૦૧૧ રતી ગળો-
સત્વ ૧ માસો, ત્રણેને એકત્ર કરી ત્રણ પડીકાં બનાવવાં.
દિવસમાં ત્રણ વખત મધ સાથે આપવાં. આ પ્રમાણુ
જીવાન માણસ માટેનું છે બાળકો માટે વિચારપૂર્વક
યોજના કરવી.

ઉપયોગ—કંપવાતમાં વાયુનું દર્દ ઘણું હોય ત્યારે
અને અંગેઅંગ થરથરતાં હોય ત્યારે આ દવા બહુ ગુણુ
આપે છે. કંપવા મટાડે છે. ‘ધન્વન્તરિ’

૭૮. પ્લીહાંતક ગુટિકા.

ફટકડી કુલાવેલી, ટંકણુ કુલાવેલો, ગળો સત્વ,
લોહભસ્મ અને શંખભસ્મ દરેક એક એક તોલો લેવાં.
ગંધક શુદ્ધ અને એળીયો એ ૨--૨ તોલા લેવાં. બાદ
સઘળાંને કુંવારપાઠાના રસમાં ખરલ કરી વટાણા જેવડી
ગોળી વાળી દેવી. માત્રા-૨ થી ૩ ગોળી દિવસમાં બે વાર
કોકરવરણુ પાણી સાથે ગુણુ—ખરોળ વધવી, કલેજુ
વધવું, પેટનું શૂળ, કમળો તથા કબજાઆત મટાડે છે.
‘ધન્વન્તરિ’

રક્તપ્રદરાંતક લોહ.

આમળાં ૬૪ તોલા, લોહભસ્મ ૩૨ તોલા, જેઠી-
મધનું ચૂર્ણ ૧૬ તોલા લઈ એ બધાંને બરાબર મિશ્ર કરી
ગળોના રસની સાત ભાવના આપવી. બાદ ઘૂંટી ચાળી
ખાટલી ભરવી.

માત્રા બેથી ચાર વાલ સુખી યોગ્ય અનુપાનથી.

ગુણ-બહુ અટકાવ આવવો તથા લોહીવામાં બહુ જલદી કાયદો કરે છે.

સુવર્ણમાક્ષિક લોહ રસાયન

લોહભસ્મ, સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, સુંઠ, મરી, પીપર અને શિલાજીત સમભાગ લઈ મેળવી ભરી રાખવાં.

માત્રા-દરરોજ સવારમાં ૦૧ તોલો મધ સાથે, ઉપર ગાયનું દૂધ પીવું.

ગુણ-સર્વ ધાતુ પોષાય, નવજીવન પ્રાપ્ત થાય.
(કાયાકલ્પવિજ્ઞાન.)

ગ્રહણી રીપુ.

શુદ્ધ વછનાગ ૧૨ રતી, શુદ્ધ અફીણ ૧૨ રતી, ઉત્તમ લોહભસ્મ ૫ રતી, વજ્રબ્રક ભસ્મ ૬ રતી.

વિધિ :—સઘળાંને ખરલમાં નાખી બારીક ઘુંટી ગાયના દૂધથી ખરલ કરી ૨-૨ રતીની ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા—૧ થી ૨ ગોળી દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—ગાયનું અથવા બકરીનું દૂધ. ધીમે ધીમે દૂધ વધારતા જવું. અપચ્ચ—મીઠું અને પાણીનો ત્યાગ કરવો. ગુણ—મૃત્યુ મુખમાં ગયેલો ગ્રહણીનો રોગી આ યોગથી બચી જાય. લોહ અને અબ્રક જેટલાં ઉત્તમ તેટલો પ્રયોગ ઉત્તમ.

લોહની અંગ્રેજી બનાવટો.

અંગ્રેજી મત પ્રમાણે લોહના ગુણ અને ઉપયોગ :—

અંગ્રેજી માન્યતા પ્રમાણે લોહનો મુખ્ય ગુણ લોહી સુધારવાનો છે. લોહીમાંના લાલકણોનો તે વધારો કરે છે; અને તેથી પાંડુ વગેરે નબળાઈના રોગો ઉપર સારી અસર કરે છે. લોહવાળી દવા આપવાથી કંઈક કબજાઆત થાય છે અને ઝાડો કઠણ તથા કાળા રંગનો ઉતરે છે.

અહિં ઘણીજ થોડી બનાવટો આપી છે.

૧. રીડયુસ્ડ આયર્ન લોઝેન્જસ.

ગુ. લોહભસ્મની રેવડી.

બનાવટ—લોહભસ્મ ૭૨૦ ગ્રેન, ઘોચેલી સાકર ૨૫ ઓંસ, ગુંદરનો ભુકો ૧ ઓંસ, ગુંદરનું પાણી ૨ ઓંસ, ચોકખું પાણી ૧ ઓંસ, સઘળાંને મિશ્ર કરી ૭૨૦ સરખી ટીકડી બનાવવી.

માત્રા—૧ થી ૬ ટીકડી.

ઉપયોગ—પાંડુ, ક્ષોણતા, ક્ષય વગેરેમાં અપાય છે.

૨. પીલ ઓફ આયોડાઇડ ઓફ આયર્ન.

ગુજરાતી—ફેરી આયોડીડની ગોળી.

બનાવટ—લોહાનો ઝીણો તાર ૪૦ ગ્રેન, આયોડીન ૮૦ ગ્રેન. ઘોચેલી સાકર ૭૦ ગ્રેન, જેઠીમધનો ભુકો ૧૪૦ ગ્રેન, ચોકખું પાણી ૫૦ ટીપાં.

પાણી, આયોડીન અને લોહાનો વાળો ભેગાં કરી ખાટલીમાં મૂકી ફીણ આવે ત્યાં સુધી હલાવવું પછી ખરલમાં સાકર તથા જેઠીમધ સાથે મેળવી તેમાં મેળવી દેવું.

માત્રા—૩ થી ૮ ગ્રેન. દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ—ક્ષય, કંઠમાળ, પાંડુ, અટકાવ ન આવવો, કલેબુ અને બરોળ વધવાથી થયેલો ઉદર રોગ, ઉપદંશના વ્યાધિ, તથા બચ્ચાંઓની નબળાઈ ઉપર અપાય છે.

૩. લોહાનો સખત અક'.

બનાવટ—લોખંડનો વાળો અથવા ચુરો ૫ તોલા, હાઇડ્રોકલોરિક એસિડ ૩૦ તોલા, નાઇટ્રીક એસિડ ૨૨૫ તોલા, ચોકખું પાણી ૨૦ તોલા.

પાણી સાથે પ્રથમ ૨૦ તોલા હાઇડ્રોકલોરિક એસિડ મેળવી ધીમી આંચથી લોખંડનો તાર તેમાં ગળવા દેવો. તેને ગાળી લઈને બાકીનો હાઇડ્રોકલોરિક એસિડ તથા નાઇટ્રીક એસિડ મેળવવાં. બાદ સારી પેઠે ગરમ કરવું; એટલે તેનો રંગ નારંગી જેવો થઈ જશે, ત્યારબાદ પાણી મેળવી ૨૫ તોલા રહે ત્યાંસુધી બળવા દેવું.

ઉપયોગ—આ દવા પીવાના કામમાં આવતી નથી. બહારના ઉપચારમાં હાલક તથા રક્તસ્તંભક તરીકે વપરાય છે.

આ સખત અક'માં રેક્ટીફાઈડ સ્પીરીટ મેળવી પીવાના કામમાં પણ અપાય છે.

અનુભૂત-પ્રયોગ-શતક.

નોંધ:—આ નીચે જણાવેલા પ્રયોગો અમારા હવા-ખાનામાં દરરોજ વપરાય છે. હજારો દહીંઓ ઉપર તે અજમાવેલા છે. ઘણાજ સસ્તા અને દરેક માણસ સહેલાઈથી બનાવી શકે તેવા પ્રયોગો અહીં આપ્યા છે. આ સાંખધી જેમને કંઈ પૂછાવવું હોય તે, જવાબ માટે ટીકીટ બીડીને પૂછાવી શકે છે.

૧. સિદ્ધામૃત.

કુલાવેલી ફટકડી ૩ તોલા, અને સોનાગેરૂ ઘીમાં શેકેલો ૧ તોલો, મેળવી ઘુંટી કપડેથી ચાળી શીશી ભરી રાખવી.

માત્રા—બે આની બાર દિવસમાં ત્રણ વખત.

અનુપાન—મધ સાથે, પાણી સાથે પણ ચાલશે.

ઉપયોગ—ટાઠીઆ તાવમાં આ દવા આપવાથી તાવ ઉતારે છે. ખાંસીમાં તથા બાળકોનો તાવ ઉતારવામાં પણ બહુ ગુણુકારી છે. મોઢું આવ્યું હોય અથવા અવાળુ કુદ્યાં હોય તો મધ સાથે આ દવા ઘસવાથી બેસી જાય છે. હતમંજન તરીકે પણ આનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. જડા કપડેથી આ દવા ચાળી આંખમાં આંજવાથી આંખનાં

ધણાંખરાં હઢોમાં બહુ સારો ફાયદો કરે છે. અનેક દહીંઓ ઉપર વાપરી સારો ફાયદો અનુભવેલો છે. દરેક ગૃહસ્થે ઘરમાં બનાવી રાખી મુકવા જેવી આ હવા છે.

૨. પાચક ક્ષાર.

સોડાબાયકાર્બ અથવા ‘બાવાનો સોડા’ બજારમાં ઘણોજ સસ્તો મળે છે. તે લાવી દરેક ગૃહસ્થે ઘરમાં રાખી મૂકવો, તેનો નીચે પ્રમાણે ઉપયોગ છે.

(૧) નાનાં બાળકોને ઝાડો, પિશાબ બરાબર સાફ થતાં ન હોય તો તેમાંથી ૦૧ તેલો પાણીમાં મેળવી દિવસમાં બે વખત પાઈ દેવો. મોટા માણસે એક તેલા જેટલો એકી વખતે લેવો.

(૨) પેટમાં ગેસ થતો હોય અને દહીં થતું હોય તો, એક મોટા ગ્લાસમાં એક તેલાને આશરે મેળવી ઉપરથી અર્ધા લીંબુનો રસ નીચોવી પી જવું. સોડાનું કામ આપે છે. પેટનાં તમામ હઢોમાં ફાયદો કરે છે.

(૩) કાન પાકતો હોય અથવા કાનમાં સણુકા મારતા હોય તો આશરે અર્ધી રતી જેટલો કાનમાં નાખી ઉપરથી લીંબુના રસનાં બે ટીપાં પાડવાં. આથી ઉભરો આવી કાન સાફ થઈ જાય છે. સણુકા ગમે તેવા મારતા હોય તે તરતજ બંધ થાય છે.

૩. ટ્રાસકાસ નારીક.

વૈદ્યભૂષણ શ્રી ગોવર્ધન શર્મા છાંગાણીનો આ પ્રયોગ છે.

બેઠાંનાં ઉપરનાં છોડાં ૨૦ તોલા, નવસાર ફૂલાવેલો ૧ તોલો, સોનાગેરૂ (ધીમાં શેકેલો) ૦૧૧ તોલો, ત્રણેને કપડેથી ચાળી બરાબર મેળવી લેવાં.

માત્રા-૦૧ તોલો દિવસમાં ત્રણ વખત મધ સાથે.

ઉપયોગ—આસ અને ખાંસીમાં લાંબો વખત ઉપયોગ કરવાથી બહુ સારો ફાયદો કરે છે.

૪. લોહીના ઝાડા તથા અર્શનાશક.

સફેદ રાજ કેરા કપડેથી સાત વાર ચાળી બાટલી ભરી રાખવી.

માત્રા—બેઆનીભારથી ૦૧૧૧ તોલા સુધી ઉંમરના પ્રમાણમાં.

ઉપયોગ—અર્શ કે જેમાં લોહી પડતું હોય તેમાં ભાતના પહેલા કેળીઆ સાથે ધી ખાંડ મેળવી ખવરાવવાથી લોહી પડતું બંધ થાય છે.

લોહીના ઝાડા તથા ખીજા ઝાડા બંધ કરવા આ દવાના જેટલીજ ખાંડ મેળવી પાણી સાથે ફૂકાવવું. એક બે દિવસમાંજ ચમત્કારિક લાભ બતાવે છે. અનેકવાર અનેક જગ્યાએ ઉપર અજમાવેલી આ દવા છે. દરેક ગૃહસ્થ સહેલાઈથી જોખમ વગર ઉપયોગમાં લઈ શકે તેવી આ દવા છે.

૫. કૃમી નાશક.

કંપીલો ૦૧૧ તોલો છાશ સાથે પાંચ દેવાથી સર્વ કૃમિ મરી જાય છે. જીવાળ થાય છે. આ પ્રમાણ મોટા માણસો માટેનું છે. બાળકોને બહુ ઓછી દવા આપવી.

૬. ઘોરરક્ત-મદરરીપુ

ઊનનું જુનું કપડું બાળી કાળી રાખ કરી લેવી,
સફેદ રાખ થવી જોઈએ નહિ. ખુદ્દી જગામાં બાળવું
અને નિર્ધૂમ થાય એટલે ઢાંકી દેવું

માત્રા—એઆનીબારથી ૦૧ તોલા સુધી દિવસમાં
એ વખત ઠંડા પાણી સાથે.

ઉપયોગ—ભયંકર લોહીવા પણ મટી જાય છે.
બીજેજ દિવસે લોહીનું પ્રમાણ એકદમ ઓછું થઈ જાય
છે. મોટી મોટી હવાઓથી સારા ન થએલા રોગી આ
હવાથી સારા થઈ ગયા છે. (રસતાંત્ર)

૭. પ્લીહાંતક ચૂર્ણ

શુદ્ધ નવસાર ૮ તોલા સંચળ અને સોના ગેરૂ
૧-૧ તોલો લેવાં. સઘળાંને મેળવી બારીક ચૂર્ણ કરી લેવું.

માત્રા—૪થી ૮ રતી દિવસમાં એ વખત પાણી સાથે.

ઉપયોગ—ખરોળનું વધવું, કલેજના દોષ, પેટના
રોગ, સોજા, મૂત્રદોષ અને તાવમાં ક્ષાયદો કરે છે (રસતાંત્ર)

સૂચના—આ હવા ખાધા પછી ઉપર ચૂનો લગાવેલું
પાન અથવા તમાકુ ખાવાં નહિ. નહિ તો જીભ ઉપર
ચાંદાં પડી જશે.

૮. સ્વાદિષ્ટ વિરેચન ચૂર્ણ

મીઠી આવળનાં પાન, ૧૫ તોલા. શુદ્ધ ગંધક,
જેઠી મધ અને વરીઆળી એ પાચ, પાંચ તોલા તથા

સાકર ૨૦ તોલા લેવાં. સર્વને ફૂટી, કપડછીન કરી મેળવી ખાટલો ભરી મૂકવો.

માત્રા—૦૧ તોલાથી અર્ધા તોલા સુધી રાત્રે સૂતી વખતે સહેજ ગરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—કબજાઆત, અર્શ, લોહીનો વિકાર, ખસ, ખુજલી વગેરેમાં સાદા જીવાળ રૂપે ઉપયોગી છે. સવારે એક બે ઝાડા થઈને શરીર સાફ થઈ જાય છે. ઘણુંજ સસ્તું છે. ગંધક શુદ્ધ કરવાની રીત છેલ્લાં પાનમાં આપી છે.

૯. ખાલમિત્ર.

ટંકણખાર ફૂલાવેલો ૧૦ તોલા તથા શુદ્ધ ગંધક ૧ તોલો મેળવી ઘુંટી કપડેથી આળી ખાટલી ભરી રાખવી.

નોંધ—ટંકણખાર બે જાતનો મળે છે. એક ૦-૪-૦ શેર અને બીજો ૦-૭-૦ શેર ઝીણી કાંકરીવાળો ઉત્તમ છે અને તેજ વાપરવો.

માત્રા—૦૧૧ રતીથી ૧ રતી. મધ સાથે.

ઉપયોગ—ખાળકોના તમામ રોગોમાં ઉપયોગી છે. કફ છૂટો કરી જલદી બહાર કાઢે છે. ખાળકોની ખાંસી તથા હાંફણીમાં રામખાણુ કામ કરે છે. દરેક માતાએ આ દવા ઘરમાં રાખવીજ જોઈએ. મોઢું આવ્યું હોય તો મધ સાથે મેળવી ઘસવાથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

૧૦. અક'મૂલ વટી.

આકડાનાં મૂળની છાલ અને કાળાં મરી બન્ને સરખા વજને લઈ ખાંડી કપડેથી ચાળી આદુના રસમાં ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળી વાળી રાખવી.

માત્રા—ઉંમર અને શક્તિના પ્રમાણમાં અધી' ગોળીથી ૨ ગોળી સુધી પાણી સાથે.

ઉપયોગ--(૧) કેલેરાનું આ રામબાણ ઔષધ છે. જે હવા ગળે ઉતરી જાય તો દહીં અવશ્ય બચી જાય છે. ઉલટી તરતજ બંધ કરે છે, શરીરમાંનાં તમામ જંતુઓને થોડીવારમાંજ મારી નાખે છે; તે માટે ડુંગળીના રસ સાથે હર અર્ધા કલાકે એક એક ગોળી આપવી.

(૨) ટાઢીઆ તાવ ઉપર પણ આ ગોળી બહુ સારું કામ આપે છે. તે માટે એક અથવા બે ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત આપવી. મેલેરીઆ તાવ પહેલે જ દિવસે અટકી જશે.

આ સિવાય મરડો, ઉધરસ તેમજ ચામડીના રોગ તેમજ વાળામાં પણ ફાયદો કરે છે.

૧૧. સ્વાદિષ્ટ ચૂર્ણ.

કુદીનો સૂકો ૫ તોલા, સુંઠ ૨ તોલા, કાળાં મરી ૨ તોલા, લીંડી પીપર ૨ તોલા, ટાટ'રીક એસીડ ૧૧ તોલો, ખાંડ ૨૦ તોલા.

બધાંને ખાંડી કપડેથી ચાળી બાટલો ભરી રાખવો.

માત્રા—૦૧ તોલા દિવસમાં બે વખત જમ્યા બાદ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—અત્યંત સ્વાદિષ્ટ, પાચક અને શાયક છે, ઉલટી રોકે છે, છાતીનો દાહ મટાડે છે અને પિત્તનાં તમામ દર્દોમાં ગુણકારી છે. એક વખત બનાવી તેનો સ્વાદ જોવા લલામણુ છે. આ ચૂર્ણ અમારું પેટનું છે અને ૧ શેરનો રૂા. ૧-૮-૦ લઈ વેચીએ છીએ.

૧૨. કામદૂધારસ.

સોનાગેરને ઘીમાં શેકી લીલાં આમળાંના રસની રૂા ભાવના આપવી.

માત્રા—૬ રતી બે વખત. ઘી, સાકર અથવા મધ સાથે.

ઉપયોગ—લોહી વધારે છે. પિત્તરોગનો નાશ કરે છે. અમેહ, પ્રદર, પાંડુ, તૃષા, જીર્ણજ્વર મટાડે છે.

અલ્પમૂલ્ય પણ બહુગુણુ દવા છે.

૧૩. હૃદરોગાદિ ચૂર્ણ.

સુકા ધાણા ૭ તોલા, ગુલાબનાં ફૂલ ૭ તોલા, ઉત્તમવંશલોચન ૭ તોલા અને ભીમસેની કપુર ૧ તોલા, બધાંને મેળવી કપડછીન ચૂર્ણ તૈયાર કરવું. (ભીમસેની કપુર બે ત્રણ જાતનું આવે છે, માટે કોઈ હોંશિયાર વૈદ્ય પાસેથી ભારેમાંનું લેવું. બજારમાં બેઆને તોલાથી માંડી ત્રણ રૂપીએ તોલા સુધી વેચાય છે.)

માત્રા—અર્ધો તોલો. દિવસમાં બે વખત.

અનુપાન—ગાયની છાશ અથવા લીંબુના રસની સાથે.

ઉપયોગ—હૃદયશૂળ અને હૃદયના તમામ વિકારોને માટે ઉત્તમ ગુણકારી છે. જેસ ઉપર ચઢતો હોય તે એકદમ નીચે ઉતારે છે. ખૂબ વાછૂટ થઇ પેટ હલકું થઇ જાય છે.

૧૪. લવંગાદિ ગુટિકા.

લવીંગ, કાચો, બેઠાંની છાલ અને કાળાં મરી એ સઘળી ચીજો સરખે ભાગે લઇ ખારીક ચૂર્ણ કરવું. પછી ખાવળની છાલના ઉકાળામાં ૬ કલાક ખરલ કરી વટાણા જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા—૧ ગોળી લઇ દિવસમાં ૫-૭ વાર મોંમાં રાખી રસ ચૂસવો.

ઉપયોગ—સઘળી જાતની ખાંસી દૂર કરે છે. શ્વાસ-રોગમાં પણ લાભકારી છે. (વૈદ્યજીવન.)

૧૫. પ્રવાહિકા રીપુ ચૂર્ણ.

શીશીઓના ખૂચ જુના અથવા નવા ખાળી કોલસા કરવા. નિર્ધૂમ થાય એટલે વાસણ ઢાંકી દેવું, જેથી રાખ ન થઇ જાય.

માત્રા—૩ થી ૬ રતી. દિવસમાં ૩ વખત હાડીના પાણી અથવા હાડી સાથે.

ઉપયોગ—લયંકર લોહીના ઝાડા, મરડો, વગેરે મટાડે છે. અનુભૂત છે.

૧૬. તાવની ગોળી.

લીંડી પીપર ૧ તોલો, શેકેલાં કાચકાંની મીંજ ૨ તોલા, જીરૂ ૧ તોલો, ખાવળનાં તાજાં કેમળ પાંદડાં ૧ તોલો, બધાંને ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળી કરવી.

માત્રા—તાવ આવતા પહેલાં એક કલાક અગાઉ બે ગોળી લેવી. દિવસમાં ત્રણ વખત લેવાથી ટાઢીઓ તાવ જાય.

ઉપયોગ—ખાળક, જીવાન, સ્ત્રી, વૃદ્ધને પણ આપી શકાય. સગર્ભા સ્ત્રીઓને પણ આપી શકાય. તાવ ઉથલો મારી ફરી આવતો નથી. બરોળ તથા લીંબરની વૃદ્ધિના વિકારો મટે છે. અલ્પમૂલ્ય પણ બહુ ગુણુવાળી દવા છે. અનુભૂત છે.

૧૭. જયાવટી.

શુદ્ધ વછનાગ, સુંઠ, કાળાં મરી, લીંડીપીપર, હળદર, લીમડાનાં પાન, નાગરમોથ અને વાવડીંગ, આ આઠે દવાઓને સમભાગ લઈ, ફૂટી, કપડછીન ચૂર્ણ કરી ૧૨ કલાક બકરીના મૂત્રમાં ખરલ કરી ચણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી. (૨. સં.)

માત્રા—૧ થી ૨ ગોળી દિવસમાં બે વખત.

ઉપયોગ—અનુપાન લેદથી સઘળી જાતના તાવ, ખાંસી, બહુમૂત્ર, પાંડુ, પ્રમેહ, ઝાડા, સંઘ્રહણી, રક્તપિત્ત અને નેત્રરોગો વગેરે સર્વ દૂર કરે છે. આ પ્રયોગમાં

મુખ્ય ગુણકારી ઔષધિ વછનાગ છે. વછનાગ સ્વદેહ, મૂત્રલ, પીડાશામક અને વાયુવેગ નાશક છે. વછનાગમાં વાતપિત્તધન ગુણ હોવાથી જીર્ણ સંધિવા અને શ્લેષ્મમાં બહુ લાભદાયક છે. જુદા જુદા રોગો ઉપર અનુપાન નીચે પ્રમાણે છે:—(૧) ટાઢીઆ તાવમાં ગોમૂત્રની સાથે (૨) સન્નિપાતમાં આદુનો રસ અથવા કાળાં મરી અને મધ સાથે. (૩) કફવાળી ખાંસીમાં મધ સાથે (૪) સોજા અને પાંડુમાં દૂધ સાથે (૫) મૂત્રકૃચ્છ્ર અને પથરીમાં ચોખાના ધોવરામણ સાથે. (૬) સંઘ્રહણીમાં છાશ સાથે. (૭) નેત્રસ્ત્રાવ, માંસવૃદ્ધિ અને સર્વ નેત્રરોગોમાં સ્ત્રીના દૂધની સાથે ઘસીને આંજવી. (૮) ભગંદરમાં સુંઠના ચૂણુની સાથે. આ ગોળી મુસાફરીમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. અનેક વૈદ્યો ઘણાં વર્ષોથી વાપરે છે.

૧૮. આંખેહયાત.

જસતનો બારીક ચૂરો કરી ધુંટી કાચના અથવા ચીનાઈ માટીના વાસણમાં નાખી દરરોજ એક લીંબુ સવારે અને એક લીંબુ સાંજે તેમાં નીચોવવું. કાચની સળીથી હલાવતા રહેવું. ૭ દિવસમાં બરાબર સફેદ ભસ્મ બની જશે.

ગુણ—આંખનાં તમામ દર્દો માટે સર્વોત્તમ. આંખનાં દરેક નાસુર બંધ કરે છે. સુરમેા આંજવાની સળીથી બે વખત દવા આંખમાં આંજવી. કપડેથી ચાળી શીશીમાં ભરવી.

૧૯. નીમ અક.

હળદર શેર ૧, ગોળ શેર ૧, લીમડાની સફેદ અંતર્છાલ શેર ૧, ચોકખું પાણી શેર ૧૬.

વિધિ—પ્રથમ એક રીઢું માટીનું વાસણ લઈ તેને પાછળની બાજુએ સીમેન્ટ લગાડી દેવો. તે સૂકાયા બાદ ઉપર લખેલી સર્વ ઔષધિઓ અંદર નાખી મોઢું સીમેન્ટથી બરાબર બંધ કરવું. બાદ ખુલ્લી જમીનમાં ૧૧ ગજ ઉંડો ખાડો ખોદાવી તળીએ ઘોડાની લાહ તાણ અર્ધોઅર્ધ ભરી ઉપર માટલું મૂકી બાકીનો ભાગ ઘોડાની લાહથી ભરી દઈ ખાડા ઉપર ઘૂળ વાળી દેવી. તે માટલું ૨૧ દિવસ બાદ જમીનમાંથી કાઢી ખોલો અંદરની દવા ગાળી કાચના બાટલા ભરી લેવા.

માત્રા—૨ તોલા. સવાર સાંજ.

ઉપયોગ—તમામ જાતના રક્ત-વિકાર માટે સર્વોત્તમ દવા છે રક્ત-પિત્ત પણ મટાડે છે અલ્પમૂલ્ય પણ બહુ ગુણવાળી દવા છે.

૨૦. પામા રીપુ પ્રવાહી.

ફેડયા વગરનો કળીયુનો તોલો—૧, ગંધક તોલા ૨, પાણી શેર ૨૧. પાણીમાં બન્ને વસ્તુઓ નાખી ખૂબ ઉકાળી ઉતારી લેવું. બાદ નીતરતું પાણી ગાળ્યા વગર બાટલામાં ભરી લેવું.

ઉપયોગ—ખસ, લુખસ, ખુજલી વગેરેમાં આ દવા માલીસ માટે વપરાય છે. દવા ખૂબ માલીસ કર્યા પછી

અર્ધા કલાક પછી નાહિ નાખવું. રાત્રે સૂતી વખતે માલીસ કરી સૂઈ જવું. સવારે સાબુ ચોળી નાહિ નાખવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

૨૧. હુખ્ખે કુચિલા

ઝેરકેચલાં (વિષતિંદુક) તોલા ૪ લઈ ૦૧ શેર ઘઉંની સાથે ભાડભુંજની રાખમાં શેકાવી લેવાં. ઘઉંના દાણાની ધાણી ફૂટી જાય એટલે શેકાઈ ગયાં સમજવાં. ત્યારબાદ તેને ઘીમાં તળી લેવાં. બાદ ઉપરનાં છોડાં તેમજ અંદરની વચલી જીભ કાઢી નાખી ખૂબ ખારીક ખાંડી કપડેથી ચાળી મધમાં જીવાર જેવડી ગોળી બનાવી મૂકવી.

માત્રા—સવારમાં ૧ થી ૨ ગોળી માખણ, મલાઈ અથવા દૂધ સાથે. ઘીનો ખોરાક વધુ રાખવો.

ઉપયોગ—ઠંડી ઋતુમાં લેવાથી અજબ અસર બતાવે છે. કમરનું દર્દ, ઇન્દ્રિની કમજોરી, સ્વપ્નદોષ, અજીર્ણ વગેરેમાં બહુ સારો ફાયદો કરે છે.

સૂચના—આ ગોળી ગરમ છે માટે બહુ પાતળા અને પિત્તપ્રકૃતિવાળા માણસોએ તેનો બહુજ ઓછો ઉપયોગ કરવો. લાંબો વખત સેવન ચાલુ રાખવું નહિ.

૨૨. મુળાનો મુરખ્ખો.

સારા જડા મૂળા લઈ સહેજ છોલી ચકતાં કરવાં. બાદ ગાયના ઘીમાં શેકવાં. (લાલ થવા દેવાં નહિ). પછી

મૂળાનો રસ કાઢી ગાળી સાફ કરી તે સાકરમાં નાખી ઋતુ પ્રમાણે ચાસણી તૈયાર કરવી. ખાંડ અથવા સાકર ચકતાના વજનથી રા ગણી લેવી. આ ચાસણીમાં મૂળાનાં તૈયાર કરેલાં ચકતાં ડૂબાડવાં. એક અઠવાડિયું રાખી મૂક્યા બાદ સેવન કરવું.

માત્રા—બે ત્રણ ચકતાં અંદરની ચાસણી સાથે સવાર સાંજ બે વખત ખાવાં.

ઉપયોગ—બવાસીર (અર્શ)ને માટે છેદલામાં છેદલી હવા છે. ૨—૩ દિવસમાંજ કાયદો બતાવે છે. મસા કરમાઈ જાય છે. છ માસ સુધી કાયમ ઉપયોગ કરવાથી મસાની ઉપાધીમાંથી કાયમને માટે છૂટી જવાય છે.

૨૩. ગુલમરીપુ.

બંદુકનો કાળો દારૂ, ૫ તોલા. અંધેડાની રાખ ૫ તોલા. ખરસાંડીની ડીરોની રાખ ૫ તોલા. ત્રણેને ભેગાં મેળવી કપડેથી ચાળી બાટલી ભરી રાખવી.

માત્રા—૦૧ તોલો દિવસમાં બે વખત જમ્યા બાદ અથવા જરૂર પડે ત્યારે.

ઉપયોગ—ગમે તેવો ગોળો ચઢેલો પહેલીજ પડીકીથી બેસી જાય છે. પેટનાં તમામ દર્દો માટે ગુણુ-કારી હવા છે. ગોળા માટે પેટ'ટ છે.

૨૪. રોગને કંઠમાલ.

ઝરખનાં લીંડાં ૬ પૈસાબાર લઈ તેને આંબલીની કાળી છાલ શેર બે લઈ તેમાં લીંડાં મૂકી સળગાવવું.

ઠંડુ થયેથી લીંડાંની રાખ કાઢી લઈ તેમાં મોરથુથુ ૨
પૈસાભાર નાખી ખરલ કરવું. પછી કણ્ણીયા તેલમાં ૧
પહોર સુધી ખરલ કરી કંઠમાળ ઉપર ચોપડવાથી ગાંઠો
જલદી રૂઝાઈ જાય છે અને ફરી થતી નથી. આ એક
ફકીરનો તુરખો છે. સારું કામ આપે છે. નહિં રૂઝાતાં
ભરનીંગળ ગુમડાં પણ આ મલમ લગાવવાથી બહુ
જલદી રૂઝાઈ જાય છે.

૨૫. પ્રમેહાન્તક વટી.

કાચો બેરળે શેર ૧ લઈ ૧૦૧ વખત પાણીથી ઘોઘ
નાખવો. બાક ૧ શેર શંખજીરૂ બારીક વાટી તેમાં
મેળવી ચણીબોર જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા—૨ ગોળી સવારે તથા બે સાંજે.

ઉપયોગ—પરમીઓ નવો અથવા જુનો આ
ગોળીના ૧૭ દિવસના ઉપયોગથી મટી જાય છે.

પથ્ય—ખાવામાં ચણાની રોટલી, ઘી, ચોખા અને
ખુરખાંડ, ઘઉંની રોટલી પણ ખાઈ શકાય. ચણાની
ખાવાથી બહુ જલદી ફાયદો થશે. મીઠું અને દૂધ
છોડી દેવાં. (રસતંત્ર)

બેરળે ૧૦૧ વખત ઘોવો ન હોય તો પાછળ
પ્રયોગ નં. માં જણાવ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ કરેલો પણ
વાપરી શકાશે.

૨૬. વીર્યશોધક ચૂર્ણ.

બાવળના બી વગરના કાચા પરડા (ફળ), બાવળની કુંપળ અને બાવળનો ગુંદર એ ત્રણેને સમભાગ લઈ બારીક ચૂર્ણ કરી રાખવું.

માત્રા—૦૧ તોલાથી ૦૧૧ તોલા સુધી સાકરની સાથે મેળવી ફાકવું અને ઉપર દૂધ પીવું.

ઉપયોગ—વીર્યનું પાતળાપણું, સ્વપ્નદોષ, પીશાબની સાથે વીર્યનું જવું, વગેરે ધાતુદોષ દૂર થઈ વીર્ય શુદ્ધ ગાઢું અને સફેદ બને છે. સાધારણ વસ્તુ હોવા છતાં બહુ સારું કામ આપે છે.

૨૭. કાશીસાદિ વટી.

હીરાકસી, ટંકણખાર પુલાવેલો, હીંગ શેકેલી અને એળીઓ એ સર્વને સમભાગ મેળવી કુંવારપાઠાના રસમાં ૬ કલાક ખરલ કરી એક એક રતીની ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા—૨ થી ૪ ગોળી. દિવસમાં બે વાર પાણી સાથે.

ઉપયોગ—સ્ત્રીઓને માસિક ધર્મ ઓછો આવતો હોય, અટકાવ આવતી વખતે બહુ દર્દ થતું હોય, અનિયમિત અટકાવ આવતો હોય વગેરે સર્વ દોષોને દૂર કરીને ગર્ભાશયને શુદ્ધ બનાવે છે. અટકાવ આવી ગયા પછી દસ દિવસ સુધી આ દવા લેવી નહિ. બાદ ચાલુ કરવી.

૨૮. શપ્તકે લઝ.

લીમડાનાં પાકાં પાન ૧૦ તોલા, કાળી જીરી ૨૧૧ તોલા, પીત્તપાપડો (ખાખરાનાં બી) ૨૧૧ તોલા, સોના-

ગેરૂ (ધીમાં શેકેલો) ૨૥ તોલો, ઉપરની સર્વ દવાઓને અલગ અલગ ખાંડી, ઘુંટી, ચાળી, ખાટલો ભરી રાખવો.

માત્રા-બેઆની ભારથી ૦૧ તોલો સુધી. દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ-ટાઢીઓ તાવ, તેમજ ખાંસી સાથેના તાવમાં બહુ સારૂ કામ આપે છે. ઘણીજ સસ્તી, ઘેર બનાવી ગરીબોને અને બને તો સર્વને મફત આપવા જેવી દવા છે.

૨૯. શપુફે પેચીસ (મરડો).

વરીયાળી (તવાપર શેકેલી) તોલો ૫.

ખસખસનાં પોસ્ત તોલો ૫.

હીમજી હરડે (દિવેલમાં તળેલી) તોલો ૫.

ત્રણે દવાઓને ખાંડી, ચાળી, ખાટલો ભરવો.

માત્રા-મોટાને ૦૧ તોલો દિવસમાં બે વખત અને બચ્ચાંને ૧ વાલ બે વખત.

અનુપાન-ખસખસનું પાણી અથવા સાદુ પાણી.

ઉપયોગ-અમળાટ સાથેના ઝાડા તથા મરડો તરતજ ખંધ કરે છે.

૩૦. વિષતિંદુક વટી.

શુદ્ધ ઝેરકોચલાંનું ચૂર્ણ ૦૧૧ તોલો, સુંઠ તોલો ૧, મરી તોલો ૧, એ સર્વ મેળવી પાણીમાં ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા-ઉંમર અને શક્તિના પ્રમાણમાં મોટાંને ૧-૧ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત.

ઉપયોગ-હિસ્ટીરીયા, સંધિવા, કમરનું દર્દ, અજીર્ણ વગેરેમાં બહુ સારો ફાયદો કરે છે. ઉપર દૂધ પીવું.

૩૧. ટ્રેસિંગ ઓઇલ.

કારબોલિક એસિડ તોલા રા., અને કપુર તોલા ૫ લ્ધ કપુરનો ભૂકો કરી શીશીમાં નાખી પછી કારબોલિક એસિડ મેળવવો. હલાવી બાટલી ભરી રાખવી.

(ગોપાલજી. કું. ઠક્કર.)

ઉપયોગ—(૧) અકસ્માત બળી જવાના કેસોમાં આ તેલ તરતજ લગાડવાનું શરૂ કરવાથી પાકવા કે સડવા દેતું નથી. મૂકતાંજ બરફ જેવી ઠંડક આપી પીડા શાંત કરે છે.

(૨) કાનમાંથી રસી નીકળવી, કાન પાકવો એમાં આ તેલનાં ટીપાં નાખવાથી રૂઝ આવી રસી બંધ થઈ જાય છે.

(૩) લોહી બંધ કરે છે, સડતું ચાંદુ સાફ કરી જલદી રૂઝ લાવે છે. માર વાગવાથી ભાગ છુંદાઈ ગયો હોય તે ઉપર લગાડવાથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

આ એકજ દવા આયરોફેર્મ, ટિન્કચર આયોડીન, બીંક બોરીક મલમ, હાઇડ્રાજીરી લોશન વગેરેનું કામ આપે છે. દરેક ગૃહસ્થને એક વખત બનાવી વાપરી

જોવા ભલામણ છે. અમોએ અમારા હવાખાનામાં વાપરી કાયદો અનુભવેલો છે.

આ તેલ સારામાં સારૂ એન્ટીસેપ્ટિક અને રૂઝ લાવનાર ડ્રેસીંગ માટે ઉત્તમ ઔષધ છે.

(આરોગ્ય સિંધુ)

૩૨. સરલ અંજન.

કબુતરની જુની હધાર ૫ તોલા લાવી ખૂબ ઘુટી કપડેથી ચાળી શીશીમાં ભરી મૂકવી.

સવારે તથા રાત્રે સૂતી વખતે સુરમો આંજવાની સળીથી આંખમાં આંજવાથી ઝાંખ, જાણુ, ફૂલ. આંખમાંથી પાણી વહેવું વગેરે સાધારણ આંખના રોગો સારા થાય છે. (ધન્વન્તરિ)

૩૩. નેત્ર-ખિંદુ.

વરસાદનું પાણી અથવા વરાળ કરી ઠારેલું પાણી રા. તોલા, શુદ્ધ પુલાવેલી ફટકડી ૩ રતી અને પોટાસ પરમેનેટ ૦.૧ રતી મેળવી શીશી ભરી મૂકવી. સવાર સાજ આંખમાં ટીપાં પાડવાં.

ગુણ—નેત્રલિપ્યંદ, નેત્રશ્રાવ બહુ જલદી મટે છે.

૩૪. ખસનો મલમ [રામખાણ].

રસકપુર ૬૦ ગ્રેન અથવા આશરે ૦૧ તોલો, વેસેલાઈન રા. તોલા. બન્નેને બરાબર મેળવી મલમ બનાવી રાખવો. (ઝેરી છે.)

ભયંકર ખસ અને ખુજલીની રામખાણુ દવા છે. તાત્કાલીક લાભ ખતાવે છે. ઘણીવાર અનુભવેલી છે.

૩૫. ખસનો સાદો મલમ.

ગંધક ૦૧ તોલો, ફટકડી ૦૧ તોલો, ખેરીક એસિડ ૦૧ તોલો અને વેસેલાઈન ૨૦૦ તોલા લઈ મેળવી ડબ્બો ભરી રાખવો.

ઉપયોગ—ખસ ખુજલી, ચાંદાં વગેરે જલદી રૂઝવે છે ઉપરનો મલમ ઘણો મોંઘો છે જ્યારે આ એકદમ સસ્તો છે. ધીમે કામ આપે છે.

૩૬. ક્ષારપર્પટી.

શુદ્ધ સુરોખાર ૧૬ તોલા તથા ફટકડી ૪ તોલા ખન્ને મેળવી ચૂર્ણ કરવું. પછી સાફ કરેલી લોખંડની કઠાઈમાં નાખી ધીમા તાપ પર ગરમ કરવું. જ્યારે ચૂર્ણ પાણી જેવું થાય ત્યારે કઠાઈ હિંતારી હવાને કડછીથી કઠાઈમાં ફેલાવી દેવી. થોડા વખતમાં તે હવા સુકાઈ જાય તથા કડાઈ ઠંડી થાય ત્યારે પર્પટી ઉખાડી લેવી.

સૂચના—આ હવાવાળી કઠાઈમાં પાણીનું ટીપું પડવું જોઈએ નહિ; જો પાણી અડશે તો મોટો અવાજ થઈ કઠાઈ ફાટી જશે.

માત્રા અને અનુપાત્ર—ખાધા પછી દિવસમાં બે વખત ૩ થી ૬ રતી સુધી.

ઉપયોગ—અમ્લપિત્ત, ખરોળ, ચક્રત, શળ, અજીર્ણ, હોજરીનો વરમ, ગોળો, મંદાગ્નિ, તાવ, જળોદર વગેરે મટે છે. અમ્લપિત્ત રોગ માટે આ ઉત્તમ ઔષધિ છે.

(આ. ભિ.)

૩૭. બ્રાહ્મી શરબત.

સુકાં બ્રાહ્મીનાં પાન ૮૦ તોલા લઈ સાફ કરી આઠ ઘણા પાણીમાં ધીમા તાપે ઉકાળવાં. ચોથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગાળી લેવું. ગાળેલા પાણીમાં ૫ શેર સાકર મેળવી ચાસણી શરબત જેવી કરી લેવી.

માત્રા—૧ તોલાથી ૨૦ તોલા સુધી ઠંડા પાણીમાં મેળવી પીવું.

ઉપયોગ—જ્ઞાનતંતુની નબળાઈ, યાદશક્તિની ખામી, શિરદર્દ, ઉન્માદ, અપરમાર, ચક્કર વગેરેમાં સારો ફાયદો કરે છે. બુદ્ધિવર્ધક તથા ઉત્તેજક છે.

૩૮. મૃદિરેચન રસ.

નાની ઇલાયચીના દાણા ૧ તોલા, શુદ્ધ ગંધક ૨ તોલા. મુર્દાસંગ ૨ તોલા, અને વલીયારી ૩ તોલા મેળવી બારીક ચૂર્ણ કરવું.

નોંધ—મુર્દાસંગને આદુ રસમાં અથવા સુંઠના ઉકાળામાં ૩ વખત પલાળવાથી તે શુદ્ધ થાય છે.

માત્રા—૧ થી ૨ રતી સુધી દૂધની સાથે પાંચ દિવસ સુધી રોજ સવારમાં આપવી. મોટી સ્ત્રીઓને બેઆની ભાર દવા આપવી.

ઉપયોગ—માટી ખાવાથી શ્રીકાશ આવી ગઈ હોય ત્યારે બુલાખ માટે આ દવા અપાય છે. આ દવાથી માટી ઝાડા મારફત નીકળી જઈ પ્રકૃતિ ખરાબર થઈ જાય છે. બચ્ચાં અને સ્ત્રીઓ માટે બહુ લાભકારી દવા છે. (ર. ચં.)

૩૯. કામલાન્તક.

આકડાનાં મૂળનું ચૂર્ણ ૧૦ તોલા, સોડાબાય કાળું ૩૦ તોલા, કાળાં મરી ૧૦ તોલા. ત્રણેને મેળવી ચાળી ખાટલો ભરવો.

માત્રા—૦૧ તોલો દિવસમાં બે વખત છાશ સાથે.

ઉપયોગ—એક અઠવાડિયામાં કમળો (પીળીયો) મટે.

(જ. જ.)

૪૦. કાસ મર્દન ગુટિકા.

આકડાનાં ફૂલની મીંજો અને કાળાં મરી સમભાગ લઈ ઘૂંટી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા—દિવસમાં ૪ વખત એક એક ગોળી.

ઉપયોગ—ખાંસી, દમ, હીસ્ટીરીઆ વગેરેમાં સારો ફાયદો કરે છે.

૪૧. બ્રાહ્મી તેલ.

બ્રાહ્મીનાં પાન શેર ૦૧, દંતીમૂળ તોલા ૨૧, નસોતર તોલા ૨૧, ગરમાળો તોલા ૫, આમળાં તોલા ૨૦, મરી તોલો ૧, વાવડીંગ તોલા ૨૧, એ સર્વ વસ્તુઓનું ચૂર્ણ કરી આઠ ગણા પાણીમાં ધીમા તાપે ઉકાળો કરવો. એથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે હિતારી ગાળી લેવું. પછી તે ઉકાળામાં તલનું તેલ શેર ૫ મેળવી કલાઈ કરેલા મોટા વાસણમાં ધીમા તાપે ઉકાળવું. (૩૦ શેર પાણી માય તેવડું વાસણ લેવું.)

ઉકાળતી વખતે કપુરકાચલી તોલા ૨૧, કચુરો

તોલો રા, ચંદન સફેદ તોલો રા, ઘઉંલો તોલો રા તથા
વાળો તોલો ૫ લઈ સર્વ વસ્તુઓનો કલક કરી ઉપરના
ઉકાળામાં નાખવો. પાણી બળી બંધ ત્યારે ઉતારી, ગાળી,
ઠંડુ થયે ભરી લેવું.

ગુણ—માથાની ગરમી, અપરમાર, ઉન્માદ, માથાનું
દરદ, શાનતંતુની નિર્બળતા વગેરે મટી બુદ્ધિનો વિકાસ થાય.

૪૨. ખરજવાનો મલમ.

પારા ગંધકની સમભાગ કજ્જલી તોલો ૨, મોરચુથુ
તોલો ૧ અને સોનાગેર તોલો ૧ વાટી વેસેલાઈનમાં
અથવા સો વખત ઘોચેલા ઘીમાં મેળવી ખરજવા પર
લગાડવાથી મટી બંધ છે.

૪૩. વિષમુષ્ટિ આસવ.

ગળો ૧ તોલો, ઝેર કાચલાં (અશુદ્ધ ચાલશે),
કરીયાતુ, કાળી દ્રાક્ષ, અને નાગરમોથ એ ચારે ૦૧-૦૧
તોલો અને ગોળ ૧૫ તોલો લેવાં. ગોળ સિવાયની સઘળી
વસ્તુઓને કુટી ૧ શેર પાણી મેળવી કાચના વાસણમાં
મેં બંધ કરી ભરી મૂકવું. દરરોજ એક વખત તે દવાને
ખરાખર હલાવવી. ૩૦ દિવસ પુરા થયા બાદ અંદરનું
પ્રવાહી ગાળી બાટલો ભરી લેવો.

માત્રા—૨૦ થી ૪૦ ટીપાં સવાર સાંજ એ વખત
૧ તોલો પાણી મેળવીને આપવી.

ઉપયોગ—જવરનાશક, શક્તિવર્ધક અને હૃદયને
બળ આપનાર છે. તાવ જલદી મટાડી ભૂખ લગાડે છે.

(ધન્વન્તરિ.)

૪૪. સ્વાદિષ્ટ ચંદ્રપિપ્પલી.

કાગદી લીંબુનો રસ ૧૦૦ તોલા. નાનાં લીંડીપીપર ૨૦ તોલા. સિંધવ ૧૫ તોલા, નવસાર શુદ્ધ ૧ તોલો. ઇલાયચીદાણા ૩૧ તોલા, મરી કાળાં ૩ તોલા, અજમે ૫ તોલા. ફક્ત નવસાર અને સિંધવનેજ ઘુંટી લેવાં. બાદ સઘળાંને માટીના અથવા કાચના વાસણમાં રાખવાં. ૩ દિવસ લીંબુના રસમાં પડી રહેવા દેવાં. પછી ગરમ કરી લેવું. બહુ થયા પછી ઉતારી પહોળા મુખના વાસણમાં ૩-૪ દિવસ સુકાવા દેવું.

ગુણ—કેલેરા, મંદાગ્નિ, અજીર્ણમાં બહુ ગુણકારી છે. ૨-૩ પીપર અથવા ૩-૪ મરી ખાવા આપવાં.

૪૫. નેત્રામૃત વટી.

ઝીંક ઓકસાઇડ ૩ તોલા (જસતનાં ફૂલ), સફેદ ફટકડીનાં ફૂલ ૧ તોલો, સાકર ૧ તોલો, મોરચુથુ ૧ તોલો, સઘળાંને ઘુંટી ૧ દિવસ ગુલાબજળમાં ખરલ કરી ચણા બરાબર ગોળી વાળવી.

ગુણ—આ ગોળી સવાર સાંજ પથર ઉપર ઘસી આંખમાં આંજવાથી દુઃખતી આંખો મટે છે. ૩ દિવસ-માંજ રતાશ, સોળે, બળતરા વગેરે નાશ પામે છે. પાણીમાં ઘસી આંજવી. (ધન્વન્તરિ)

૪૬. રાજગુટિકા.

સુંઠ ૪ તોલા, શુદ્ધ આમળસારો ગંધક ૨ તોલા,

સિંધવ ૨ તોલા. એનું ખારીક ચૂર્ણ કરી લીંબુના રસમાં ઘુંટી નાની ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ કરવી.

માત્રા—બે, બે ગોળી દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત.

ગુણ—કેલેરા, અજીર્ણ, ચુંક મટે. સ્વાદિષ્ટ છે.

૪૭. મૂર્છાન્તક નસ્ય.

નવસાર, ફેડયા વગરનો કળીચુનો અને કલમીશોરો દરેક ૧-૧ તોલો લઈ જુદાં જુદાં ઘુંટી એક મજબુત ખુચ વાળી ખાટલીમાં ભરી સારી રીતે મેળવવાં. પાછળથી કપુર ૦૧ તોલો લઈ ઘુંટી તેમાં મેળવવું. સઘળાંને ખૂબ હલાવી રાખી મુકવું.

ઉપયોગ—બેભાન અવસ્થામાં સુંઘાડવા માટે બહુ ઉપયોગી. સન્નિપાત, હીરટીરીઆ તથા સર્પવિષની મૂર્છા દૂર કરે છે. જો સુંઘી ન શકે તો નળીથી ૦૧ રતી જેટલી દવા નાકમાં નાખવી.

૪૮. બાળા ગોળી.

ટંકણખાર કુલાવેલો ૨ તોલા, કાળી હરડે ૧૦ તોલા, કપુરકાચલી ૫ તોલા, વલીઆરી ૫ તોલા, અતિવિષની કળી ૩ તોલા, નાગરમોથ ૩ તોલા.

સઘળાંને કુટી ચુનાના પાણીમાં ૩ દિવસ ઘુંટી વટાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી. ઉંમરના પ્રમાણમાં એક અર્ધી અથવા ચોથા ભાગની ગોળી પાણીમાં ઘસી દિવસમાં ત્રણ વખત પાવી.

ઉપયોગ—ખાળકેની ઉલટી, લીલાપીળા ઝાડા, દૂધ ન પચવું, તાવ વગેરે મટે છે. દરેક ખાળકની માતાએ પાસે રાખવા જેવી આ ગોળી છે.

૪૯. સુખક નારીકં.

ખિન્નેરાનું તેલ (Balsom Copaibae) અને સુખડનું તેલ સમભાગ મેળવી રાખી મૂકવું. એમાંથી રોજ ૩૦ ટીપાં પતાસા ઉપર નાખી ખાવા આપવાં. ૨૦ દિવસમાં જીનામાં જીનો રોગ મટી જાય. (ધન્વન્તરિ.)

૫૦. ઇચ્છામેદી ગુટિકા.

સુંઠ, પીપર, મરી, પારહ (હિંગજોકમાંથી ઉડાવેલો), શુદ્ધ ગંધક અને ટંકણુખાર એ દરેક એક એક તોલો અને શુદ્ધ નેપાજો ૬ તોલા સાથે મેળવી પાણીમાં ચણોઠી જેવડી ગોળી વાળવી.

૨ થી ૩ ગોળી ઉના પાણી સાથે આપવાથી જીલાખ લાગે છે. જીલાખ વાળવા માટે ખીચડી હઠીં ખવરાવવું.

(લૈ. ૨.)

૫૧. ઉદરામૃતયોગ.

કુંવારપાઠાનો ગરબ, મૂળાનો રસ, લીંબુનો રસ. દરેક ૨૦, ૨૦ તોલા, આદુનો રસ ૫ તોલા, ટંકણુખાર કુલાવેલો, નવસાર, ચિત્રકમૂળ, પીપરીમૂળ, શેકેલી હિંગ, સુંઠ, મરી, પીપર, ૭૩ શેકેલું, અજમે અને ફરાંસીનો ચુરો એ દરેક એક-એક તોલો. આ સર્વને ખાદલીમાં

નાખી (સૂકી હવાએ કપડછાન કરી લેવી) સાત દિવસ તાપમાં રહેવા દેવું. બાદ અંદરની હવા ગાળી બાટલીમાં ભરી લેવી. (ધન્વન્તરિ.)

માત્રા—૦૧ તોલાથી એક તોલા સુધી, દિવસમાં બે વખત, બાધા પછી સમભાગ પાણી મેળવી પીવું.

ઉપયોગ—ઉદરરોગ, બરોળ, કલેજનો દોષ, પાન્ડુ, સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયના દોષ, મન્દાગ્નિ, કબજાઆત, અને શૂલ વગેરે રોગો થોડા દિવસમાં દૂર થાય છે.

૫૨. ધાવ તૈલ.

ભિલામાં, લસણ, કાંઠા (ડુંગળી) અને અજમે પાંચ, પાંચ તોલા લેવાં. સઘળાંને મેળવી ૪૦ તોલા તેલમાં શેકી લેવાં. ઠંડુ થયા બાદ તેલ ગાળી લેવું.

ઉપયોગ—નવો થયેલો જખમ, (છરી, ચપ્પુ, પથ્થર વગેરે વાગવાથી લોહી નીકળવું) મટાડવામાં બહુ ઉપયોગી છે. આ તેલ સાધારણ વસ્તુઓથી બનેલું છે. પરંતુ ઘણુંજ લાભદાયક છે. આ તેલનું પુમડું બાંધવાથી ઘા પાકતો નથી.

૫૩. લીંબુનું શરબત.

લીંબુના રસમાં રસના વજનથી રાા ઘણી સાકર મેળવી ચાસણી બનાવી લેવી. શરબત તૈયાર થાય ત્યારે ગરમ ગરમ ગાળી લેવું. ઠંડુ થયા બાદ ગાળવું નહિ.

માત્રા—૧ થી ૨ તોલા સુધી પાણી મેળવી પાવું.

ઉપયોગ—પિત્તવિકાર, મન્દાગ્નિ, અજીર્ણ, કબજાઆત વગેરે મટે.

૫૪. આમલીનું શરબત.

એક શેર આમલી બેશેર પાણીમાં ચાર પ્રહર ભીંજવી રાખી (રાતે પલાળી રાખવી, પછી તે પાણી ગાળી ઉકાળી અધુરું બાળવું); અને તેમાં ૨ શેર સાકરની ચાસણી કરી નાખી શરબત બનાવવું.

માત્રા—૨ તોલાથી ૫ તોલા સુધી.

ઉપયોગ—બંધકોશવાળાએ રાત્રે અને પિત્તવાળાએ સવારે સેવન કરવું. અજીર્ણ અરુચિ વગેરે મટે છે. બહુ સ્વાદિષ્ટ અને ગરમ રૂતુમાં સેવન કરવા યોગ્ય છે.

૫૫. કંકર્ત્તન રસ.

અંધેડાનાં પંચાંગ ૨ શેર, જાવંત્રી ૨ તોલા, નાની ઈલાયચી છોડાં સાથે તથા જાયફળ અને લવીંગ ૧-૧ તોલો તથા કાળાં મરી ૩ તોલા લેવાં. આ સઘળી દવાઓને કઠાઈમાં નાખી બાળવી. ધૂમાડા વગરની રાખ થઈ જાય ત્યારે ખરલ કરી લેવાં. બાદ ૧ તોલો ચરસની રાખ મેળવવી. (અભાવમાં ગાંજા અને તમાકુની ચલમમાં રહેલા શેષ ગલની નિર્ધૂમ રાખ બનાવી કામમાં લેવી) ત્યારબાદ ૧ તોલો ટંકણ કુલાવેલો, પારાગંધકની કજ્જલી ૦.૫ તોલો મેળવવાં. સારી રીતે ઘુંટી બાટલી ભરવી.

માત્રા—૧ થી ૨ રતી. દિવસમાં ૩ થી ૪ વાર નાગર-વેલના પાનની સાથે ચાવીને રસ ધીમે ધીમે ઉતારવો.

ઉપયોગ—ખાંસી અને શ્વાસ મટાડવામાં બહુ ઉપયોગી છે.

વર્ષોના જામેલા કફને બહાર કાઢી નાખે છે. સુકી અને તર બન્ને પ્રકારની ખાંસીમાં ઉપયોગી છે. ધર્માદા દવાખાનામાં આ પ્રયોગ વપરાયેલો છે.

(ગોવર્ધન શર્મા, છાંગાણી)

૫૬. શિવાક્ષાર પાચન ચૂર્ણ.

હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ ૧૦ તોલા, નાની હરડે ૧૦ તોલા, સોડા બાય કાર્બ ૧૦ તોલા, એ સઘળી ચીજોને મેળવી કપડેથી ચાળી બાટલો ભરવો.

માત્રા—૦૧ તોલાથી ૦૧૧ તોલા સુધી દિવસમાં બે વખત જમ્યા બાદ ગરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—વાયુ, અજીર્ણ, કબજિયાત, આક્રોશ, હેડકી, ઉલટી અને કૃમિ વગેરે રોગો મટે છે. વાછૂટ ખૂબ થાય છે. (રસતંત્ર)

૫૭. શ્વાસાન્તક વટી.

શુદ્ધ ઝેરકોચલાં, લીંડીપીપર, લવીંગ અને જેઠી મધ એ સર્વને સમભાગ લઈ મેળવી બેઠાંના ઉકાળામાં ૧૨ કલાક ખરલ કરી ૧-૧ રતીની ગોળીઓ બનાવી લેવી.

માત્રા—રોજ સવારમાં ૧-૧ ગોળી ખવડાવી ઉપરથી ૧-૨ તોલા ગાયનું ઘી પાવું. સાંજે ગાયના દૂધની સાથે ૧ ગોળી આપવી.

ઉપયોગ—અરુચિ, મન્દાગ્નિ, પાસાનું શૂળ, કબજિયાત વગેરે સર્વ ઉપદ્રવો સાથેનો કફવાળો શ્વાસ રોગ થોડાજ દિવસમાં મટી જાય છે. (ઓ. ગુ. ધ. શા.)

૫૮. ચીંચા ભદ્લાતક વટી.

આમલી અને ભીલામાં સરખે ભાગે લઘ કૂટી મોટા બોર જેવડી ગોળીઓ વાળવી. (આંબલી નવી લેવી, મીઠું મેળવેલી લેવી નહિ.) બન્ને વસ્તુઓને કુટવાથી ગોળી બની જશે. પાણી મેળવવાની જરૂર નથી.

(આ. નિ. મા.)

માત્રા—૧થી ૨ ગોળી સુધી દિવસમાં બેથી ત્રણ વાર છાશ અથવા પાણી સાથે આપવી.

ઉપયોગ—કૉલેરા, સંગ્રહણી, ઝાડા, પેટનું થૂળ, ઉપદંશથી થએલો સંધિવા, પક્ષાઘાત, વાના જુદા જુદા રોગો, વગેરેમાં બહુ સારો ફાયદો કરે છે. કૉલેરાની આ રામબાણુ દવા ગણાય છે. બીજા રોગોમાં પણ સારો શુભ્ર બતાવે છે. આ દવાની સાથે ખાસ પરહેજનું બંધન નથી.

૫૯. જુલાબની ગોળી-૧.

શુદ્ધ આમળસારો ગંધક તોલો ૦૧, પારો તોલો ૦૧ લઘ બન્નેની કજ્જલી કરવી. તેમાં શુદ્ધ નેપાળો તોલો એક અને ભીલામાં નંગ ૨ ઝીણું વાટી એકત્ર કરી લીંબુના રસમાં બાર કલાક ઘુંટાઈ કરી મગના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી. (આ. નિ.)

માત્રા—ઉંમર અને શક્તિ પ્રમાણે એકથી ચાર ગોળી સુધી ઠંડા પાણી સાથે આપવી.

ઉપયોગ—જુલાળ લાગશે. જુલાળ વાળવા માટે મગ ચોખાની ખીચડી ઘી નાખી ખવરાવવી અથવા સાકરનું પાણી કરીને પાવું. ઉત્તમ જુલાળ છે.

૬૦. જુલાળની ગોળી-૨.

પારો તોલો ૦૧, ગંધક તોલો ૦૧૧, ખૂબ વાટી કળ્લલી કરી તેમાં મરી તોલો ૦૧, ટંકણખાર તોલો ૦૧, સુંઠ તોલો ૦૧૧૧ તથા શોષેલો નેપાળો તોલો ૨ નાખી ખૂબ વાટી ખાવળની છાલના ઉકાળામાં ઘુંટી તેની ચણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા—૧ ગોળી અથવા ઉંમર અને શક્તિ પ્રમાણે, ગરમ પાણી સાથે આપવી. જુલાળ સારા લાગે છે.

વારણ—સાકરનું પાણી પાવું, ઠંડા પાણીથી નહાવું, અથવા મગચોખાની ખીચડી ઘી નાખી ખાવી.

૬૧. યોગેન્દ્ર રસ.

રસસિંદુર ૨ તોલા, સુવર્ણભસ્મ, કાન્તલોહભસ્મ, અબ્રકભસ્મ, મોતીનીભસ્મ, કલાઈનીભસ્મ (ખંગ), એ દરેક એક એક તોલો લઈ એ બધાંને એકત્ર કરી કુંવાર-પાઠાના રસની ભાવના આપી ત્રણ દિવસ અનાજના ઢગલામાં દબાવી રાખવું. બાદ જે જે રતીની ગોળીઓ બનાવી લેવી.

માત્રા અને અનુપાન—જે જે ગોળી સવાર સાંજ ત્રિકુળા કવાથની સાથે અથવા વંશલોચન અને ખાંડની સાથે સેવન કરવું.

ઉપયોગ—આ રસ યોગવાહી છે. સઘળા રોગોને મટાડે છે. વાતપિત્તજ રોગ, પ્રમેહ, બહુમૂત્ર, મૂત્રાઘાત, ક્ષય વગેરે સર્વ રોગોને મટાડે છે. આના સેવનથી મનુષ્ય સુંદર રૂપવાળો થાય છે સુકલા પુરુષોએ આ રસનું સેવન કરવાથી બહુ ક્ષયહો થાય છે. રાત્રે દૂધ અવશ્ય પીવું.

૬૨. પડખાનું શૂળ મટાડનાર લેપ.

સુંઠ, ઝેરકેચલાં અને સાબરશીંગુ પાણીની સાથે ઘસી તેમાં રથી ૪ રતી અપ્રીણ મેળવવું. બાહ થોડું ગરમ કરી શૂળવાળી જગા ઉપર લેપ કરવો. શૂળ તરત મટે છે.

ઉપયોગ—ન્યૂમોનિયામાં પાંસળીઓ અને છાતી ઉપર લેપ કરવાથી ફેફસાં જલદી મજબૂત બને છે.

(રસતંત્ર)

૬૩. ગાજરાસવ.

તાજાં ગાજરનો રસ ૫ શેર, લીલી દ્રાક્ષનો રસ ૫ શેર, મીઠાં સંતરાંનો રસ ૫ શેર, શેરડીનો રસ ૫ શેર, શુદ્ધ લોહ ચૂર્ણ ૫ શેર. આ સર્વને રીઠા માટીના વાસણમાં અથવા કાચના વાસણમાં અથવા ચીનાઈ માટીના વાસણમાં ભરી મોઢું બરાબર સીમેન્ટથી બંધ કરી અનાજના ઢગલામાં ૪૦ દિવસ દાટી રાખવું. બાહ કાઢી ભપકામાં નાખી (અર્ક ખેંચવાનું યંત્ર) ૧૦ થી ૧૨ બાટલી અર્ક ખેંચી લેવો. પછી બાટલીઓને મજબૂત બંધ કરી ૪૦

દિવસ પાણીમાં ઢાટી રાખવી. ખાટલી આઠમા ભાગની ખાલી રાખવી, નહિ તો આસવ બહાર નીકળી જશે અથવા ખાટલી ફૂટી જશે. પાણી ખરાબ ન હોવું જોઈએ તે પણ ધ્યાન રાખો. ૪૦ દિવસ બાદ પાણીમાંથી કાઢી કામમાં લેવો.

માત્રા—૨ તોલાથી ૫ તોલા સુધી જમ્યાબાદ પીવો. નિરોગી માણસ પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

ગુણ—ભૂખ ખુબ લગાડે છે. લોહી અને વીર્યની વૃદ્ધિ કરે છે. શરીરના સર્વ રોગો મટાડે છે. કેટલાક દિવસના સેવનથી શરીરનો રંગ ફરી જાય છે. દારૂ પીવાની ટેવ છોડાવી દે છે. આતું સેવન કર્યા પછી બીજી ઔષધિના સેવનની જરૂર રહેતી નથી.

૬૪. તિલા સર્વોત્તમ.

સફેદ કરેણનાં મૂળ ૧ શેર (૪૦ તોલા), પીળા ધંતુરાનાં મૂળ, જીવારનાં મૂળ, તુલસીનાં મૂળ, મુલેટી (મરેટી)નાં મૂળ અથવા પંચાંગ દરેક ૨ા, ૨ા તોલા.

સફેદ સોમલ શુદ્ધ, ઝેર કોચલાં, વછનાગ, લવીંગ, જાયફળ, અકલકરો, બીર બહુટી, સુકાં અળશીયાં, (ચોમાસામાં માટીમાં થાય છે તે) ટંકણખાર, કેશર દરેક ૨ા-૨ા તોલા.

ઉપર લખેલી સર્વ વસ્તુઓ ઉત્તમ સાફ અને શુદ્ધ લેવી. કરેણનાં મૂળ બને ત્યાં સુધી જુના મોટા ઝાડનાં લેવાં. સઘળાં મૂળિયાંના બારીક દૂકડા કરી લેવા. બાકીની

વસ્તુઓ ઘુંટી ચાળી લેવી. બાદ સઘળી વસ્તુઓને તોલી લેવી. તે સઘળી વસ્તુઓના આઠમા ભાગના વજનનું ભેંસનું દૂધ લઈ એક માટીના વાસણમાં સઘળી દવાઓની સાથે મેળવી કેઈ સુરક્ષિત, શુદ્ધ સ્થાનમાં ઉંડો ખાડો ખોદી દાટી દેવું. ૪૦ દિવસ બાદ કાઢી એક મોટી કઠાઈમાં નાખી થોડું ઉકાળી લેવું. બાદ પહેલાં જેટલું મેળવ્યું હતું તેટલુંજ ભેંસનું દૂધ મેળવવું. બાદ શુદ્ધ તલનું તેલ ૧૧ શેર નાખી ધીમી આંચથી ઉકાળવું. તેલ માત્ર બાકી રહે ત્યારે ગાળી લઈ એક ખાટલીમાં ભરી રાખવું.

ગુણ—આ તેલ નપુંસકોને માટે ઉત્તમ વસ્તુ છે. તેની માલિશ કરવાથી ઇન્દ્રીના સમસ્ત દોષ નાશ પામે છે. ગુણ પ્રશંસા અહિં વધુ નહિ કરતાં બનાવી વાપરી જોવા બલામણુ છે. ઇશ્વરકૃપાથી કઠણમાં કઠણ અને ઘોરથી ઘોર નપુંસક રોગી આનાથી સહેલાઈથી કાયદો મેળવી શકશે. (ધન્વન્તરિ)

૬૫. ધાતુપૈષ્ટિક ચૂર્ણ.

કાળા તલ ૧૧૧ તોલો તથા ઉત્તમ મોટાં ગોખરૂનું ચૂર્ણ ૧૧૧ તોલો લઈ બન્નેને મેળવી રાખવાં. ૦૧૧ શેર ગાયના દૂધમાં નાખી ઉકાળી જડું થઈ જાય ત્યારે ઉતારી ગરમ, ગરમ સેવન કરવું. ઉત્તમ ધાતુપૈષ્ટિક છે.

૬૬. સ્વદેશી ખોરિક એસિડ.

શંખજીરૂ લઈ તેને લીમડાનાં પાનના રસમાં સાત

કલાક સુધી પત્થરના ખરલમાં ઘુંટવું. છાંયે સુકાવી લેવું.
સુકાયા બાદ મજબૂત ખુચવાળી બાટલીમાં ભરી રાખવું.

ઉપયોગ—બોરિક એસિડની જગાએ ઉપયોગ કરવો.
કોઈપણ ભાગ કપાઈ જવાથી બહુ દોહી નીકળતું હોય
તો કપડાની રાખ અને આ દવા સમભાગ મેળવી દોહી
નીકળતું હોય ત્યાં દબાવવી. ઉપર સાફ રૂ મૂકી પાટો
બાંધવો. બહુ ગુણકારી છે. (ધન્વન્તરિ.)

૬૭. ‘મકરમુઠી’ યોગ.

શુદ્ધ ઝેરકોચલાં (ગોમૂત્રમાં શોષેલાં) ૧ તોલો,
મકરધ્વજ ઉત્તમ-એક આની ભાર અને કપુર એક આની
ભાર લઘુ ત્રણેને મેળવી રાખી મુકવાં.

માત્રા-૧ રતી ઉચિત અનુપાનથી.

ઉપયોગ—એસ્પીરીનના જેવો ગુણ કરે છે. કોઈપણ
જાતના દર્દની થોડા વખત માટે શાંતિ કરે છે. એસ્પીરીન
હૃદયને કમજોર કરે છે, ત્યારે આ દવા હૃદયને બળવાન
બનાવે છે. (ધન્વન્તરિ)

૬૮. વમનાન્તક વટી.

કપુરકાચલીનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ ખરલમાં નાખી પાણી
સાથે ખરાબર ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી. છાંયે
સુકાવી લેવી. મોટા માણસને ૩થી ૬ ગોળી તથા
બાળકને ૧ ગોળી પાણી સાથે આપવાથી ઉલટી, ખાલી
ઉબકો, વાયુની મોળ વગેરે દૂર થાય છે જરૂર પડ્યે
બન્ને કલાકે ત્રણ ચાર વખત આપવી. (આ. ભિ.)

૬૯. નપુંસકામૃત.

શુદ્ધ પારો (હિંશુલોત્થ ચાલશે) અને શુદ્ધ ગંધક એ બે વસ્તુ એક એક તોલો લેઈ તેની કજ્જલી કરવી. ત્યારબાદ તેમાં લાલ કાથો અને લવિંગનો બુકો એ બન્ને ચીજો પણ એક એક તોલો નાખી મધ તથા કુકડીનાં ઈંડાંની જરદી સાથે બે ત્રણ દિવસ ખરલ કરી કાળાં મરી જેવડી ગોળી વાળવી. બે ગોળી સવારે તથા બે સાંજે લઈ દૂધ પીવું. (જ. જ.)

૭૦. ઇન્દ્રિયાનુસાર રેચક વટિકા.

સુંઠ, મરી, પીપર, હરડે, બેઠાં, આમળાં, હીમજી હરડે, ચિત્રક મૂળ, અજમોદ, ગરમાળાનો ગોળ, અને વાવડીંગ એ દરેક એક એક તોલો, શુદ્ધ મોરથુથુ એક તોલો અને શુદ્ધ નેપાળો ૨ તોલા લઈ સઘળાંને કુટી ચાળી, લીમડાના પાનના રસમાં ઘુંટી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા—સાધારણ જીલાબ માટે અર્ધી અથવા પા ગોળી આપવી. વધારે જીલાબ માટે બળ અને શક્તિ પ્રમાણે આપવી. જેટલા જીલાબની જરૂર હોય તેટલા ૧ ગોળીના ટુકડા કરી ઠંડા પાણી સાથે ગળાવી દેવા. સહેલાઈથી દસ્ત થશે. કેાઇપણ જાતની હરકત નહિ થાય. વિચિત્ર યોગ છે.

૭૧. વા અને મોચ ઉપર મસળવાનું તેલ.

સ્પીરીટ ૧૦ તોલા, (૪ ઔંસ)

સુરંજન મીઠા, ૨૧૧ તોલા.

નાગોરી આસગંધ, ૨૥ તોલો.

સુંઠ, ૨૥ તોલો.

કાર્બોલિક એસિડ, ૦૧ તોલો.

પીપરમેંટ ફૂલ, ૧ તોલો.

કપુર, ૧ તોલો.

અજમાનાં ફૂલ ૧ તોલો.

સઘળી દવાઓ બરાબર મેળવી મજબૂત ખૂચવાળી બાટલીમાં ભરી રાખવી. વા ઉપર અને કેાઈ અંગ મરડાઈ ગયું હોય તે ઉપર મસાવાના કામમાં આવે છે.

૭૨. શપુફે જલંધર.

ઘોળાં મરી શેર ૧.

ઇંદ્રાયણનાં મૂળની છાલ શેર ૧.

મોટી હરડેનું ફળ શેર ૧.

ત્રણેને મેળવી ખાંડી કપડછાન કરી ભરી લેવાં.

માત્રા—૦૧ તોલો સવારે અને ૦૧ તોલો સાંજે.

અનુપાન—પીલમડીનાં પાન બાપ્રી તેનું પાણી અઘોળ પાવું તથા પાન બાપ્રી પેટ ઉપર બાંધવાં.

૭૩. નાગફળ.

મોટા પ્રહોળા ફાફડાવાળી અને ઘણાજ અણીદાર કાંટાવાળી ગામડાંમાં 'થોરણુ' થાય છે. તે લાવી ઉપરના કાંટા તથા લીલું સખત છોડું દૂર કરી અંદરના ગરભને

છાયા શુષ્ક કરી ખાંડી કપડેથી ચાળી લેવું. ત્યારબાદ તે ચૂર્ણના વજનથી હસમા ભાગનો તેજ ‘ચોરણનાં’ લાલ છંડવાંનો રસ લઈ તે ચૂર્ણમાં મેળવી છાંયે સૂકવી કપડેથી ચાળી ખાટલી ભરી મૂકવી.

માત્રા—શક્તિ અને ઉંમરના પ્રમાણમાં, મોટાંને ૩ થી ૬ રતી હવા દિવસમાં બે વખત આપવી.

ઉપયોગ—લોહી સુધારનાર, ધાતુપૌષ્ટિક, લકવો, વગેરે વાની બીમારીઓમાં રામબાણુ કામ આપનાર, ચઢેલા તાવને ઉતારનાર (કવીનાઈનની મા) અનેક દર્દોમાં અકસીર છે. અલ્પમૂલ્ય પણ બહુ ગુણુ હવા છે.

અનુપાન—કોઈપણ જાતનો અર્ક, અથવા મધ સાથે આપવી.

નોંધ—ધાતુપુષ્ટિના ગુણુ માટે આ હવા શીરા અથવા હલવા સાથે લેવી.

૭૪. વરાધનાશક ચૂર્ણ.

વાવડીંગ, ઇંદ્રજવ, કાચકાં, અતિવિષની કળી, અને સંચળ સમભાગ લઈ ખાંડી ચાળી શીસો ભરવો.

માત્રા—૧ રતી અથવા ઉંમરના પ્રમાણમાં દિવસમાં ત્રણ વખત. ગુણુ—વરાધ મટે.

૭૫. કેશરાદિ ગુટિકા.

શુદ્ધ રસકપુર, કેશર, સાકર, સફેદ સુખડનું ચૂર્ણ, લવિંગ, જાવંત્રી, આ સઘળી ચીજો સમભાગ લઈ ખરલ કરી પાણીમાં મગ ખરાખર ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા—૨ થી ૪ ગોળી. દિવસમાં બે વખત ઘીમાં લપેટી ગળી જવી.

ઉપયોગ—નવી અને જુની ચાંદી (ઉપદંશ) વિસ્ફોટક, રક્તાવિકાર, ઉપદંશથી થયેલો સંધિવા, પક્ષાઘાત વગેરે વાયુના રોગ, નાસુર તથા ચામડીના નવા અને જુના સઘળા રોગો થોડા દિવસમાં મટી જાય છે. આ દવાથી મોઢું આવતું નથી અને જુના રોગોમાં સારો લાભ થાય છે. સાથે કોઈ લોહી સુધારક અનુપાન આપવાથી જલદી કાયદો થાય.

સૂચના—આ દવામાં રસકપુર હોવાથી પથ્ય ખાસ પાળવું. તેલ, મરચું ખટાઈ ખાવાં નહિ. ઘી વધુ ખાવું. ઘી દૂધ વધુ ખાવાથી જલદી લાભ થાય.

૭૬. હિંગુત્રેશ્વર રસ.

શુદ્ધ સિંગરક, શુદ્ધ ગંધક ૧-૧ તોલો અને તામ્ર ભસ્મ ૨ માસા, મેળવી શીમળાનાં ફૂલના રસમાં ૬ કલાક ખરલ કરી ૧-૧ રતીની ગોળીઓ બાંધવી. (૨. રા.)

માત્રા—૧ થી ૨ રતી સુધી દિવસમાં ૩ વખત મધ સાથે. મરડામાં ઉપર ધાણા અને જીરાનો ઉકાળો પાવો.

ઉપયોગ—ગ્રહણી, સંગ્રહણી, ઝાડા, પ્રવાહિકા અને મંદાગ્નિ, એ સઘળાંને મટાડે છે. આંતરડાંમાં સોજો પિત્ત-વૃદ્ધિજન્ય મુખપાક, પેટમાં શૂળ, તાવ, સૂક્ષ્મકૃમિ, ખાંસી અને હમ સઘળાંને આ રસાયન મટાડે છે.

૭૭. બાલબંધુ અર્ક.

કળીચુનો ૨ તોલા, સાકર ૪ તોલા, અને પાણી ૩૦ તોલા મેળવી ઓગાળવું. જ્યારે ચુનો નીચે બેસી જાય ત્યારે પાણી નીતારી લેવું.

માત્રા—૩ માસના બચ્ચાને ૫ ટી પાં. ૧ વર્ષનાને ૨૦ થી ૨૫ ટીપાં. દૂધ મેળવી પાવું.

ઉપયોગ—બાળકોનો અપચો, દૂધ કાઢવું, પેટપીડ, સળેખમ, મંદાગ્નિ, વગેરે રોગો દૂર થઈ બાળક બળવાન થાય.

(રસતંત્ર.)

૭૮. નીબૂદ્રાવ.

નવસાર, કલમીશોરો, કુલાવેલો ટંકણ, ફટકડી ફૂલાવેલી, સાજીખાર અને જવખાર એ સઘળી ચીજો ૨૦-૨૦ તોલા લઈ ફૂટી ચૂર્ણ કરી રાખવું. બાદ એ ચૂર્ણમાં લીંબુનો રસ ૪ શેર મેળવી, કાચના વાસણમાં ભરી, મોં બરાબર બંધ કરી, એક માસ રાખી મૂકવું. પછી ગાળી બાટલો ભરી લેવો.

માત્રા—૫ થી ૧૦ ટીપાં પતાસામાં નાખી ખવરાવવાં અથવા રાત્રી તોલા પાણીમાં મેળવી પાવાં.

ઉપયોગ—ગોળો (ગુલમ) અને સ્ત્રીઓના રક્તગુલમને થોડા દિવસમાં દૂર કરે છે. બરોળ, ચક્રતવિકાર, પેટના રોગ અને શળને પણ મટાડે છે.

૭૯. કાસકણ્ડનો વલ્લેહ.

ખકરીનું મૂત્ર ૫ શેર લઈ મન્દાગ્નિથી પકાવવું. જ્યારે રાખડી જેવું બહું થાય ત્યારે નીચે ઉતારી લોંચ-લોટંગડીનાં ફળનું ચૂર્ણ અને બેઢાંનું ચૂર્ણ ૮—૮ તોલા તથા પીપર અને લોહભસ્મ ૪-૪ તોલા મેળવવાં. ઠંડુ થયા પછી સમભાગ મધ મેળવી દેવું. (બૃ. યો. ત)

માત્રા—૨ માસાથી ૪ માસા સુધી. સહેજ ગરમ પાણી સાથે. દિવસમાં બે વખત.

ઉપયોગ—ન મટે તેવી ખાંસીનો રોગી કે જેને વેઘોએ રક્ત આપી દીધી હોય તેને મટાડે છે.

૮૦ રામબાણ લેપ.

તલનું તેલ ૧૦ તોલા, રાજ ૧૦ તોલા, ઝેર કોચલાં ૧૦ તોલા, ગુગળ ૨૦ તોલા, અને ભીલામાં ૪૦ તોલા લેવાં. તથા સુંઠ, મરી, પીપર, લવીંગ, આસગન્ધ અને રૂમી સીંગરફ હિંગળોક એ સઘળાં બે બે તોલા લેવાં. સઘળી વસ્તુઓને કુટી તેલ મેળવી ઘડામાં ભરી પાતાલ ચંત્રથી તેલ કાઢવું. તેલ નીકળે તેને કઢાઈમાં નાખી મન્દાગ્નિથી ગાઢું કરવું. ગોળ જેવું થાય એટલે ઉતારી લેવું. ઠંડુ થશે એટલે ઠરી જશે.

ઉપયોગ—જ્યારે આ લેપ લગાવવો હોય ત્યારે થોડું તેલ મેળવી લગાવવાથી રકતનો જમાવ, મૂઢમાર, વાયુથી શરીરનું અકડાઈ જવું, શૂળ, કમરનું દર્દ વગેરે

હર થાય છે. આ હવા બે-બે રતીના પ્રમાણમાં દિવસમાં બે વખત ખાવાથી બહુ જલદી લાભ થાય છે. (રસતંત્ર.)

૮૧. શરબતે આતશક.

કંચનારની છાલ, ઇંદ્રાયણનાં મૂળ, ખાવળના પૈડા, નાની બેઠી ભોંયભોટંગડીનાં પંચાંગ અને જૂનો ગોળ એ દરેક ૧૦-૧૦ તોલા મેળવી ૬ શેર પાણીમાં ઉકાળી જ્યારે ચોથા ભાગનું ખાકી રહે ત્યારે ગાળી શીશામાં ભરી લેવું. આ હવા સાત દિવસ ચલાવવી. દિવસમાં બે વખત પીવી.

ઉપયોગ—મોઢું લાંબા વગર ચાંદી, આતશક, મટાડે છે. ખાસ પથ્થ પાળવાની જરૂર નથી છતાં સાત અને ઘી ખાઈને રહે તો બહુ ઉત્તમ. ઇશ્વરેચ્છાથી બહુ જલદી રોગ મટે છે.

૮૨. અશાન્તક ચૂણું.

મૂળાનાં પાતળાં ચકતાં કરી છાંચે સૂકાવી રાખવાં. પછી ખાંડી, ચાળી, શાશો ભરવો.

માત્રા—૦૧ તોલો સવારે અને ૦૧ તોલો સાંજે ઠંડા પાણી સાથે.

ગુણ—મસા કરમાઈ જાય છે. ખૂન પડતું બંધ કરે.
(ઇ. ગુ.)

૮૩. ધાતુપૌષ્ટિક ગોળી.

આમલીના કચુકા ત્રણ ચાર દિવસ પાણીમાં પલાળી રાખી પછી ઉપરની કાળી છાલ દૂર કરી ખાંડી ચાળી સમભાગ સાકરની ચાસણી કરી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા—બે બે ગોળી બે વખત.

ગુણ—વીચં ઘટ્ટ કરે. શીઘ્રપતનમાં ગુણુકારી.

૮૪. કર્ણામૃત તેલ.

ધાંતુરાનાં પાનનો રસ ૪૦ તોલા અને તલનું તેલ ૪૦ તોલા એકત્ર કરી કલાઈ કરેલા વાસણમાં નાખી ધીમી આંચથી ઉકાળવું. જ્યારે અર્ધોઅર્ધ બળી જાય ત્યારે આકડાનાં ૨૫ પાન લઈ તેના ઉપર તલનું તેલ ચોપડી તેના ઉપર મીઠું ભભરાવી ઉપરના તેલમાં નાખી ઢેવાં. તે પાન બળી જાય ત્યારે ઉતારી લઈ જાડા કપડાથી ગાળી રાખવું. શીશી ભરી રાખવી.

જરૂર પડ્યે થોડું ગરમ કરી કાનમાં નાખવાથી કર્ણપીડા, વહેતા કાન, બહેરાપણું વગેરે જાય. બહેરાપણા માટે આ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. કાનમાં પડેલા કીડાનો પણ નાશ થાય છે. (આરોગ્યસિંધુ.)

૮૫. લોખાનનો મલમ.

કપુર તથા કોડીયો લોખાન બન્ને સરખે ભાગે લઈ બન્નેને જુદાં જુદાં ઘુંટી પછી પાણી સાથે ખૂબ ઘુંટી મલમ તૈયાર કરવો.

ઉપયોગ—પટી મારવાથી ગુંમડું વીખરાઈ જશે. ફૂટવા જેવું હશે તે ફૂટી જશે. ગુંમડું ફૂટી ગયા પછી ગમપલાસની પટી મારવી. નહિ રૂઝાતું ગુમડું જલદી રૂઝાય. પ્લેગની ગાંઠ ઉપર પણ કામ આપશે.

૮૬. હરિશાંક ચૂર્ણ.

શુદ્ધ આમળસારો ગંધક તથા શીમળાનાં મૂળ બન્ને સરખે ભાગે લઈ ખાંડી કપડછીન કરી તેને શીમળાની છાલના ઉકાળાની ત્રણ ભાવના આપી છાયાશુષ્ક કરી શીશીમાં ભરી રાખવું.

માત્રા—બે આની ભારથી ૦૮ તોલા સુધી ગાયના દૂધની સાથે સવારમાં એકજ વખત લેવી.

ઉપયોગ—હસ્તમૈથુનથી આવી ગયેલી નબળાઈમાં બહુ સારો ફાયદો બતાવે છે. ઉત્તમ ધાતુપૌષ્ટિક છે.

૮૭. વાળ ઘોવાનો પાવડર.

કપુર કાચલી, મોથ, ચણકબાબા, હરેક તોલા ૧૦, કપુર તોલા ૪, આમળાં તોલા ૨૦૦, શીકાકાઈ તોલા ૫૦ એ બધાં ખાંડી, ચાળી શીશો ભરી રાખવો.

જ્યારે માથું ચોળવું હોય ત્યારે ૫ તોલા ભૂકામાં ૩૦ તોલા ગરમ પાણી મેળવી ૦૮ કલાક પછી ચોળી પાણી નીતારી માથામાં નાખી ખૂબ ઘસી ગરમ પાણીથી નાહી નાખવું. વાળ સુંવાળા તથા સાફ થાય છે. જી, લીખ મરી જાય છે.

૮૮. ફૂટે સોડા.

ખુરુ ખાંડ શેર ૦૧, સોડાબાય કાર્બ શેર ૦૧, તથા ટાટરીક એસિડ શેર ૦૧ લઘુ પ્રથમ ખુરુ ખાંડ ખરલમાં નાખી ઘુંટવી. પછી તેમાં એસિડ નાખી ઘુંટવું. ત્યારબાદ સોડા મેળવી, ઘુંટી ચાળી ખાટલીઓ ભરવી. જ્યારે સોડા પીવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે કાચના ગ્લાસમાં નાખી પછી પાણી નાખવું.

ઉભરો આવે એટલે તરતજ પી જવું. ઉભરો બેસી જવા દેવો નહિ. અજીર્ણ તથા પેટ ચઢવું વગેરેમાં બહુ સારો ગુણ કરે છે.

૮૯. શંખાદિ ચૂર્ણ.

શંખભરમ, સિંધવ, હિંગ, સુંઠ, મરી, અને પીપર એ સર્વ સમભાગ લઈ ચૂર્ણ કરી ખાટલો ભરી રાખવો.

માત્રા—૦૧ તોલો, ગરમ પાણી સાથે.

ઉપયોગ—સર્વ પ્રકારનાં શૂળ તથા પેટનાં દર્દ જાય.

૯૦. યોની ખાજ હર.

આમળસારો અંધક ૨ માસા, લાલ ફટકડી ૨ તોલા. બન્ને લઈ ઘુંટી ૧ શેર પાણીમાં ઉકાળવું. અને તે પાણીથી યોની ધોવરાવવી. તથા ટંકણ અને કપુર તથા અપ્રીણ સમભાગ લઈ સઘળાંને ગુલાબના અકમાં ઓગાળી તેમાં સુંવાળું કપડું પલાળી યોનીમાં રાખવું.

ગુણ—ચોનીની ભયંકર ખુજલી મટે. તરતજ કાયદો થાય.

૯૧. નીમ મલમ.

લીંબોળીનું તેલ ૨૦ તોલા, મીણુ ૫ તોલા અને બેરજો ૫ તોલા. તેલ ગરમ કરી બેરજો નાખવો, પછી મીણુ નાખવું. ઉતારી લઈ ડબ્બો ભરી મૂકવો.

ઉપયોગ—ફેફસા, કુન્સી, દાઝયા ઉપર અકસીર.

૯૨. તીલા મસ્તાના.

સફેદ કરેણીની જડ ૨૦ તોલા લઈ દૂધ ૧૦ શેરમાં ઉકાળવી. ખૂબ ઉકળી ગયા પછી દૂધ ગાળી મેળવી દેવું. તેને વલોવી ઘી કાઢવું.

માત્રા—૧ રતી ફરરોજ પાનમાં ખાવું. તીલા માટે ઇંદ્રિ પર લગાવી પાન ખાંધવું. બહુ સારો ગુણકારી છે.

૯૩. પારદાદિ મલમ.

પારો અને ગંધક ૧-૧ તોલો, મુદ્દાસંગ ૨ તોલા, કંપીલો ૪ તોલા અને મોરથુથુ પુલાવેલું ૦૧ તોલો લેવું. સઘળાંને યથાવિધિ મેળવી ૩૩ તોલા ધોએલા ગાયના ઘીમાં મેળવી મલમ બનાવી લેવો. (ચો. ૨.)

ઉપયોગ—આ મલમ ૩ ઉપર લગાડી લગાવવાથી સંપૂર્ણ પ્રકારનાં દુષ્ટવ્રણ, અને નાડીવ્રણ શુદ્ધ થઈ રૂઝાઈ જાય છે. જે વ્રણ સેંકડો ઔષધિઓથી ન રૂઝાયાં હોય

તે આ મલમથી થોડા વખતમાં સારાં થાય છે. નાડીવણમાં બત્તી બનાવી રાખવી જોઈએ.

૯૪. કુચ કઠોર તેલ.

દાડમની છાલ ૨ શેર, અર્ધાં કુટેલાં માયાં ૦૧ શેર, બન્નેને ચારગણા પાણીમાં ઉકાળવાં, જ્યારે ચોથા ભાગનું પાણી બાકી રહે ત્યારે તે પાણીના બરાબર તલનું તેલ મેળવી ઉકાળવું. તેલ એકલું રહે ત્યારે ઉતારી લેવું.

ઉપયોગ—સ્ત્રીઓના લટકી ગયેલા સ્તન ઉપર ચોળવાથી તે કઠણ થાય છે. યોનીમાં પુમડું રાખવાથી સંકુચિત થાય છે.

૯૫. ઘાપાણુ ભસ્મ. (ગોહંતી હરતાલ.)

‘ ઘાપાણુ ’ ગાંધીને ત્યાં મળે છે તે લાવી એક દિવસ કુંવારપાઠાના રસમાં ખરલ કરી કપડમાટી કરી ગજપુટ આપવો. બીજે દિવસે ભસ્મ કાઢી લઈ કપડેથી ચાળી શીશી ભરી લેવી.

ઉપયોગ—આ ભસ્મમાં હાડકાંને પોષણ આપનાર કેલ્શીઅમનું તત્વ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. ખાપરીઆને નામે આ દવા કેટલાક વૈદ્યો બાળકોને આપે છે.

(૧) એકાદ બે વર્ષના બાળકને ૧ વાલ દવા દિવસમાં બે વખત દૂધ સાથે આપવી.

આજ દવા ધીમાં મેળવી શરીરે ચોળવી પણ ખરી. સુકાઈ જતાં બાળકો માટે ઉત્તમ ઔષધ છે.

(૨) સ્ત્રીઓના રક્ત અને શ્વેતપ્રહરમાં આ દવા દિવસમાં ત્રણ વખત ૦૧ તોલાના પ્રમાણમાં મધ સાથે આપવી.

(૩) ટાઢીઆ તાવમાં આ દવા આપવાથી તાવ ઉતારી નાખે છે.

પ્રહરમાં આ દવા જીરૂ અને સાકરના અનુપાનથી આપવી. વધુ પ્રમાણમાં દવા આપવાથી થોડાજ દિવસમાં જાડુના જેવી અસર કરે છે. કેટલાક વૈદ્યો શ્વેતપ્રહરમાં આપવા માટે આ દવામાં આઠમા ભાગે સોનાગેરૂ મેળવે છે.

૯૬. વિષ શત્રુ.

હરેક જાતનાં ઝેર ઉતારવા—(સર્પદંશ, અપ્રીણ, સોમલ, વછનાગ વગેરે.)

અરીઠાંનું પ્રીણ આંખમાં આંજવું અને પાવું. હર વખતે ૫ તોલા પાણી પાવું. જરૂર પડયે ત્રણ ચાર વખત પાવામાં વાંધો નથી. (૬૦ થી ૧૨૦ ઘઉંભાર ગર્ભનો કસ પાણીમાં આવવો જોઈએ.)

૯૭. વાયુ વિધ્વંસિની.

આમળસારો શુદ્ધ ગંધક અને પારાની સમભાગ કજ્જલી, વછનાગ અને મરીની સમભાગ કજ્જલી તથા લવીંગ, લીંડીપીંપર, કુલાવેલો ટંકણુ, જાવંત્રી અને અક્કલ-કરો એ બધાં પારાના વજનની બરાબર લઈ ઝીણું વાટી નાગરવેલના પાનના રસમાં ખરલ કરી આદુના રસના ત્રણ પુટ આપી ચણા જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા—નાગરવેલના કાથો ચુનો ચોપડેલા પાનમાં ગોળી બે મુઠ્ઠી ખવરાવવી.

ઉપયોગ—૮૪ જાતના વાયુ, સંધિવા, ચિત્તભ્રમ, અને સુવારોગ જાય. ભૂખ લાગે અને ધાતુ પુષ્ટ થાય.

૯૮. વત્સનાભાદિ ગુટિકા.

શુદ્ધ વછનાગ ૨ તોલા, સુંઠ ૨ તોલા, મરી ૧ તોલો, પીપર ૧ તોલો, લવીંગ ૧ તોલો તથા અજમે ૨ તોલા. એ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુઓ લઈ ખાંડી બારીક વસ્ત્રગાળ ચૂણું કરવું. બાદ કુંવારપાઠાના રસમાં ૬ કલાક ઘુંટાઈ કરી અધીં અધીં રતીની ગોળી કરી છાંયે સુકાવી લેવી.

શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં વાયુનું દર્દ હોય તેને ૧-૧ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત ઠંડા પાણી સાથે આપવી. થોડા દિવસમાંજ વાયુનું દરદ શાંત થશે.

(આ. ભિ.)

૯૯. વા ઉપર મસળવાનું તેલ.

વછનાગ, ધંતુરાનાં જીંડવાં, આકડાનાં મૂળ, તજ, જાયફળ, અફીણ, અજમે તથા માલકાંગણી સમાન ભાગે લઈ કલક કરવો. કલકથી ૪ ગ્રાણું સરસવનું તેલ લઈ કલાઈવાળી કઢાઈમાં નાખી મંદાગ્નિથી પકાવવું. તેલ પાકી ગયે ગાળી ભરી સખવું. આ તેલ માલિશ કરવાથી સાંધાઓમાં થતું વાનું દરદ મટે છે. (આ. ભિ.)

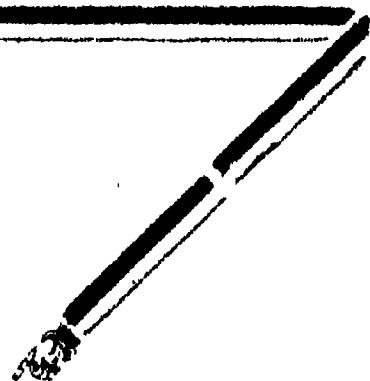
૧૦૦. આમળાંનું તેલ.

લીલાં આમળાંનો રસ ૮૦ તોલા અને તલનું તેલ ૫ શેર લઈ તેઓને કલાઈ કરેલા તાંબા કે પીતળના વાસણમાં નાખી ચૂલે ચઢાવવું. બાદ તેમાં વીરણવાળો, સુખડ, કપુરકાચલી, ગુલાબનાં ફૂલ, પડાપાંદડી એ દરેક પાંચ પાંચ તોલા, અને પડકચુરો, ઘઉંલા, નખલા, તમાલ પત્ર, બ્રાહ્મી, તજ એ દરેક અઢી અઢી તોલા લઈ બારીક વાટી પાણી સાથે ખરલ કરી ચટણી જેવાં બનાવીને નાખવાં. તેમજ વીસ તોલા લીલા ડમરને બારીક લસોટી લુગદી જેવો બનાવીને નાંખવો. આ પ્રમાણે બધું નંખાઈ ગયા બાદ તેને ધીમા તાપે ઉકાળતાં જ્યારે રસનો ભાગ બળી જઈ તેલ માત્ર બાકી રહે ત્યારે ભોંય ઉતારી ઠંડુ પડવા દઈ તેમાં અર્ધો તોલો કપુર મેળવી ગાળી લઈ બાટલીઓ ભરી રાખવી. આ તેલ માથામાં નાખવાથી અત્યંત ગુણકારી છે. બનાવી વાપરી જેવા બલામણુ છે.

(જ. જ.)

“ઘડીયાળના”

 હાથના ફેન્સી સોનાના
પટા બનાવનાર

તથા

રાજા-મહારાજાને ઉપયોગી
સોનાના તથા ચાંદીના
હમેસા તથા કમરપટા

બનાવનાર :

સોની વ્રજલાલ જેઠાભાઈ

ડ. ભુલેશ્વર ફાકલવાડી,

મુંબાઈ-૨.

વૈદ્ય કલ્પતરુ.

આ માસિક દરેક મહિનાની શરૂઆતમાં
બહાર પડે છે. તેમાં વૈદ્યકને લગતા વિષયોની
ચર્ચા, અનુભવી ઉપાયો તેમજ દર્દીઓના પ્રશ્નો
અને ઉત્તરો બહુજ સરળ ભાષામાં આવે છે.

નમુનાનો અંક જોવા માટે

મફત મળશે.

વાર્ષિક સવાજમ:- ઉપયોગી વૈદ્યક વિષયના
ભેટ પુસ્તક સાથે રૂ. ૩-૦-૦

સરનામું :-

મેનેજર:-વૈદ્ય કલ્પતરુ.

રીચીરોડ, અમદાવાદ.

ખરી ઔષધિ વનસ્પતિ મળવાનું

મોટું મથક.

અમારે ત્યાં દરેક જાતની યુનાનિ અને
આયુર્વેદિક દવા તેમજ અંબર, કસ્તુરી,
ખરાસ, ગોરૂચંદન, ખરી હરદે, શિલાજીત
અને દરેક જાતના સુકા કવાથો તથા
સુવાવડની પડી અને મુરખખાઓ તાજાં
તેમજ ખાત્રીલાયક મલશે.

બહારગામના ઘરાકો ઉપર પુરતું ધ્યાન
આપવામાં આવશે.

“નાધેર” યુનાની આયુર્વેદિક વનસ્પતીના વેચનાર

નં. ૪૦૮ પાયધુની, મુંબાઈ-૩.

શ્રી

હરિહર આયુર્વેદિક શર્મસી

નું

સૂચિ પત્ર.

સંસ્થા સ્થાપક અને સંચાલક :—

વૈદ્ય હરિલાલ ગોરધન પાઠક

આયુર્વેદસિષ્ય.

સંસ્થા પત્રવહેવારનું સરનામું —

મેનેજર હરિહર આયુર્વેદિક શર્મસી.

હરિહર ઔષધાલય,

ખાલાશિનોર.

સ્ટે. સેવાલીયા, (રેવાકાંઠા).

ઓર્ડર આપતા પહેલાં વ્યાપારિક નિયમો વાંચો.

અમૂલ્ય તક

ધનામનો પણ લાભ હયો.

અમેએ આ ચાર માસ માટે અમારા ગ્રાહકોને નીચેના લાભ આપવા વિચાર રાખ્યો છે.

(૧) એછામાં એછી રૂ. ૫ની એકી સાથે દવાઓ ખરીદનારને અમારું 'અનુભૂત પ્રયોગ સંગ્રહ અને લોહ-પ્રયોગ સંગ્રહ' એ નામનું પુસ્તક ભેટ મળશે.

(૨) એકી સાથે રૂ. ૧૦નો એડર્ આપનારને અમારા એજન્ટ તરીકે ગણવામાં આવશે. તેમને એક પુસ્તક અને એક 'સેલ્લર પેન' ભેટ મળશે.

(૩) છૂટક છૂટક એડર્ મળી ચાર માસમાં રૂ. ૨૫ નો માલ ખરીદનારને એક 'થર્મોમિટર' તથા પુસ્તક અને 'સેલ્લર પેન' ભેટ મળશે.

આ અમૂલ્ય તકનો લાભ લેવા રખે ચૂકતા !

દવાઓ ગુણ કરતી નથી એવું સાબીત કરનારને
રૂ. ૫૧ ધનામ.

વ્યાપારિક નિયમ.

૧. આ સૂચિપત્રમાં જણાવેલા ભાવ ઉપર કોઇપણ જાતનું કમિશન મળશે નહિ. ઓછે નફે જહોજો વેપાર કરવાના હેતુથી જ આ ભાવ રાખ્યા છે.

૨. મ્યુનિસિપલ, ડિસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડ અને અન્ય ધર્મદા દવાખાનાં કે જે એકી સાથે રૂ. ૧૦૦થી ઉપરનો માલ મંગાવશે તેમને ૬૧ દરકા કમિશન મળશે.

૩. વનસ્પતી અને કરિયાણાની વસ્તુઓ ઉપર કોઇ જાતનું કમિશન મળશે નહિ. ભાવ જનરભાવ પ્રમાણે વધી ઘટી શકે છે.

૩. વી. પી. કોઇપણ સંજોગોમાં પાછું વાળવું નહિ. જે બિલમાં ભૂલ જણાય તો લખી મોકલવાથી યોગ્ય સુધારો કરવામાં આવશે.

૪. પાર્સલ છોડાવતી વખતે તૂટેલું જણાય તો તેને પોષ્ટ માસ્તર અથવા સ્ટેશન માસ્તરની રૂબરૂ બોલી નાશ પામેલી વસ્તુઓનું સર્ટિફિકેટ લઇ મોકલવાથી તે વસ્તુઓ મફત મોકલી આપીશું.

૫. રેલ્વે રસ્તે માલ મંગાવવો હોય તો થોડા પૈસા અગાઉ મોકલવા. તે સિવાય માલ મોકલીશું નહિ. બાકીની રકમ માટે રસીદ વી. પી. કરીશું.

૬. પોષ્ટેજ, પેકીંગ ખર્ચ વગેરે ગ્રાહકોને માથે છે. ૪૦ તોલા સુધીના વજન માટે ૦-૪-૦ વધારે મોકલી દવાના પૈસા અગાઉથી મોકલવાથી વધુ ખર્ચથી બચી જવાશે.

૭ દરેક પાર્સલ દાદ ૦-૧-૦ 'હરિહર ઔષધાલય'માં
ઝરીબ દહીંઓ માટે ધર્મોદા ખાતે લેવામાં આવશે.

૮. નોટ પેઈડ, કાગળો સ્વીકારીશું નહિ.

૯. અમારે અહિં તોલ નીચે પ્રમાણે ઝણવામાં આવે છે.
અંગ્રેજી ૧ રૂ. ભારતી તોલો. ૮૦ તોલાનો ૧ શેર. ૪૦ શેરનો
એક મણ. ઓસ અને પૌંડ એ અંગ્રેજી વજન છે. તેના ભાવ
જુદા છે.

૧૦. દરેક પ્રકારની તકરારોનો ફેંસલો 'ખાલાશિનોર'ની
કોર્ટમાં કરવામાં આવશે.

૧૧. પત્રવહેવાર કોઈપણ ભાષામાં ચાલશે. લખાણ સ્વચ્છ
હોવું જોઈએ.

૧૨. એડર, રજીષ્ટર, મનીઓડર વગેરે નીચે જણાવેલા
સરનામે મોકલવાં.

૧૩. પત્રથી રોગની હકીકત લખી દવા મંગાવી શકાશે
કેટલી કિંમત સુધીની દવા મોકલવી તે નહિ લખ્યું હોય તો
રોગની ૦-૧-૦ શી પ્રમાણે ગણી દવા મોકલીશું.

૧૪. એડરમાંની જે વસ્તુ ન આવે તે ખલામ સમજવી.

સરનામું:—મેનેજર

હરિહર આયુર્વેદિક ડ્રામસી

હરિહર ઔષધાલય

ખાલાશિનોર (રેવાકાંઠા)

હરિહર આયુર્વેદિક ફાર્મસી

બાલાશિનોર

૧. ભસ્મો.

૧. અબ્રક ભસ્મ ૧૦૦૦ પુટી—૧ તોલો રૂ. ૨૦-૦-૦ ખાસ ગુણ—ક્ષય, શ્વાસ, જ્ઞાનતંતુઓની નબળાઈ, માનસિક દુર્બળતા. હૃદ્ રોગ, ધાતુક્ષીણતા, સંગ્રહણી વગેરે સર્વ રોગોમાં બહુ ઉપયોગી. માત્રા ૦૫ થી ૧ રતી. અનુપાન—મધ, માખણ, સાકર, વ્યવન પ્રાશાવલેહ અથવા રોગ મુજબ.

૨. અબ્રક ભસ્મ ૧૦૦ પુટી—૧ તોલો રૂ. ૨-૦-૦. ખાસ ગુણ—સહસ્ર પુટીના જેવાજ પણ કંઈક ઓછા માત્રા ૧ થી ૧૫ રતી. અનુપાન—ઉપર પ્રણાલેજ.

૩. અકીક ભસ્મ—૧ તોલો કિ. રૂ. ૨. ખાસ ગુણ—હૃદયની સર્વ પ્રકારની નિર્બળતા અને ઉષ્ણતા દૂર કરે છે. થુંકમાં લોહી આવતું હોય તે બંધ કરે છે. માત્રા ૧ થી ૩ રતી સવાર સાંજ. અનુપાન—મધ અથવા ઘી સાકર.

૪. કૈાડી ભસ્મ—(કપર્દિકા) ૧ તોલો કિંમત ૦-૨-૦. ખાસ ગુણ—શ્લેષ્મ, અજીર્ણ, સંગ્રહણી, પ્રદર, મંદાગ્નિ, જીર્ણવર, આક્રો વગેરેમાં ગુણકારી. માત્રા ૨ થી ૪ રતી સુધી. અનુપાન—ઘી સાકર, સહેજ ગરમ પાણી, અથવા રોગાનુસાર.

૫. કાન્ત લોહ ભસ્મ—૧ તોલો રૂ. ૨—૦—૦
 ખાસ ગુણ—પાંડુ, પિત્તવિકાર. ધાતુશીલતા, સંઘ્રહણી,
 પ્રદર, મંદાગ્નિ, લિન્માદ, પ્રમેહ વગેરેમાં ગુણકારી. સર્વ
 લોહભસ્મોમાં આ ઉત્તમ છે. માત્રા—૧ થી ૨ રતી.
 અનુપાન—રોગ પ્રમાણે, અનુપાન માટે અમારું ‘અનુભૂત
 પ્રયોગ સંઘ્રહ’ પુસ્તક જુઓ.

૬. કાસીસ ભસ્મ—૧ તોલો કિંમત રૂ. ૦—૪—૦
 ખાસ ગુણ—પાંડુ રોગ, મૂત્ર રોગ, કલેજું વધવું, મરડો,
 મધુમેહ, સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયના દોષ, શૂલ, નિર્બળતા,
 વગેરેમાં ગુણકારી. માત્રા—૧ રતીથી ૩ રતી જે વખત.
 અનુપાન—ઘી અને મરી અથવા રોગ પ્રમાણે.

૭. કુકુટાન્ડત્વકુ ભસ્મ ૧ તોલો રૂ. ૦—૧૨—૦
 ખાસ ગુણ—સ્ત્રીઓના શ્વેત અને રક્ત પ્રદર માટે ખાસ
 ગુણકારી માત્રા ૧ થી ૨ રતી જે વખત. અનુપાન—મધ,
 ઘી સાકર અથવા યોગ્ય.

૮. કાસ્ય ભસ્મ—૧ તોલો રૂ. ૦—૧૨—૦
 ખાસ ગુણ—ચામડીને મુલાયમ બનાવે છે. કૃમિ, કુળ્લ અને
 રક્તવિકાર વગેરે રોગોને મટાડે છે. બહુમૂત્ર, પ્રમેહ
 વગેરેમાં ગુણકારી. માત્રા—૧ થી ૨ રતી જે વખત.
 અનુપાન—રોગ મુજબ.

૯. ગોમેદ મણિ ભસ્મ—૧ તોલો કિં. રૂ. ૧૮
 ખાસ ગુણ—ક્ષય અને પાંડુનો નાશ કરે છે. મસ્તિષ્કના
 રોગોમાં બહુ સારું કામ આપે છે. ચામડીના રંગને સુંદર

કરનાર અને બુદ્ધિવર્ધક છે. માત્રા ૦૧૧ રતીથી ૧ રતી.
અનુપાન-મલાઈ અથવા મધ સાથે બે વખત.

૧૦ ગોદન્તી હરતાલ ભરમ—૧ તોલો કિં.
૦-૪-૦. ખાસ ગુણુ—પ્રહર, અર્જુનવર, રક્તસ્રાવ અને સુકી
ખાંસીમાં બહુ લાભદાયક. માત્રા ૨ રતીથી ૬ રતી બે
વખત. અનુપાન—દૂધ અથવા મધ.

નોંધ—સુકાઈ જતાં બાળકોની આ ખાસ દવા છે.
તે માટે ૧ રતી સવારે અને ૧ રતી સાંજે દૂધ સાથે
આપવી.

૧૧. જસહ ભરમ—૧ તોલો કિંમત ૦-૧૨-૦
ખાસ ગુણુ—પ્રહર, ધાતુક્ષય, અર્જુનવર, પ્રમેહ, નેત્રરોગ,
હાહ વગેરેમાં ખાસ ગુણુકારી. માત્રા-૧ રતીથી ૨ રતી
બે વખત. અનુપાન-મધ, માખણુ-સાકર, દૂધ અથવા
મલાઈ સાથે.

નેત્ર રોગમાં ૨ રતી જસહ ભરમ ગાયના એક તોલો
માખણુમાં મેળવી દિવસમાં બે વખત આંજવી.

૧૨. જહર મોહરા ભરમ—૧ તોલો કિંમત
૦-૧૨-૦. ખાસ ગુણુ—બાળકોના લીલા-પીળા ઝાડા, ઉલટી
મટાડે છે. જ્ઞાનતંતુ તથા હૃદયને બળવાન બનાવે છે.
માત્રા-૧ રતીથી ૪ રતી બે વખત. અનુપાન-મધ.

૧૩. તાઝ ભરમ (કુપીપકવ) નં. ૧. ૧ તોલો
ફા. ૨-૦-૦. ખાસ ગુણુ—ઉદર રોગ, અર્જુન, સન્નિપાત,

શૂલ, સંઘહણી, પાંડુ, દાહ, આક્રે વગેરે. માત્રા-૦૧૧થી
૧ રતી. અનુપાન—રોગાનુસાર.

૧૪. તામ્ર ભસ્મ નં. ૨—૧ તોલો રૂ. ૨-૦-૦
ગુણ ઉપર પ્રમાણે પણ કંઈક સૌમ્ય. માત્રા અને અનુ-
પાન રોગાનુસાર.

૧૫. ત્રિષંગ ભસ્મ—૧ તોલો કિંમત રૂ. ૧-૪-૦
ખાસ ગુણ—શક્તિદાયક, નપુંસકત્વ, પ્રમેહ, પ્રદર, વાંછયા-
પણું, તથા મધુ પ્રમેહમા ખાસ ગુણકારી. માત્રા-૧ રતી
થી ૨ રતી. અનુપાન—મધ, આંખળાનો મુરખો, ઘી
સાકર વગેરે.

૧૬. નાગ ભસ્મ—(૫૦ પુટી.) ૧ તોલો રૂ. ૨-૦-૦
ખાસ ગુણ—પ્રમેહ, ધાતુક્ષય, શિરહર્દ, નેત્ર રોગ, રક્ત
ગુદમ, પ્રદર, ખરોળ, મંદાગ્નિ વગેરેમાં. માત્રા ૧થી ૨ રતી.
અનુપાન—મધ, શિલાજીત, માખણ, સાકર વગેરે.

૧૭. નીલમ ભસ્મ—કિંમત ૧ તોલો રૂ. ૨૫
ખાસ ગુણ—ઉન્માદ, ત્રિદોષ, શ્વાસ વગેરે દૂર કરે. સર્વ
ધાતુઓને પુષ્ટ બનાવે. શનિ ગ્રહ નડતો નથી. આયુષ્ય
અને કાંતિ વધારક. માત્રા ૩ રતીથી ૧ રતી બે વખત.
અનુપાન—લીંડી પીપર અને મધ અથવા માખણ સાકર.

૧૮. પન્ના ભસ્મ—૧ તોલો રૂ. ૧૫-૦-૦. ખાસ
ગુણ—મસ્તિષ્ક રોગોમાં અત્યંત ઉપયોગી. માત્રા-૩ રતીથી
૧ રતી અનુપાન—રોગાનુસાર.

૧૯. પીતલ ભસ્મ—૧ તોલો કિંમત ૦-૧૨-૦
ખાસ ગુણુ-રક્તપિત્ત, સહેદ કોઢ, પાંડુ, શૂલ, સંઘ્રહણી,
યકૃતદોષ, જરોળ વધવી વગેરેમાં ગુણુકારી. માત્રા ૧ રતી
થી ૨ રતી સુધી બે વખત. અનુપાન-રોગાનુસાર.

૨૦. પુખરાજ ભસ્મ—૧ તોલો કિંમત રૂ. ૨૦-૦
ખાસ ગુણુ-મસ્તિષ્ક અને હૃદયના રોગોની ખાસ દવા છે.
માત્રા ૧ રતીથી ૧ રતી. અનુપાન-રોગાનુસાર.

નોંધ-ક્ષય, ધાતુક્ષય, ઝેરના દોષ, ઉલટી, દાહ, અર્શ
તથા મંદાગ્નિમાં પણ આ ભસ્મ વપરાય છે.

૨૧. પન્નાભસ્મ—૧ તોલો રૂ. ૧૬-૦-૦. ખાસ
ગુણુ-સન્નિપાત, વિષવિકાર, પાંડુ, શ્વાસ, સોજા, ઉલટી,
મંદાગ્નિ વગેરે મટાડે. શીતલ ગુણુવાળી છે. આમાશય
અને હૃદયની નળજાઈ વાળાને ગુણુકારી. આયુષ્ય અને
સ્મરણશક્તિની વૃદ્ધિ કરે છે. બુધઘ્રહની પીડા મટાડે.
માત્રા ૧ રતીથી ૧ રતી બે વખત. અનુપાન-મધ અને
લીંધીપીપર.

૨૨. પ્રવાલ ભસ્મ નં. ૧—૧ તોલો કિં. ૦-૮-૦
ખાસ ગુણુ-ક્ષય, રક્તપિત્ત, ધાતુદોષ, મૂત્રવિકાર, દાહ,
શિરદર્દ, યકૃતવિકાર વગેરેમાં ઉપયોગી. માત્રા-૧ રતીથી
૨ રતી. અનુપાન-રોગાનુસાર. આમળાનો મુરખબો,
ધી-સાકર, મધ, વગેરે.

૨૩. પ્રવાલ ભસ્મ નં. ૨ (વનસ્પતી)—૧ તોલો ૦-૪-૦
ખાસ ગુણુ-ઉપર પ્રમાણે પણ કંઈક ઓછા.

૨૪. પ્રવાલભસ્મ નં. ૩—(સૂર્યપૂટી) ૧ તોલો ૦-૪-૦
ગુણુ-સૌમ્ય. ગરમ મીઠાજ વાળાઓને અને ધાતુની
નબળાઈ વાળાઓને ખાસ ગુણુકારી માત્રા-૧ રતીથી ૩ રતી.
અનુપાન-રોગાનુસાર.

૨૫. પ્રવાલભસ્મ નં. ૪—(ચંદ્રપૂટી) ૧ તોલો
૦-૪-૦. ખાસ ગુણુ-ઘણીજ સૌમ્ય, નાળુક રોગીઓને
ઘણીજ ઉપયોગી. ઉનાળામાં ખાસ વાપરવા યોગ્ય. માત્રા
૧ રતીથી ૩ રતી. અનુપાન-રોગ પ્રમાણે.

૨૬. પિરોજભસ્મ— ૧ તોલો કિંમત રૂા. ૧૦
ખાસ ગુણુ—વિસ્ફોટકનાં આંદાં જલદી મટે. વિષવિકારમાં
પણુ ઉપયોગી. દીપન અને સારક છે. માત્રા ૧ રતીથી
૨ રતી. અનુપાન-ગાયત્રી ઘી અને કાળાં મરી સાથે બેથી
ત્રણ વખત.

૨૭. ખંગભસ્મ (કલાઈની ભસ્મ) નં. ૧—
(હરતાલના યોગથી) ૧ તોલો રૂા. ૧--૦--૦.
ખાસ ગુણુ—જેનું વીર્ય ઉપદ્રવ વગેરે રોગોથી ખરાબ
થઈ ગયું હોય તેને માટે આ ખાસ દવા છે. જુને
રક્તદોષ, કૃમિવિકાર, જીર્ણજ્વર, પરમીઓ વગેરે રોગોમાં
આ રામબાણુ દવા છે. શાસ્ત્ર કથન:—

ઘંગં મક્ષયતો નરસ્ય

ન ભવેત્સ્વપ્નેડપિ શુક્ર ક્ષયઃ ।

માત્રા ૧ રતીથી ૧ રતી સુધી. અનુપાન-રોગાનુસાર.

૨૯. ખંગલસ્મ—નં. ૨ સફેદ (ચનસ્પતી) ૧ તોલો.
કિં. ૦—૮—૦.

ખાસ ગુણ—ઉપર પ્રમાણેજ પણ સૌમ્ય. ધાતુની નબળાઈની ખાસ દવા. માત્રા ૧ રતીથી ૨ રતી જે વખત.
અનુપાન—રોગાનુસાર.

૨૯. મંદુરસ્મ— ૧ તોલો કિંમત ૦—૮—૦
ખાસ ગુણ—પાંડુ, પ્રમેહ, સોજા, સંગ્રહણી, વગેરે મટાડે. બાળકો અને કમજોર શરીર વાળાઓ માટે લોહલસ્મ કરતાં આ લસ્મ બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. માત્રા ૧ રતીથી ૨ રતી સુધી. અનુપાન—લીંડીપીપર અને મધ, કુમાર્યાસવ અથવા રોગાનુસાર.

૩૦. મધુમંદુરસ્મ— ૧ તોલો રૂ. ૧—૦—૦
ખાસગુણ—ઉપરની લસ્મ કરતાં આ લસ્મ વધુ ગુણકારી છે. સ્ત્રીઓ અને બાળકો નિર્ભયતાપૂર્વક આ લસ્મનો ઉપયોગ કરી શકે છે. સ્ત્રીઓના પ્રદર અને લોહીની નિર્જાળતામાં આ લસ્મ બહુ સાફ કામ આપે છે. માત્રા ૨ રતીથી ૪ રતી. અનુપાન—રોગોક્ત.

૩૧. માણિક્યલસ્મ (કુસ્તા યાકૂત)— ૧ તોલો રૂ. ૧૨—૦—૦. ખાસ ગુણ—નપુંસકતા, ધાતુ ક્ષીણતા, હૃદયરોગ, ક્ષય અને ગ્રહબાધા દૂર કરે છે. સર્વે ધાતુઓને પુષ્ટ બનાવે છે. માત્રા ૦૧ રતીથી ૧ રતી. અનુપાન—સોનાના વર્ક અને મધની સાથે અથવા મલાઈ સાથે જે વખત. હૃદયની નબળાઈની આ ખાસ દવા છે.

૩૨. મુકતાભસ્મ નં. ૧—૧ તોલો રૂા. ૪૦-૦-૦
ખાસ ગુણ—ક્ષય, દાહ, શ્વાસ, નપુંસકતા, ઉન્માદ વગેરે
રોગોમાં સારું કામ આપે છે. મગજની પુષ્ટી માટે અને
મગજનું કામ કરનારા માટે આ ખાસ દવા છે. માત્રા
૧ રતીથી ૧ રતી દિવસમાં બે વખત. અનુપાન—ગુણકંઠ,
દૂધ-સાકર, મલાઈ, ચ્યવનપ્રાશાવલેહ, અથવા રોગાનુસાર.

૩૩. મુકતાભસ્મ નં. ૨—(પીપ્પી) ૧ તોલો રૂા. ૩૫
ખાસ ગુણ—ઉપર પ્રમાણે જ પણ કંઈક સૌમ્ય. માત્રા
અને અનુપાન ઉપર પ્રમાણે જ.

૩૪. મૃગશૃંગ ભસ્મ— ૧ તોલાની કિં. ૦-૪-૦
ખાસ ગુણ—શ્વાસ, ખાંસી, પાસાનું શૂળ, હૃદયશૂળ,
ન્યુમેનિયા, હૃદરોગ, મંદાગ્નિ વગેરેમાં ગુણકારી. બાળકો
સુકાઈ જાય છે તેમાં પણ આપી શકાય છે માત્રા—૧
રતીથી ૩ રતી બે વખત. અનુપાન—મધ, ઘી-સાકર, અથવા
રોગાનુસાર.

ચાંદીની ભસ્મ.

૩૫. રજતભસ્મ નં. ૧ (રકત) —૧ તોલો રૂા. ૪-૦-૦
ખાસ ગુણ—ધાતુક્ષીણતા, જીનો પ્રમેહ, હિસ્ટીરીઆ,
નપુંસકતા, વગેરે માટે સર્વોત્તમ ઈલાજ. માત્રા ૧ રતીથી
૧ રતી. અનુપાન—મધ અને પીપર અથવા રોગ પ્રમાણે.

૩૬. રજતભસ્મ નં. ૨ (કાળી)—૧ તોલો રૂા. ૩-૮-૦
ખાસ ગુણ—ઉપર પ્રમાણે જ પણ કંઈક ઓછા. માત્રા
અને અનુપાન ઉપર પ્રમાણે.

૩૭. રાજવર્ત્તલસ્રમ—૧ તોલો કિંમત રૂા. ૩-૮-૦
ઉપયોગ-ઉન્માદ, મગજની નબળાઈ, પિત્તપ્રકોપ, ક્ષય,
વગેરે દૂર કરે છે. પાચનશક્તિ વધારે છે. દાહ મટાડે
છે. માત્રા ૧ રતીથી ૨ રતી બે વખત. અનુપાન-મલાઈ,
માખણ અથવા રોગાનુસાર.

૩૮. લોહલસ્રમ નં. ૧ (હિંગુલ)—૧ તોલો
રૂા. ૧-૦-૦. ઉપયોગ-ઉત્તમ ધાતુ પૌષ્ટિક, પાંડુ, પ્રદર
વગેરેમાં ખાસ ગુણકારી. માત્રા ૧ રતીથી ૨ રતી.
અનુપાન રોગાનુસાર.

૩૯. લોહલસ્રમ નં. ૨ (વાજકરણ લોહ)—૧ તોલો
રૂા. ૩-૦-૦. ખાસ ગુણ-નપુંસકતા, સ્વપ્નદોષ અને
શીઘ્ર પતનનું ખાસ ઔષધ. માત્રા ૪ ચોખા ભારથી
૧ રતી. અનુપાન-મલાઈ, માખણ-સાકર વગેરે.

૪૦. લોહલસ્રમ નં. ૩ (સ્વયમગ્નિ) — ૧ તોલો
૦-૮-૦. ખાસ ગુણ-પાંડુ, નબળાઈ વગેરેમાં તેમજ
નાબુક પ્રકૃતિવાળાંને પણ આપી શકાય તેવી આ દવા
છે. માત્રા ૧ રતીથી ૩ રતી. અનુપાન-રોગ પ્રમાણે.

નોંધ-આ સિવાય બીજી અનેક જાતની લોહલસ્રમ
અને લોહની બનાવટો અમારી પાસે તૈયાર રહે છે. તે
માટે અમારું ‘અનુભૂત પ્રયોગ સંગ્રહ અને લોહપ્રયોગ
સંગ્રહ’ વાંચો. મૂલ્ય રૂા. ૧-૦-૦. તે પુસ્તકના પાઠ
પ્રમાણે લસ્રમ અથવા પ્રયોગ બનાવી આપીશું.

૪૧. વૈકાન્તલસ્રમ—૧ તોલો કિંમત રૂા. ૪-૦-૦

ખાસ ગુણુ-રસાયન ગુણુકારી. સર્વ પ્રકારની નિર્જાતા, ઉદર રોગ, ધાતુ વિકાર, ક્ષય, પ્રમેહ, વગેરેમાં વપરાય છે. હીરા ભસ્મને બદલે આ વપરાય છે. માત્રા ૧ રતીથી ૨ રતી. અનુપાન-રોગાનુસાર. મધ, ઘી-સાકર.

૪૨. શંખભસ્મ-૧ તોલો ૦-૪-૦. ખાસ ગુણુ-પેટનાં તમામ દર્દ, અજીર્ણ, મંદાગ્નિ, આક્રોશ, સંગ્રહણી, વગેરેમાં ઉપયોગી. વાળો નીકળ્યો હોય ત્યારે બે આની ભસ્મ દિવસમાં બે ચાર વખત આપવી. માત્રા ૨ રતીથી ૨ વાલ. અનુપાન-રોગ પ્રમાણે.

૪૩. સંગયશખ ભસ્મ--૧ તોલો ૩ા. ૧. ઉપયોગ-હૃદયનું ધડકવું, જ્ઞાનતંતુની નબળાઈ, મગજની ઉધ્વિતા વગેરેને દૂર કરે છે. હૃદય બળવાન બનાવે છે. માત્રા ૧ રતીથી ૩ રતી. અનુપાન-મધ સાથે બે વખત.

૪૪. સંગજરાહત ભસ્મ-૧ તોલો ૩ા. ૦ા. ઉપયોગ-પરમીઓ અને પ્રહરમાં ખાસ ગુણુકારી. મરડો, જીર્ણવર, ક્ષય, રક્તપિત્ત વગેરેમાં ગુણુકારી. માત્રા ૧ થી ૪ રતી બે વખત. અનુપાન-મધ, ચોખાનું ઘોવરામણ અથવા પ્રકૃતિ પ્રમાણે.

૪૫. સીપ (મોતી) ભસ્મ નં. ૧-૧ તોલો ૩ા. ૦ા. ખાસ ગુણુ-ક્ષય, ખાંસી, જીર્ણવર, નેત્રદાહ, હૃદયરોગ, રક્તપ્રહરની નિર્જાતા, વગેરેમાં ખાસ ગુણુકારી. માત્રા ૧ રતીથી ૩ રતી બે વખત. અનુપાન-મધ અથવા પાનના રસ સાથે અથવા સીતોપલાદિ ચૂર્ણ સાથે.

૪૬. સીપ ભસ્મ નં. ૨— ૧ તોલો રૂ. ૦૧. ગુણ માત્રા અને અનુપાન વગેરે ઉપર પ્રમાણેજ. સીપ હલકી હોવાથી ઓછા ગુણવાળી.

૪૭. સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ—૧ તોલો રૂ. ૦૧૧. ઉપયોગ—પાંડુ, હૃદયજ્વર, નિંદ્રાનાશ, મગજની નબળાઈ, આંખોમાં દાહ વગેરેમાં ઉપયોગી. માત્રા ૧ રતીથી ૩ રતી. અનુપાન—માખણ, સાકર, ત્રિકુળા, ગળોસત્વ અથવા રોગાનુસાર.

૪૮. સુવર્ણ ભસ્મ (રક્ત) નં. ૧—૧ તોલો રૂ. ૬૦. ખાસગુણ—ક્ષય, ધાતુ ક્ષીણતા, મગજની નબળાઈ, જીનો શ્વાસ, જ્ઞાનતંતુની નબળાઈ, દાહ વગેરેમાં ગુણકારી. માત્રા ૦૧ રતીથી ૧ રતી. અનુપાન—ચવવનપ્રાશ, માખણ, સાકર અથવા રોગાનુસાર.

૪૯. સુવર્ણ ભસ્મ નં. ૨ (કાળી)—૧ તોલો રૂ. ૩૦. ગુણ વગેરે ઉપર પ્રમાણેજ. ગુણમાં કંઈક ઓછી.

૫૦. શમ્બુક ભસ્મ—૧ તોલો ૦-૪-૦. ખાસ ગુણ—કફજ્વર, ઝાડા, મંદાગ્નિ, વગેરેને દૂર કરે છે. આંખમાં આંજવાથી આંખનું શૂળ મટે. આંદાં ઉપર લગાવવાના કામમાં પણ આ ભસ્મ વાપરી શકાય છે. માત્રા ૧ રતીથી ૩ રતી. અનુપાન—રોગાનુસાર.

આ સિવાય અગાઉથી મૂલ્ય મોકલી આપવાથી જણાવેલા પાઠ પ્રમાણે પણ ભસ્મ બનાવી આપીશું. ભસ્મો શુદ્ધ અને ઉત્તમ છે તેની ખાત્રી વાપર્યા પછીજ થશે.

૨. કુપીપકવ રસાયનો.

૫૧. અષ્ટધાતુ રસાયન—૧ તોલો કિં. રૂ. ૧૦) વિશેષ ગુણ—ધતુર્વાત અને અર્ધાંગવાત (લકવો) વગેરે વાયુના વિકારો ઉપર ઉપયોગી. માત્રા ૧ થી ૧૥ રતી. અનુપાન—આદાનો રસ, મધ વગેરે બે વખત.

૫૨. પૂર્ણ ચંદ્રોદય મકરધ્વજ—૧ તોલો રૂ. ૧૫) આસ ગુણ—અપૂર્વણં ચલોયેતો,
મધુમેહ વિષર્જિતઃ ।
જીવેદ્દર્ષ શતં પૂર્ણ
અજરોઽમર સન્નિભઃ ॥

ક્ષય અને ધાતુક્ષયના રોગોમાં ગુણકારી. પૌષ્ટિક અને કામોત્તેજક. માત્રા ૦૫ થી ૧ રતી બે વખત. અનુપાન—માખણ અથવા પાન.

૫૩. રસ સિંદુર (દ્વિગુણ)—૧ તોલો રૂ. ૧૫. વિશેષ ગુણ—ધાતુ ક્ષીણતા, દમ, ઉધરસ વગેરેમાં તથા જુદા જુદા અનુપાનથી સર્વ રોગોમાં ઉપયોગી. માત્રા ૦૫ થી ૧૫ રતી.

૫૪. રસ સિંદુર નં. ૧—(ચતુર્ગુણ) ૧ તોલો રૂ. ૪-૦-૦ આસ ગુણ—ઉપરના કરતાં વધુ ગુણકારી.

૫૫. મહત્ત સિંદુર—૧ તોલો રૂ. ૨. આસ ગુણ—સન્નિપાત, ઉન્માદ, બાળકોનો ડબ્બા રોગ, વાયુના રોગો,

કેલેરા, પ્રમેહ અને સર્વ પ્રકારના કફ રોગોનો નાશ કરે છે. માત્રા ૦૧ રતીથી ૦૧૧ રતી દિવસમાં બે વખત. અનુપાન—મધ અને પીપર અથવા રોગાનુસાર.

૫૬. તાલ સિંદુર—૧ તોલો રૂ. ૨. ખાસ ગુણ—કેદ, ઉપદંશ, લોહીવિકાર, સોજા, શ્વાસ, કફ પ્રાધાન્ય, જલોદર વગેરેમાં ઉપયોગી. માત્રા ૧ થી ૨ રતી. અનુપાન—આદુનો રસ, મધ અથવા ઘીની સાથે.

૫૭. માણિક્ય રસ—૧ તોલો રૂ. ૨. વિશેષ ગુણ—ક્ષય, શ્વાસ, ધાતુ ક્ષીણતા વગેરેમાં ગુણકારી. માત્રા ૦૧૧ રતીથી ૧ રતી. અનુપાન—મધ અથવા પાન.

૫૮. સુવર્ણરાજ બંગેશ્વર—૧ તોલો રૂ. ૨.

ખાસ ગુણ—મધુ પ્રમેહ, સ્વપ્નદોષ, ખાંસી, ધાતુ ક્ષીણતા, વગેરે રોગો મટાડી શરીરને બળવાન બનાવે છે. નર્પુસકતા ઉપર સારો ગુણ કરે છે. માત્રા ૧ થી ૨ રતી બે વખત. અનુપાન—માખણ, સાકર, મધ અથવા રોગાનુસાર.

૫૯. સમીર પત્રગ રસ—૧ તોલો રૂ. ૨૧૧ ખાસગુણ—ત્રિદોષ અને ન્યુમેનિયામાં ગલરાટ, સંધિવા, ઉન્માદ, શ્વાસ વગેરેમાં ગુણકારી. માત્રા ૦૧૧ રતીથી ૨ રતી. અનુપાન—રોગાનુસાર. સૂચના:—આ રસાયન ઉપદંશ અથવા પ્રમેહના વિકારથી થયેલો સંધિવા, ચામડીના રોગો, જુનો પક્ષાઘાત વગેરેમાં સારો ગુણ કરે છે.

૬૦. વ્યાધિહરણ રસ—૧ તોલો રૂ. ૨૧૧

ખાસ ગુણુ—આના સેવનથી નવો અને જુનો ઉપદંશ રોગ જડમૂળથી નાશ પામે છે. ઉપદંશથી થયેલો રક્ત-વિકાર, સંધિવા, નાડીવ્રણ વગેરે સર્વ ઉપદ્રવો મટાડે છે. માત્રા—૦૧૧ રતીથી ૧ રતી બે વખત. અનુપાન—નાગર-વેલનું પાન, અથવા રોગ મુજબ.

૬૧. રસ સિંદુર (ષટ્ગુણ) ૧ તોલો રા. ૬.

ગુણુ અને અનુપાન આગળ પ્રમાણે. ષટ્ગુણુ ગંધક જીર્ણ કરેલો હોવાથી વધુ ઉપયોગી અને સૌમ્ય છે.

૩. ગુટિકા, ગુગ્ગુલ.

૬૨ અશ્વ કંચુકી. (વૈ. સા.) ૧ તોલો કિં. ૦—૬—૦

ગુણુ—જુદાં જુદાં અનુપાનથી સર્વ રોગોમાં વપરાયછે. જુલાબ માટે ખાસ ઉપયોગી.

૬૩ આનંદભૈરવ (રસેન્દ્ર) જ્વરાતિસારે ૧ તોલો કિં. ૦-૬-૦

૬૪ આરોગ્યવર્ધની (ર. ચં.) કુળે. „ „

૬૫ ઇચ્છાભેદી ગુટિકા (રસેન્દ્ર) ઉદર રોગે „ „

૬૬ કાંકાયન ગુટિકા (યો. ર.) અર્શરોગે „ „

૬૭ કાસહર ગુટિકા (કા. વિ.) ખાંસીપર „ „

૬૮ ગંધકવટી (ર. સુ.) જઠર રોગે „ „

૬૯ ગુદમકાલાનલ ગુટિકા (ભૈ. ર.) ગુદમે „ ૦-૮-૦

૭૦ ગોક્ષુરાહિ ગુગ્ગુલ (યો. ર.) પ્રમેહે „ ૦-૮-૦

૭૧ ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા. (શા. ધ.) „ „ ૦-૮-૦

૧ તોલાની કિંમત

૭૨ ખદીરાદી વટી બૃહત્ (લૈ. ર.) મુખરોગે	૦-૬-૦
૭૩ ત્રિભુવન કીર્તિ (ર. ચં.) જવરે	૦-૬-૦
૭૪ પ્રદરારી વટી (કા. વિ.) પ્રદરે	૦-૮-૦
૭૫ પ્રતાપલંકેશ્વર (વૃ. ચો.) સૂતિકારોગે	૦-૮-૦
૭૬ પુનર્નવા ગુગુલ (લૈ. ર.) સોજપર	૦-૮-૦
૭૭ પુનર્નવાદિ મંદુર (લૈ. ર.) પાંડુરોગે	૦-૮-૦
૭૮ મંદૂરવટી (લૈ. મ.) પાંડુરોગે	૦-૮-૦
૭૯ મહાશંખવટી (લૈ. ર.) અગ્નિમાંધે	૦-૮-૦
૮૦ મહાયોગરાજ ગુગળ (શા. ધ.) વાતે	
સવાલાખ ચોટવાળો	૧-૦-૦
૮૧ યોગરાજ ગુગળ (શા. ધ.) વાતે	૦-૮-૦
૮૨ રજઃપ્રવર્તિની (લૈ. ર.) અટકાવ લાવનાર	૦-૧૨-૦
૮૩ સંજીવની વટી (શા. ધ.) અજીર્ણ	૦-૫-૦

આ સિવાય તમામ જાતની શાસ્ત્રીય ગોળીઓ તૈયાર રહે છે અને મોકલેલા પ્રયોગ પ્રમાણે પણ બનાવી આપવામાં આવે છે.

મકરંધવજ ગુટિકા

વીર્યવર્ધક, ઉત્તેજક અને શક્તિ વર્ધક.

ધાતુક્ષીણતાના રોગીઓ માટે અમૂલ્ય દવા

તોલા ૧ની કિંમત રૂ. ૪

આ ગોળીઓમાં કસ્તૂરી પણ મેળવી છે.

૪. ચૂર્ણો

આ દરેક ચૂર્ણોની ગોળીઓ પણ તૈયાર મળશે. ગોળીઓના ભાવ બમણા સમજવા. ચૂર્ણોના ગુણ ઘણા-ખરાની જાણમાં છે તેથી અત્રે માત્ર તથા ગુણ વગેરે નહિ આપતાં ફક્ત ભાવજ આપ્યા છે. કયા પુસ્તકના પાઠ પ્રમાણે ચૂર્ણ બનાવવામાં આવ્યું છે તે સાથે જ જણાવવામાં આવ્યું છે.

	તોલા	૨૦	કિંમત ૧૦	૫
૮૪ અજમોઢાદિ ચૂર્ણ (શા. ધ.)	૧	૦૧૮	૦૮	
૮૫ અવિપત્તિકર ચૂર્ણ (વે. સે.)	૧	૦૧૮	૦૮	
૮૬ કામદેવ ચૂર્ણ (યો. ર.)				
નપુંસકત્વે	૩	૧૧૧	૧	
૮૭ ચોપચિન્યાદિ ચૂર્ણ (યો. ર.)				
લોહીવિકાર પર	૧૧૧	૧	૦૧૮	
૮૮ મહાસુદર્શન ચૂર્ણ (શા. ધ.)	૧	૦૧૮	૦૮	
૮૯ લવણભાસ્કર ચૂર્ણ (શા. ધ.)	૦૧૧	૦૧૮	૦૮	
૯૦ શિવાક્ષાર પાચન ચૂર્ણ	૦૧૧	૦૧૮	૦૮	
૯૧ સ્વાદિષ્ટ વિરેચન ચૂર્ણ	૦૧	૦૮	૦૮	
૯૨ હિંગ્વાણ્ટક ચૂર્ણ	૦૧	૦૮	૦૮	
૯૩ સિતોપલાદિ ચૂર્ણ	૨૫	૧૫	૦૧	
૯૪ દીનદયાળ ચૂર્ણ જીલ્લાખ માટે	૦૧	૦૮	૦૮	

આ સિવાય બીજાં પણ અનેક જાતનાં ચૂર્ણો તૈયાર રહે છે.

શક્તિ વર્ધક

ઉત્તમ રસાયન.

સર્વ ઋતુમાં સેવન કરવા યોગ્ય, બળ, બુદ્ધિ અને

આરોગ્યદાયક

હરિહર આયુર્વેદિક ફાર્મસીના

ચ્યવન પ્રાશાવલેહ.

હરેક પ્રકારની કમજોરીમાં, હરેક, ઋતુમાં અને હરેક બીમારીના અંતમાં, બળબુદ્ધિ વર્ધક રસાયનના રૂપમાં સેવન કરવા લાયક છે.

વૃદ્ધ મનુષ્યો આના સેવનથી ફરી એક વખત જુવાનના જેવી શક્તિનો અનુભવ કરી શકે છે.

ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને આનું સેવન કરાવવાથી ગર્ભ પુષ્ટ થાય છે અને પ્રસવ વખતે દુઃખ થતું નથી.

આ પ્રસિદ્ધ દવામાં આયુર્વેદિક પ્રસિદ્ધ ૩૪ દવાઓનું મિશ્રણ છે; કે જે ક્ષય, ખાંસી, જીર્ણવર, હૃદયરોગ, નિર્બળતા, મૂત્રવિકાર વગેરે રોગોનો નાશ કરવાનું બળ ધરાવે છે. માત્રા ૧ થી ૧૫ તોલો ૨ વખત.

અનુપાન—ગરમ દૂધ.

૧ રતલની કિંમત રૂ. ૨) ૦૫ રતલની કિંમત રૂ. ૧.
૧૦ તોલાની કિંમત ૦—૧૦—૦.

હરિહર આયુર્વેદિક ફાર્મસી.

બાલાશિનોર.

સી ઓ ની બી મારી ઓ ને માટે

અ મુ લ્ય ઔ પ ધ

‘ ઉલટ કમ્બલ ’

કષ્ઠાત્વ, ગર્ભાશય ભ્રંશ, માસિક ધર્મના વિકારથી ઉત્પન્ન થયેલું વાંજ્યાપણું, લોહીનું જામી જવું વગેરે દરેક બીમારીઓમાં લાભદાયક.

ઉપયોગ—તેનાં મૂળની છાલ અથવા મૂળ ૦૫ તોલો અને કાળાં મરી ૭ નંગ લઈ ફૂટી ૧ શેર પાણીમાં ઉકાળી ચોથા ભાગનું રહે ત્યારે ઉતારી અટકાવ આવવાના વખતથી ૬—૭ દિવસ અગાઉ આ ઉકાળો આપવો શરૂ કરવો. આના ઉપયોગથી ગર્ભ પણુ રહે છે.

કિંમત—ઉલટ કમ્બલ મૂળ ૨૦ તોલાના રૂ. ૨૫.
આનીજ પીવા યોગ્ય તૈયાર હવા. ૧૦ તોલાનો રૂ. ૧૫.

મળવાનું ઠેકાણું—

હરિહર આયુર્વેદિક ફાર્મસી.

બાલાશિનોર.

કર્ણસુધા.

ઉપયોગ—કાનમાં દઢ થવું અને પડ વહેતું બંધ કરવા માટે ખાસ ગુણકારી દવા છે. તરતજ અસર બતાવે છે. કાનમાં સણકા મારતા તરતજ બંધ થઈ જાય છે. સેંકડો રોગીઓ ઉપર અજમાવ્યા પછી આ તેલ જાહેરમાં મૂક્યું છે. વર્ષોનાં જુનાં દઢ આ તેલના ઉપયોગથી મટયાના દાખલા નોંધાયા છે.

૧ તોલાની શીશીની કિંમત ૦—૮—૦ રા. તોલાનો રૂા. ૧).

નમુનાની શીશી ૦—૨—૦ ની ટીફ્ટ બીડવાથી મોકલીશું.

કાસકંડનોવલ્લેહ.

પ્રત્યેક ખાંસીમાં આના સેવનથી ખાસ લાભ થાય છે. આના ઉપયોગથી જુનામાં જુની ખાંસી પણ મટે છે. આની અંદર લોહલસમ પણ પડે છે. અનેક દર્દીઓ ઉપર અજમાવ્યા પછી જાહેરમાં મૂકી છે.

૧૦ તોલાની બરણી રૂા. ૦૧૧.

૪૦ ” ” રૂા. ૨૧૧.

હરીહર દંત મંજન.

ચાક અથવા માટીના ભેગ સિવાયનું ઉત્તમ દંત-મંજન છે. હાલતા દંત મજબુત કરે છે. દંતમાં થતું કળતર, પડ આવવું, વગેરેમાં બહુ સારો ફાયદો કરે છે.

૨૧૧ તોલાની ડબીના ૦—૩—૦.

૫ તોલાના ૦—૫—૦.

સુજક-રીપુ વટી.

આ ગોળીનું નિયમપૂર્વક ૨૧ દિવસ સુધી સેવન કરવાથી ગમે તેવો જુનો અથવા નવો પરમીયો (Gonorrhoea) મટી જાય છે. એક અઠવાડિયાના ઉપયોગ બાદ પણ આવતું બધ થાય છે. અંદરના ઘાને રૂઝવે છે.

૨૧. દિવસના સેવન યોગ્ય ૮૪ ગોળીની કિંમત રૂ. ૨)
એક અઠવાડિયાના ઉપયોગની ૨૮ ગોળીની કિંમત રૂ. ૧)
અનેક દવાઓ કરી કંટાળેલાને આનું સેવન કરવા ભલામણ છે.

બાલમિત્ર.

આમાંથી ૧ થી ૨ રતી દવા દિવસમાં બે વખત બાળકોને દૂધ સાથે આપવાથી હાડકાં મજબુત થાય છે; અને બાળકો જલદી ચાલતાં શીખે છે. સૂકલાં બાળકોની આ ખાસ દવા છે જીર્ણવર, ખાંસી વગેરે પણ આનાથી મટે છે. ૧ તોલાની ડબીની કિંમત રૂ. ૦-૮-૦.

બાળા ગોળી.

આ ગોળીમાં અકીણ બીલકુલ નથી. બચ્ચાંની ખાંસી, તાવ વગેરે મટાડી આનંદી બનાવે છે. રાત્રે બાળકો આરામથી ઉઘે છે. એક વખત પોતાનાં બાળકોને આ ગોળી આપનાર કદી પણ બીજી ગોળી પસંદ કરશે નહિ. હરેક માતાએ આ બન્ને દવાઓ પાસે રાખવીજ જોઈએ.

૧૦૦ ગોળીની ડબીની કિંમત ૮-૦-૦

૫૦ ગોળીની ડબીની કિંમત ૦-૮-૦

જુલાબની ગોળી

આ એક ફફીરી બનાવટની ગોળી છે. એક ગોળી લેવાથી બેથી ત્રણ ઝાડા સાફ આવે છે. જુલાબ માટે મફત વહેંચવા માટે આ ગોળી સર્વોત્તમ છે. કિંમત ઘણીજ ઓછી રાખી છે. ૧૦૦ ગોળીના ૦-૪-૦ નમુનાની ૨૫ ગોળી માટે સવા આનાની ટીકીટ બીકવી.

નોંધ—સગર્ભા સ્ત્રીઓને આ ગોળી આપવી નહિ.

તાવની ગોળી

ટાઢીઆ તાવને માટે આ ગોળી રાખબાણુ છે. તાવ ઉતારે છે અને ફરી આવતો અટકાવે છે. દરેક ઋતુમાં અને દરેક મનુષ્યે સેવન કરવા લાયક છે. દરેક જણે આ ગોળી ઘરમાં રાખવી જોઈએ. ગરીબોને મફત વહેંચવા માટે પણ બહુ ઉત્તમ છે. ૧૦૦ ગોળીની કિં. ૦-૪-૦, ૧૦૦૦ ગોળીની કિંમત રૂ. ૨-૦-૦.

મફત વહેંચવા વધુ પ્રમાણમાં ખરીદનારે ભાવ પૂછવા.

ચૂરણની સ્વાદિષ્ટ ગોળી

આ ગોળી અત્યંત સ્વાદિષ્ટ છે. મોંમાં રાખી રસ ચૂસવાથી મોં સાફ થાય છે. ખાધેલું પચાવી ભૂખ લગાડે છે. પેટ ચઢ્યું હોય તો વાછૂટ થઈ આરામ થાય છે. ઉલ્ટી તરતજ બંધ કરે છે.

મુખવાસ તરીકે ઘરમાં રાખવા લાયક આ ગોળી છે. બાળકો અને સગર્ભા સ્ત્રીઓ પણ આનો છૂટથી ઉપયોગ કરી શકે છે.

રજઃપ્રવર્તિની ગુટિકા

આ ગોળીના સેવનથી બંધ થયેલો માસિક અટકાવ ચાલુ થાય છે. અટકાવ વખતે થતું હર્ષ મટાડે છે એ એ ગોળી દિવસમાં ત્રણ વખત ત્રણ દિવસ સુધી લેવી.

નોંધ—સગર્ભા સ્ત્રીઓએ આ દવા લેવી નહિ રપ ગોળીની શીશીનો રૂા. ૧—૦—૦

શિલાજીત

આજના લોકોને શિલાજીતના ગુણ કહેવા પડે તેમ નથી. પેશાબના રોગોની આ સર્વોત્તમ દવા મનાય છે. શિલાજીતમાં રોગોની સામે થવાની શરીરની કુદરતી શક્તિને મદદ કરવાનો ખાસ ગુણ છે. અમો ખાત્રીપૂર્વકનો શુદ્ધ માલ પુરો પાડીશું. આ અસલી બદ્રીનારાયણનું શિલાજીત છે. એક વખત વાપરો અને સાચા ગુણ જુઓ.

શિલાજીતની મલાર્ક ૧ તોલો રૂા. ૧.

સૂર્યતાપી શિલાજીત „ રૂા. ૦૧૧

અગ્નિતાપી શિલાજીત „ રૂા. ૦૧

નોંધ.—એકી સાથે શિલાજીતનો રૂા. પુનો ઓડંર આપનારને અમારું લખેલું ‘અનુભૂત સિદ્ધ પ્રયોગ સંગ્રહ અને લોહ-પ્રયોગ સંગ્રહ’ એ પુસ્તક ભેટ મલશે.

હરિહર આયુર્વેદિક ફાર્મસી

બાલાસીનોર.

નવી બનાવટ !

નવી શોધ !

ઉત્તમ લોહી સુધારક દવા

નીમ અર્ક

આ એક ફકીરી પ્રયોગ છે. લોહી સુધારવામાં આખા કામ કરે છે. કોઈપણ કારણથી બગડેલું લોહી આ દવાનું લાંબો વખત સેવન કરવાથી સુધરી જાય છે. સ્ત્રી વૃદ્ધ બાળક દરેકને આ આપી શકાય છે. કેવળ વનસ્પતીની અદ્ભૂત બનાવટ છે.

માત્રા-૨૫-૨૫ તોલા દિવસમાં ત્રણ વખત.

૪૦ તોલાના બાટલાની કિંમત રૂ. ૧૫

૨૦ તોલાની શીશીની „ રૂ. ૦૫

૧૦ „ „ „ રૂ. ૦૩

લોહી વિકારના દર્દીઓ એક વખત આની અજમાયેશ કરી જુઓ.

પતા:- હરિહર આયુર્વેદિક ફાર્મસી

બાલાસીનોર.

નવી બનાવટ

નવી બનાવટ

શક્તિ-દાતા.

બંને વખત જમ્યા પછી આ દવાનું સેવન કરવાથી અજીર્ણ, ધાતુની નબળાઈ, અશક્તિ વગેરેમાં બહુ સારો ફાયદો કરે છે. અનેક દર્દીઓને આપી ફાયદો અનુભવેલો છે. તાવ આવી ગયા પછીની નબળાઈમાં ખાસ ઉપયોગી છે.

૪ ઓંસની ૧૬ દિવસ ચાલે તેટલી બાટલીની કિંમત રૂ. ૧)

ત્રણ શીશીની કિંમત રૂ. ૨.

મલમો.

અમારી ફાર્મસીમાં હાદરમો, ખરજવાનો, તથા ખસનો અકસીર મલમ હંમેશાં તૈયાર રહે છે.

૧ ડબીની કિંમત ૦—૪—૦ ૧ ડઝનના રૂ. ૨—૪—૦ ખસનો મલમ ખાસ પ્રખ્યાત છે.

સ્વપ્ન વિધ્વંસીની.

સ્વપ્નદોષ મટાડવાનો ખાસ ગુણ ધરાવનાર આ ગોળી છે. સાથે પથ્ય અવશ્ય પાળવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને ખાસ ઉપયોગી છે. ૬૦ ગોળીની શીશીની કીંમત રૂા. ૧)

આ ગોળી કેવળ વનસ્પતીનીજ બનાવટ છે અને તેમાં કોઈપણ જાતની માદક વસ્તુ નથી.

વાતમર્દન તેલ

વાયુથી અકડાઈ ગયેલા ભાગે ઉપર આ તેલ મસાળવાથી લાભ થાય છે. નખુંસકતા ઉપર પણ આ તેલ માલીશ કરી શકાય છે. ઈંદ્રિની શીથીલતા, વાંકાપણું વગેરે આનો ઉપયોગ કરવાથી મટી જાય છે.

૧ તોલાની શીશીની કીંમત રૂા. ૦૫૫

બૃહત સુવર્ણ માલિની વસંત.

નં. ૧

આમાં સુવર્ણભરમ રક્ત તથા સર્વોત્તમ મોતી અને હિંગળોકને બદલે મકરધ્વજ નાખેલો છે. આ વસંત માલતી વાપરી તેનો ચમત્કાર જુઓ. ક્ષય, જીર્ણવરની આ રામબાણ દવા છે.

સર્વ ઋતુમાં, સર્વ દેશમાં અને સર્વ પ્રકારની પ્રકૃતિ વાળાઓને માટે નિર્ભયતા પૂર્વક આનો ઉપયોગ કરવો. સ્ત્રીઓને પ્રદરને લીધે આવેલી નબળાઈમાં આપવાથી ખાસ લાભ બતાવે છે. સગર્ભા સ્ત્રીઓને પણ આ આગી શકાય છે. વ્યવનપ્રાશની સાથે આનું સેવન કરવાથી વજન વધે છે. માત્રા ૦૫ રતીથી ૧૫ રતી બે વખત.

મૂલ્ય—૧ તોલાની કીંમત રૂ. ૧૦

નોંધ:—આમાં કેંદ્રપણ જાતનું કમિશન મળશે નહિ. એક વખત વાપરશે એટલે ખાતરી થશે.

વૈદ્ય મિત્રોને—

અમારે ત્યાં સર્વોત્તમ કેશર, કસ્તુરી, મોતી તેમજ વૈદ્યોપયોગી સર્વ સામાન મળે છે. પ્રમાણિકપણું એ અમારો મુદ્રાલેખ છે. અમે ઓછા નફે બહોળો વેપાર કરવા માગીએ છીએ. એક વખત કામ પાડી જોવાથી ખાત્રી થશે.

સર્વ જાતની વનસ્પતીઓ પણ અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. બ્રાહ્મી, અષ્ટવર્ગ વગેરે પણ અમારે ત્યાંથી મળશે. છેતરાવાનો જરા પણ ભય રાખવો નહિ.

ઉત્તમ નેપાલી કસ્તુરી ૧ તોલો રૂા. ૩૦

ઉત્તમ કેશર ૧ તોલો રૂા. ૩

કોઈપણ જાતની આયુર્વેદિક દવાઓ ખરીદતા પહેલાં નીચેના સરનામે પત્ર વહેવાર કરો:—

મેનેજર:—હરિહર આયુર્વેદિક ફાર્મસી.

હરિહર ઔષધાલય,

બાલાશિનોર, (રેવાકાંઠા).

છપાઈ ગયો !

છપાઈ ગયો !

અનુભૂત પ્રયોગ સંગ્રહ

અને

લોહ પ્રયોગ સંગ્રહ

આ પુસ્તકમાં લોહ ભસ્મ બનાવવાની અનેક રીતો અને તે ઉપરાંત ઓછા ખર્ચે સહેલાઈથી બનાવી શકાય તેવા “ હરિહર ઔષધાલય ” માં સેંકડો વાર વપરાઈ સિદ્ધ થયેલા ૧૦૦ પ્રયોગો આપવામાં આવ્યા છે.

મૂલ્ય—પૃ. ૩૦ પુ. ૩૦ રૂ. ૧૦. કાચું પુ. ૩૦ રૂ. ૧૦.
અગાઉથી નાણાં મોકલનારને પોસ્ટેજ માફ. તથા પુસ્તકો
એકી સાથે મંગાવવાથી રૂ. ૨-૮-૦માં આપીશું.

કરનામું:— મેનેજર:—હરિહર આયુર્વેદિક ડ્રામ્સી.

હરિહર ઔષધાલય,

ખાત્રાશિનોર.

મનોબળ.

“આપણી ઇચ્છિત સ્થિતિનો વિચાર મનમાં ધારણ કરવાથી આપણે ઘણે અંશે જેવા થવા ઇચ્છતા હોઈએ તેવા થઈ શકીએ છીએ.” મૂળ વિચાર અને ભાવનાજ આપણા દેખાવને ફેલ્લી નાખી શકે છે. મનમાં ઉત્પન્ન થતો પ્રત્યેક વિચાર મગજનાં પરમાણુઓની રચનામાં ફેરફાર કરે છે.

આ પુસ્તકમાંથી.

